

RECENZNÍ ČLÁNEK

Nová syntéza o společnosti v českých zemích
v dlouhém 19. století¹

MILAN HLAVAČKA

MILAN HLAVAČKA: A new Synthesis about Society in the Czech Lands in the Long 19th Century

The new social history of the Czech lands in the 19th century is written on the basis of the concept of history as games, where however an analysis is not lacking of the structural framing of society, rhythm of historical movement, relationship between the continuity and discontinuity of modernisation changes, relationship between historical stability and dynamics and where Czech lands are presented as a unique “laboratory” of these modernisation changes. The author overcame the classical concept of modernisation by drawing into this general concept the value frameworks (especially the values associated with the Enlightenment, liberalism and nationalism), as well as new trends of that time (gender, social issues or the emancipation of the labouring class), which modernization inevitably or inadvertently created, and then especially his imagination.

Keywords: Modernization – Czech Lands – Synthesis

1 Jiří ŠTAIF, *Modernizace na pokračování. Společnost v českých zemích (1770 – 1918)*. Praha, Argo 2020, 422 s., ISBN 978-80-257-3216-8.

Koncept modernizace nabízel zpočátku vysvětlení přechodu od agrární společnosti ke společnosti industriální, či šířeji viděno od tradiční k liberálně kapitalistické společnosti, která byla charakterizována politickou participací, sekularizací, byrokratizací, technizací atd., hlavně však nárůstem racionality či spíše – jak píše sociologové – racionálních rolí ve společnosti. Takto byl tento koncept definován klasickou a posléze rozvíjen moderní sociologií zvláště po skončení druhé světové války. Zhruba od šedesátých let 20. století, kdy se ho chopili i historici, byl už také tvrdě kritizován v tom smyslu, že modernizace společnosti způsobila větší krize než cokoliv jiného předtím v lidských dějinách a že tento koncept hrubě ignoruje a tedy ani nevysvětluje podstatné kulturní, sociální a genderové změny ve společnosti. Kritika tohoto konceptu přicházela především od představitelů postmodernistického a postmarxistického proudu myšlení. Byla ale směřována především proti progresivistické interpretaci vývoje transatlantické společnosti ve 20. století. Jak je dnes zřejmé, modernizační koncept má již svá nejlivnější léta zřejmě za sebou a může tedy leckoho překvapit, že nová syntéza dějin společnosti v českých zemích v dlouhém 19. století si pojem modernizace vetkala do svého titulu.²

Recenzní úvahu nad touto syntézou začnu konstatováním, že Jiří Štaif je historik sociálních dějin a dějin historiografie a že na tomto badatelském poli předložil již mnoho pozoruhodných studií a několik monografií a že tento obor sociálních dějin (spolu se Zdeňkem Kárníkem) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze založil a že ho vybavil se svými spolupracovníky (často i bývalými žáky) základními kompendii včetně čítanky, také časopisem, projekty a hojně navštěvovaným seminářem.³ Dále je nutno zcela na začátku předestít, že jeho nová syntéza je sklizní mnohaletého přemýšlení, badatelského a posléze i pedagogického působení, a že je doslova napěchována zásadními historicko-sociologickými konceptuálními úvahami, které Jiří Štaif vždy váže na osobitě vysvětlení, tedy na sdělení jak jim rozumí a jak je rozvíjí či koriguje.

Zde se pokusím probrat alespoň ty nejzávažnější použité metody, abych zjistil, jak s nimi autor zachází a v čem jsou pro českou historiografii inovativní, popřípadě naznačil, v čem vězí jejich interpretační síla a jaké mají limity. Budu přitom respektovat autorovu originální strukturu díla, užitou terminologii a logiku jeho

2 V závěru syntézy (s. 344) Jiří Štaif tuto „záhadu“ vysvětlil přesvědčivými slovy: „...chtěl bych rovněž upozornit na to, že společenská modernizace je pro mě otevřeným historickým problémem. Její hodnocení povětšinou závisí na tom, zda v ní spatřujeme dobro, zda je nám lhostejná či zda ji chápeme jako zlo. Z tohoto interpretačního rámce jsem se ale snažil vymanit.“

3 Bibliografie Jiřího Štaifa se nachází pro léta 1990 až 2019 na <https://biblio.hiu.cas.cz/records/d44adc20-da10-4e92-a3df-9d648872dedd>, <https://uhsd.ff.cuni.cz/cs/vyucujici/jiri-staif/> (22. 2. 2021).

úvah tak, že se promítnou i do členění této recenze. Jsou totiž natolik koncepčně promyšlené, že dílu dodávají – tak jako v antických dramatech – nejen jednotu místa, času a atmosféry, ale i řád výkladové struktury a (vypravěčského) stylu.

Ještě na začátku musím sdělit, aby byla moje pozice k tomuto dílu zcela zřejmá, že se jedná – a to viděno i optikou poměřující syntetické výkony okolních historiografií posledních desetiletí na dané téma – o dílo zcela mimořádných kvalit, zcela nadstandardní metodologické výbavy a velkého historicko-sociologického rozhledu! Zřejmě jsme se už stali historiografií zcela autonomního badatelského prostoru, která vlastní historiky, kteří umí „svoji imaginaci posadit nad prameny“ a „teoretickou reflexi“ ustanovit hlavním cílem své práce.⁴

Štaifovo metodologické minimum k pochopení společenské modernizace

Asi každého čtenáře tohoto díla překvapí, že zde žádný koncept modernizace není vyložen. Koncept modernizace je zde spíše hned od počátku dekonstruován do jakéhosi metodologického minima k pochopení společenské modernizace, které představuje souhrn několika podnětných metodologických úvah.⁵ Zde je především předestřeno, že „obecný pojem společenské modernizace“ je redukován na „racionalizaci společenských vztahů, provázenou rostoucím tlakem na participaci a emancipaci, stejně jako na potřebu uznání těmi druhými“ a také na potřebu „hledání lidského štěstí“ (s. 12).

4 Miloš HAVELKA, *Kapitalismus a česká společnost Otty Urbana*, in: Otto Urban, *Kapitalismus a česká společnost: K otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha² 2003, s. 8–9.

5 Svě pojetí konceptu modernizace vyložil Jiří Štaif na jiném místě. Srovnej: *Sociální dějiny 19. století a jejich interpretační možnosti na prahu 21. století*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes, Jana Čechurová, Jiří Štaif (eds.), Praha 2004, s. 19. Zde Jiří Štaif o konceptu modernizace mimo jiné píše: „Koncept modernizace se však musel i v tehdejších společenských, hospodářských, nacionálních a kulturních vztazích přiměřeně legitimizovat, a to právě s ohledem na dosavadní tradici/tradice. Právě složitost a nezdůvodnitelnost této legitimizace se ukazuje být jedním z nosných styčných bodů mezi historickou antropologií a sociálními dějinami. Je tomu tak proto, že v zásadě šlo o velmi složité interakce mezi různými typy kulturního autonomismu na straně jedné a modernizačními impulsy na straně druhé, jež začaly vstupovat do stávajících prostorů ve snaze je nejen přetvářet, nýbrž i integrovat do sociálně komplexnějších celků, resp. nových prostorů. Vskutku dramaticky pak působí v tomto ohledu územní rámec českých zemí, neboť se v něm navíc projevoval velmi intenzivně komplikovaný sociální i kulturní fenomén multietnicity, jenž tu byl postaven do vlivových sfér nových identifikací, v nichž sehrával nezastupitelnou dynamizační roli moderní nacionalismus“.

Tuto kompozici lidských vztahů („akci“) analyzuje („čte“) Jiří Štaif pak prostřednictvím „metafory hry“. Dějiny pojaté jako hra se hrají podle něho na více hřištích či divadelních jevištích. Herní „soutěžení o co nejlepší výsledek“ pak dějiny dynamizuje. Rozdíl mezi hrou (popřípadě sportem) a lidskými dějinami spočívá v tom, že dějiny nemají dopředu dána pevná pravidla. Ta obdrží až opožděně, tedy většinou až tehdy, když se objeví nový hráč na jevišti dějin a tento si usmyslí tato pravidla, která mu nevyhovují, změnit. Děje se tak buď poklidnou cestou prostřednictvím diskurzů a přenosem kulturních vzorců, ale velmi často v 19. století do hry vstupují války a revoluce, které proměnu dočasně násilně vyhrocují. Společenskou změnu podle Jiřího Štaifa vytvářejí lidé tím, že buď navzájem spolupracují anebo prosazují své individuální skupinové cíle. V období liberalismu a nacionalismu však do těchto vztahů vstupuje čím dál tím více osob a skupin a jejich důsledky jsou důsažnější, také (sociálně) krutější a hůře čitelné.⁶

Užití konceptu hry lze názorně demonstrovat na revolučních událostech z konce čtyřicátých let 19. století. Výklad revoluce uprostřed století Jiří Štaif už takto pojal v *Obezřetné elitě*.⁷ Základem tohoto konceptu je dodržení pravidla, že konflikt nesmí být personifikován, respektive kontrapozice aktérů nejsou vykládány personálně a emočně. Kontrapozici zde zaujímá obecný filozofický jev, tedy problém a způsob jeho řešení. Revoluce je pojata jako boj o politickou moc mezi starými a novými elitami, kde násilí je až krajním řešením konfliktů. Vždyť revoluci podle něj vedly „obezřetné elity“!

Dějiny jsou tak prosazováním vznosné myšlenky elitami, které předkládají jednu z pravd a nárok na pravdu promítají z minulosti do současnosti. Je zde uplatněna postmoderní deviza, že historik už nechce být soudcem různých pravd. „Domnívám se totiž, že časový odstup nám již dovoluje chápat tuto revoluci jako otevřený zápas o politickou moc a společenský vliv, v němž každá strana dělá v zásadě to, čeho je mocna, aniž by bylo nutno z pozice dnešního historika některé z nich nějakým způsobem stranit“, napsal ještě dávno před vydáním svých zásadních monografií.⁸ Historik sociálních dějin má podle Jiřího Štaifa právo zodpovědět pouze otázku, proč se tak stalo, tedy otázku legitimizace pravd, posoudit kulturu

6 Jiří ŠTAIF, *Sociální dějiny jako „břiště“ dnešní historické vědy*, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 2007 s. 11–21.

7 TÝŽ, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005.

8 Jiří ŠTAIF, *Revoluce jako společenský konflikt. Příklad: Češi v letech 1848 – 1849*, in: Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Der Reichstag von Kremsier 1848–1849 und die Tradition des Parlamentarismus in Mitteleuropa, Josef Harna – Eva Danihelová – Milan Hlavačka – Petr Pálka – Vladimír Přikryl – Jana Starek (eds.), Kojetín 1998, s. 87–103.

prosazování těchto pravd a otázku konfliktů, které s prosazováním těchto pravd souvisejí, a otázku únosnosti konfliktu pro společnost. Víc nic.

Nový přístup při revoluci souvisel u Jiřího Štaifa také se zaváděním promyšleného analytického instrumentária, respektive obecných analytických nástrojů, které mu dovolily abstrahovat od vyhrocených názorů aktérů. Díky těmto analytickým nástrojům mohl identifikovat nejvýznamnější „hráče“ revoluce, zjistit jejich pozice a sociální kapitál a také dešifrovat jejich programy. Těmito novými pojmy byly například národní elita, obezřetná elita, kvalita změny, zisk akčního prostoru, neutrální nacionalismus, a priori bezpříznakový nacionalismus, který odhaluje svou tvář teprve v (revoluční) akci či v konfrontačním kontextu, anebo kolektivně sdílené obavy, identifikační symboly, konfliktní pole (napětí), role zahraničních vlivů či outsiderovský syndrom. Ten spočíval z psychologického hlediska v okolnosti, že si aktéři vypjatých dějů uvědomovali „omezené možnosti svého vzestupu v rámci oficiální kultury i stávajících sociálních struktur.

Liberální elity se s retardačním outsiderovským syndromem účinně vyrovnávaly tím, že si zvolily sociální roli moderního heretika, tj. žurnalisty a politika, jenž nejde do čelného, chcete-li revolučního střetu s panujícími pořádky a sociálními strukturami, které tyto pořádky představují. Místo toho balancovaly vždy na ostří nože tím, že si svojí polemikou a slovní karikaturou neustále ověřovaly meze, po které lze v kritice stávajícího establishmentu zajít.⁹

K tomu ještě Štaif dodával, že Češi museli dočasně ztroskotat už jen kvůli předčasnému vstupu do revoluce. Pozitivním dědictvím revoluce bylo „zvyknout si na politickou změnu“. S tímto pojetím revoluce také zřejmě souvisí i skutečnost, že v této nové syntéze se bývalá „perla výkladu pražské revoluce“ z roku 1848 (a tou byl slovanský sjezd) proměnila v marginálii, jež přispěla pouze ke zvýšení společenského napětí. Zato tu může mít místo „vypíchnutý detail“ například, když se dozvíme, že šlechtický přídomek bývalého poslance říšského sněmu Kajetána Mayera se objevuje v pojmenování kladenského dolu Mayrau (s. 155).

Společenská modernizace vykazovala v českých zemích svá specifika, a ta dokládá Jiří Štaif především na statistikách a prostřednictvím statistik. Odhalovat tato specifika lze podle Štaifa právě na základě analýzy „statistických reprezentací, ekonomických možností, demografických poměrů, geopolitiky“ a také prověřováním „vědeckých obrazů světa“ a na ně navazujících moderních technologií. Koncept hry

9 Jiří ŠTAIF, *Karel Havlíček Borovský (1821–1856) a česká národní elita v 19. století*, in: Seminář Karel Havlíček Borovský – liberální politik a ekonom (180 let od narození), 29. 10. 2001, Obecní dům, publikováno 19. 3. 2002, <http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=224> (22. 02. 2021).

tak redukuje zvláště hospodářské aktivity společnosti na sociálně kulturní interpretace statistik, popřípadě na koncepční názory a badatelské přínosy jiných historiků a sociologů.

Pro historika sociálních dějin je podle Jiřího Štaifa apriorním příkazem porozumět dobovým statistikám. A s nimi si vsutku umí vyhrát jako s „virtuální milenkou“, což už před mnoha lety dokázal ve své nejskvostnější přípravné studii o vztahu statistiky a etnicity, kterou zde ani nezařadil do seznamu výběrové literatury.¹⁰ Užítí a interpretace dobových statistických dat je jeho silná stránka. S rozbořem statistik autor začíná rovnou od té nejstarší, tedy Liechtensternovy z roku 1800 a končí Rauchbergovými výpočty výtěžnosti daní u české a německé společnosti z roku 1905. Předpokládá totiž, že ve statistikách objeví všechny zásadní sociální a ekonomické trendy doby, například postupující byrokratizaci, industrializaci, alfabetizaci, třídní rozvrstvení a sociální nerovnosti anebo postupující nacionalizaci společnosti.

Štaifovo pojetí dějin jako divadelní hry reprezentuje sociální dějiny záměrně bez interakce s přírodním prostředím. Domnívám se, že bez zakalkulování vlivů přírodního prostředí (viz dnešní celosvětová pandemie) na společnost je však spojeno s rizikem, že něco podstatného z historické skutečnosti nebude zaregistrováno a hrozí tedy, že zmizí v propadlišti dějin, tedy bez sociální interpretace minulosti. Snad se ještě shodneme, že například masové rozšíření „černé smrti“ a později pravých neštovic, cholery a tuberkulózy hrálo neopominutelnou (alespoň v Evropě) sociální a ekonomickou roli a vedlo nakonec k celoplošné vakcinaci a ta zase k odolnosti vůči některým přírodním hrozbám a tudíž k optimističtějšímu náhledu na svět, respektive na lepší životní vyhlídky.

Koncept hry naráží také na problém dodržení časové posloupnosti v přemýšlení a hlavně „vyprávění“ o sociální povaze politických dějů, což je v této syntéze nejmarkantněji znát při trochu násilném zařazení například českého státoprávního hnutí do plynulejšího vyprávěčského proudu (s. 205). Tomuto konceptu – a stejně i Jiřímu Štaifovi – „sedí“ více výklad intelektuálních výkonů jedinců a symbolických gest (například sepsání a prezentace Schlessingerových Dějin Čech jako intelektuální konkurence Palackého historickému výkladu),¹¹ než evidence vnějších projevů politiky a ekonomiky na stát a společnost. V oné symbolické či metahistorické rovině se cítí Jiří Štaif zcela oprávněně být nejsilnějším.

10 Jiří ŠTAIF, *Multietnicita a statistika v českých zemích 1790–1880*, in: Sborník k problematice multietnicity, ed. Zd. Kárník, Praha 1996, s. 13–46.

11 Ludvík SCHLESINGER, *Geschichte Böhmens*, Prag 1869, 657 s.

Proto Jiří Štaif místo popsání konkrétního stavu věcí raději přináší osvěžující intelektuální přestřelky s jinými badateli (například s Ottou Urbanem, Ernstem Bruckmüllerem, Helmutem Rumplerem či Pietrem Judsonem), se kterými kultivovaně polemizuje příkladně v podkapitole o sociální struktuře nové liberální společnosti na s. 255nn. Rád probírá jednotlivé mainstreamové a alternativní koncepty (Hrochovo pojetí nacionalismu, Wögerbauerovu vernakularizaci, Andersonovy imagined communities anebo jeho „tiskový kapitalismus“) a sděluje, co z těchto konceptů použije. Nikdy je nepřebírá komplexně, a to ani Hrochovo věcně chronologické dělení národně emancipačního procesu. Vždy je ale někam posune, aby je mohl nově interpretovat a použít pro „svůj“ výklad.

„Kompozici lidských akcí“ posuzuje Jiří Štaif většinou prostřednictvím přirovnání. Jeho interpretacím dominuje (vypůjčená) metafora. Mnoho dalších vlastních metafor vnáší do svého textu. Přiznaný vliv krásné literatury a jejího symbolického vyjadřování je pro něj tak inspirativní, že z něho vyplývá potřeba užívat metafor všude, kde to je ústrojné (příkladně obrození jako vztah mezi učitelem a žákem, výsledek revoluce jako kontrarevoluční domino (s. 123), revoluce jako nonkonformní reakce nespokojenců (s. 126), revoluce jako spektakulární snaha o společenskou modernizaci (s. 27), kultura jako integrační síla, která je schopna „kolonizovat“ nižší kultury, hospoda jako areál venkovské a maloměstské sociability a jako nedílná součást kulturní a sociální reprezentace nižších vrstev, kde vznikala pocit vzájemné sounáležitosti zvláště nižších vrstev (s. 184)). Zabudování zdařilých metafor včetně unášení se literární imaginací je v tomto odborném textu vskutku osvěžující a instruktivní zároveň, což dokazuje například na s. 207 použití osudových „nástrah a překážek“ z Branaldova románu *Chléb a písně* pro objasnění podstaty vzniku dělnické otázky.

Koncept hry dává občas také obyčejným „lidem“ šanci promluvit do dějin a někdy o dějinách.¹² Názory „občanů“ z východočeských Kuklen anebo zápisky autora děda zde ale vystupují spíše jen jako ilustrace k podpoře autorových obecných teoretických vývodů. Povšechný pojem lidu v tomto konceptu jaksi samozřejmě nemůže najít své místo, už jen proto, že kategorie lidu je „neoperaciovatelná“. Lid jako takový po sobě nezanechává čitelnou intelektuální stopu a na hřišti dějin je příliš anonymním hráčem, i když se občas promění v jejich sudího.

Proto například Kutnarovo pojetí sociálních dějin se svým (obrozeneckým) lidem, ale bez jeho „myšlenkové tvárnosti“, „jednoty skladebné“ či „celostního

12 Srovnej k tomu: Jiří ŠTAIF, *Václav Jan Mašek a česká písmácká tradice doby předbřeznové, Minulosti Západočeského kraje*, Plzeň 2010, s. 333–345.

skladebného pojetím společnosti“ má šanci být představeno jen jedenkrát. Představovalo by zřejmě koncepční překážku. Možná už jen proto, že se vše ještě odehrávalo podle Kutnara v době feudalismu, který se přece s konceptem modernizace, natož hry již z povahy věci samotné neslučuje.¹³ Možná i proto, že i sám František Kutnar (zřejmě pod vlivem učení brněnského sociologa I. A. Bláhy) jednou přiznal, že „účast lidových vrstev v dějinách“ byla vždy „matná a nepřehledná“.¹⁴ Pro koncept hry se tato kategorie opravdu nehodí. Koncept hry s komparesem pracovat neumí a ani nechce. Dějiny jsou podle Jiřího Štaifa přece prosazováním vzosných myšlenek především elitami.

Koncept herního pole asi zřejmě vedl i k posunu v posuzování rolí hlavních aktérů zdejších politických dějin. Nápadné je například hodnocení ministerského předsedy Ernsta Koerbra jako dynamického aktéra modernizace, který se nebál pro dosažení politické stability uplácet ekonomickými projekty jednotlivé národní společnosti. Opakem je marginalizace období vládnutí konzervativního předlitavského ministerského předsedy Eduarda Taaffeho, s jehož jménem ale přece byla spojena podle mne ta nejdůležitější modernizace předlitavské společenského systému, když jeho vlády prosadily konečně přijetí velkorysého (dělnického) sociálního zákonodárství. Vždyť od těch dob je i v našich končinách sociální politika neodmyslitelnou součástí státní politiky! To považuji za skutečně trvalý výsledek modernizace, na rozdíl od Koerberova dočasného politického „úplatkářství“.

Stejně tak jako i u Urbanovy *České společnosti 1848 – 1918* pocítuji koncepční rozpaky nad tím, jak uchopit a interpretovat předlitavské (nejen sociální) dějiny v letech 1897 až 1914. Kritizovat politický a ekonomický liberalismus či velkoburžoazní liberalismus a s ním i počínající „hroucení státu“ asi už nestačí. Vidím tu spíše vzrůstající napětí mezi konzervativně monarchistickým státem a jeho institucemi a právě „dospělou“ občanskou, nacionálně rozštěpenou společností, která viděla hlavní problémy svého bytí a své budoucnosti už zcela jinde než představitelé státu.

A ještě si dovolím jedno obecné připodotknutí: podle mne ještě žádný historik nepodal věrohodné vysvětlení té skutečnosti, proč muselo zmodernizované „dlouhé měšťanské století“ skončit takovým krveprolitím.

13 Viz Kutnarova skripta *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu. 4. [část], Doba národního obrození 1781–1848*, Praha 1957.

14 František KUTNAR, *Úvodem o lidu jako problému historického studia*, in: *O dějinách, lidu a lidech*, k vydání připravili Magdaléna Pokorná – Zdeněk Beneš, Červený Kostelec 2019, s. 97–108.

Nechci autorovi velkého díla „okopávat kotníky“, ale pro druhé vydání, kterého se tato syntéza určitě brzy dočká, by bylo dobré vykorigovat některá sporná tvrzení, například na s. 57 se podle mne hrdelní procesy s vídeňskými jakobíny v podstatě nekonaly. Popravováni byly ve Vídni pouze vojenské osoby, které spadaly pod jinou jurisdikci. Naopak v Uhrách byli popravováni všichni spiklenci, protože sem josefínské reformy trestního práva nesahaly. V západní části monarchie byl v té době trest smrti pro civilní osoby zrušen. Celý text obsahuje pouze jeden typický „oslí můstek“ na s. 159, kde se vedle sebe píše, že „neoabsolutismus ztrácel na legitimitě, ale vznikla v něm klasická díla české literatury“. Ostatně kulturní výtvoři jsou zde většinou přibírány jen jako reflexe doby. Někdy si autor neví rady, jak naložit s Moravou a Slezskem, protože opravdovou „laboratoří modernizačních změn“ byly pro něho jen Čechy. Tedy jinými slovy řečeno: Morava a Slezsko jsou opožděnými příjemci těchto změn, s čímž by hospodářští historikové určitě nesouhlasili. Někdy zaskřípou myšlenkové přechody, když jsou nahrazeny formalismem bez vnitřního vysvětlení: viz s. 234: „A nyní se podívejme na...“ Za sporné považuji tvrzení, že počet židů ve městě vzhledem k asanaci pražského židovského města stoupal, a to i přesto, když podle mne už ale tam skoro žádní nežili (s. 235).¹⁵

Rovněž se domnívám, že herní koncept dějin podle mne ztrácí ve svém konkrétním verbálním projevu velmi často jakékoliv (vypravěčské) napětí, neboť úmyslně tlumí konflikty a vlastně vůbec nemá rád silné hráče na šachovnici dějin. Není v něm zkrátka příliš místa pro „hrdiny“, natož hrdiny se silným morálním či mučednickým nábojem. Není jich tu vlastně ani zapotřebí. Důležitější je pro pozorovatele této dějinné hry neustále zvažovat argumenty, které stojí proti sobě.

Nestranné pozorování „dějin“ a úpěnlivá argumentační korektnost smazává konfliktnost dějin už jenom tím, že uznává argumentace všech zainteresovaných stran jako rovnocenné. Proto tento koncept nepracuje ani s kategorií víry, i když víra, respektive každodenní zbožnost byla základním duchovním substrátem tehdejší společnosti. Autor též opomíjí některé nadčasové hodnoty, které s touto společností opravdu „hýbaly“. Zde mám na mysli například české státní právo, tedy jistý druh dějinné kontinuity, naděje (na obnovu vlastního státu) a tužby, která byla základní (svazující a zavazující) premisou české liberální politiky s velkým potenciálem pro budoucnost. Tento klíčový pojem českého 19. století, s nímž byly spojeny nejen

15 Vůbec v této kapitole zřejmě došlo k záměně či posunu celého poznámkového aparátu, což zřejmě redaktor i oponenti nepostřehli. Na tento zjevný „posun“ upozorňuje především pozn. 62 na s. 276, která reaguje na jinou skutečnost než v textu. Na s. 291 se píše, že všeobecnou kurii pro volby do poslanecké sněmovny říšské rady zavedl hrabě Eduard Taaffe, ale nikoliv hrabě Kazimír Badeni.

politické programy a strategie, a tudíž státoprávní směřování většinové společnosti českých zemí, ale i výuka na školách či stavba muzeí, chrámů a divadel, musel mít alespoň nepřímý vliv na sociální chování přinejmenším mužské části (politické) veřejnosti. A on se zde vyskytuje jen jednou jedinkrát a jaksi mimoděk (na s. 203).

Štaifovo metodologické pojetí klíčových událostí a procesů

Jak už v roce 1978 napsal Otto Urban v *Kapitalismu a české společnosti*, centrální roli v českých dějinách 19. století hrají dvě témata: národní obrození a revoluce. Na nich lze jakékoliv nazírání na české dějiny tohoto období nejlépe charakterizovat. Štaifovo přemýšlení o revoluci bylo již představeno. Jeho úvahy o dalších klíčových dějích inkriminovaného období jsou obdobně argumentačně originální a obsahově vyvážené, což se pokusím vzápětí upřesnit interpretací jeho vlastních myšlenek.

Tak tedy podle Jiřího Štaifa do modernizace vstupovaly české země v rámci transnacionální kompozice, které vládly dvě imaginace či vlivy: „evropské osvícenství, „jež jako intelektuální autorita chtělo vládnout světu, který však nestvořilo“, a liberalismus, který „spolu s osvícenstvím vytvořil výchozí představy o občanské společnosti a společenském dobru, které se musely v českých zemích potýkat s tlakem nacionalizace i s nejrůznějšími demokratickými tendencemi“.

Obrození či česká obrozenecká kultura nevznikla dle Jiřího Štaifa na zeleném drnu, ale utvářela se ve společenském kontextu, jež lze charakterizovat prostřednictvím historických kontinuit a diskontinuit, což je „konstruktivní kompromis“ oproti Třeštíkovým a Macurovým, ale i Podivenovým apodiktickým tvrzením. Obrozenecké prostředí bylo integrační silou nižší kultury oproti silnější kultuře, která měla v zádech stát a jeho školskou a jazykovou politiku. V českých dějinách kultura bojovala proti integračním snahám nadnárodního státu, respektive se vytvářela nezávisle na státu a jeho institucích. Její největší intelektuální a kulturní výkony se tak většinou odehrály bez vědomí státu.

Jiří Štaif není stoupencem primordialistických a ani konstruktivistických konceptů vzniku moderního nacionalismu. V českém případě plně respektuje badatelská řešení Miroslava Hrocha, přidává k nim ale svoji koncepční metaforu, která přirovnává obrození k veřejnému školnímu prostoru, kde se pěstuje, tak jako ve škole, permanentní lidová osvěta, jak využít tento prostor k vyššímu uplatnění národa a individua, a to i prostřednictvím nové jazykové a soukromoprávní kodifikace.¹⁶

16 Viz například text o lidové osvětě (Erziehung der Landbevölkerung zum modernen Rechtsbewusstsein in Böhmen in der Vormärz), připravený pro sborník *Občanská společnost na*

Ve střední Evropě se utíkáme k Hrochově nosné kategorizaci formování národního hnutí u malých evropských národů, ale zde se kromě tohoto přijetí nachází i zcela nové vysvětlení proměny obrození v národní hnutí tím, že se také jednalo o aktivní hledání vztahu mezi platným právem, tedy legalitou a přirozenými právy emancipujícího se národa, tedy legitimitou (tato myšlenka se nachází na s. 112). K tomu se družil nový typ mobilizace v podobě vytváření nových institucí, které tyto záměry programově prosazovaly a financovaly.

Ve sporech o pravopis šlo podle Jiřího Štaifa nejen „o symbolickou moc“ nad českým jazykem, ale také o společenskou modernizaci, která se protáhla na celé půlstoletí. Výkony obrozené kultury sice byly často podprůměrné, nicméně naplňovaly ambice úplného kulturního programu. Tím bylo napomáháno nejen vzdělávání českého etnika, ale docházelo také k vědomému distancování se od (státní) kultury, což lze interpretovat jako opatrný boj proti společenské modernizaci zaváděné shora.

Dobu předbřeznovou nepovažuje Jiří Štaif jen za dobu politické a jiné nehybnosti. Jejím klíčovým problémem bylo, zda stát smí vpadnout do hájemství patrimoniálních a urbánních práv vrchností, které byly považovány za soukromé právo. Zároveň začal stát prosazovat opatrný ekonomický liberalismus a minimálně od roku 1811 mohl o sobě tvrdit, že je právním státem (ovšem bez uznání politických práv jednotlivců). Dynamika poddanské otázky a velké demografické změny kolidovaly s metternichovou konzervativní politickou stabilizací, což vyvolávalo skryté konflikty.

S termínem národní obrození lze podle Jiřího Štaifa i přes jeho archaičnost stále ještě pracovat, protože se jedná o jedno z hlavních konstitutivních míst české historie a je stále hluboce vkořeněno (právě s tímto symbolickým označením) do pedagogického vzdělávání současných generací mládeže.

Občanská společnost je zde charakterizována jako hledání relativní společenské rovnováhy v době zásadních změn, které byly posléze vymezeny ústavou, „která zvláště ve volebních řádech ne všechny považovala za rovnoprávná politická individua“. Taková koncepce občanské společnosti se ale neobejde bez oprávněné kritiky Habermasova konceptu politické veřejnosti, které chybí dle Jiřího Štaifa habsburská zkušenost mnohonárodnostní říše, konkrétně pak

papíře, který napsal s Jiřím Šoušou, a který byl mezinárodní komunitou pochvalně reflektován. Viz recenzi Wilhelma Braunedera in: *Historische Zeitschrift* 305, 2017, s. 478–479; Milan HLAVAČKA (Hg.), *Bürgerliche Gesellschaft auf dem Papier. Konstruktion, Kodifikation und Realisation der Zivilgesellschaft in der Habsburgermonarchie*, Berlin 2014.

souvztažnost mezi národotvornými procesy a individualistickou povahou liberalismu. Podle něj šlo spíše o postátňování mezilidských vztahů, tedy o tzv. „governmentalitu či poobčanšťování společnosti“, kde hlavní roli hrál stát a „harmonizační symbolika“ nadstranické panovnické moci.

I z těchto důvodů se stát bohužel musel od druhé poloviny 19. století neustále zabývat hašením nacionálních a jiných „požárů“, a tak mu nezbývala energie na koncepční řešení ostatních problémů.¹⁷ Jiří Štaif také oprávněně koriguje Judsonův příliš optimistický koncept transnacionálního ukotvení rakousko-německého liberalismu, který pro městskou společnost, jak se i já domnívám, určitě neplatil (s. 176), protože obzvláště v Čechách opravdu nevznikaly například spolky na obecně občanské, ale spíše na nacionální či konsumní bázi.

Těmto úvahám obsaženým v jednotlivých kapitolách a v hutném závěru předchází „historiografické preludium“, kde se Jiří Štaif snažil být až úpěnlivě objektivní, přesný a všeobjímající, aby nikoho, kdo něco podstatného k tématu napsal, neopomněl. Jenom kladu opět otázku (hlavně pro sebe), proč už nemá větší místo v našem současném přemýšlení a psaní o předminulém století myšlenkový odkaz Františka Kutnara, a zda lze ještě (konceptně) pracovat s jeho výše zmíněnou syntézou dějin českých dějin v období feudalismu 1781 – 1848 z roku 1957.

Štaifův text obsahuje samozřejmě také subjektivní vklad, který se projevuje jednak v hodnocení nejrůznějších koncepcí, ale také v závěrečných pasážích syntézy. Jakoby se do něho skrytě promítaly zřejmě i autorovy životní peripetie. Utvrdily ho ve sklonu považovat individuum za pěšáka na šachovnicových polích dějin, neboť tento se velmi často ocitá někdy i bez vlastního přičinění v překrtných situacích. Možná, že to posílilo jeho sklon k důkladnému studiu sociologických modelů lidského chování a jednání a volbu konceptu hry za základní premisu svého uvažování o dějinách.

Závěrečné úvahy nad velkým dílem

Jiří Štaif při textování této syntézy opravdu nepodlehł představě, „že dějiny skrze... historické obrazy nutně směřují k tomu, co se nakonec stalo“. Je mu totiž „bližší východisko“, že dějiny „jsou za jistých situací více a jiných méně otevřeny různým

17 S touto tezí přišel už Werner Drobesh v textu zabývajícím se genezí řešení sociální otázky v habsburské monarchii (*Die „soziale Frage“ in der Habsburgermonarchie im zeitgenössischen gesellschaftswissenschaftlichen Diskurs*), který uveřejnily jako svoji úvodní studii Moderní dějiny 20, 2012, č. 1, s. 1–12.

alternativám“. Toto pravidlo nestranné historické korektnosti důsledně dodržel. „Lákavé roli soudce nad dějinami“ opravdu nikde nepropadl, takže například otázku, kdo že zavinil (velkou) válku či prohrál nebo vyhrál revoluci, zde opravdu nenajdeme.

Proti tezi dějin jako hře by bylo možno zajisté postavit i jinou koncepci, například, že moderní dějiny jsou bojem mezi individuem a kolektivem. Pak by se muselo vycházet z premisy, že v této době docházelo v evropské společnosti k vytváření obecného hodnotového systému, který lze charakterizovat jako liberální, občanský, jako osvobozování od pozemských a nadzemských autorit, jako realizaci vize právního a sociálního státu s postupujícími rovnými politickými právy napříč třídami a genderem, a že v tomto období se konstituovaly ústavní systémy s parlamenty, politickými stranami, politickou veřejností se všemi parametry občanské společnosti (svobodný tisk, demokratizace voleb, omezování nadvlády kapitálu, vyváženost mezi kolektivními a individuálními právy). A také, že se vše posouvalo ke kolektivním hodnotám, které ve svých důsledcích marginalizovaly individuum a dávaly moc do rukou těch, kteří se dovedli (například ve jménu nějaké ideologie) organizovat.

Individuum postupně přestalo rozhodovat o naplnění svých (ústavních) práv, protože se muselo pak vždy dovolat nějaké kolektivní (soud) či symbolické instituce (národ, strana). Je toto ještě hra nebo zcela zákonitá modifikace politické a sociální skutečnosti, na jejímž konci stojí systematické potlačování přirozeného lidského chování a prosté existence? Koncept dějin jako hry pak může být realizovatelný jen za předpokladu, že svazující právní a institucionální rámec společnosti „narátor“ příliš nezajímá a že se obejde bez „živého a trpícího“ člověka. Historie koncipovaná jako hra přestává být hrou, jak známo, v momentě, když jde o život a tedy konkrétně, když v našem případě první světová válka téměř bez varování vtrhne do života celé společnosti a skoro všechny hodnoty modernizované liberální občanské společnosti zničí. I toto vlastně Jiří Štaif „neutrálně“ reflektuje, když do závěru syntézy stroze napíše, že „každá historická změna má své náklady“. A já dodávám: i své mrtvé a poražené.

Nicméně teď máme na stole k prostudování nové (sociální) dějiny českých zemí v 19. století, kde nechybí analýza strukturálního záramování společnosti, rytmus historického pohybu, vztah mezi kontinuitou a diskontinuitou modernizačních změn, vztah mezi historickou stabilitou a dynamikou a kde jsou české země představeny jako jedinečná „laboratoř těchto modernizačních změn“. A abych se vrátil k počátečnímu náčrtu užití konceptu modernizace v historiografii: Jiří Štaif klasický koncept modernizace překonal, když do tohoto obecného konceptu

vtáhl hodnotové rámce (zvláště hodnoty vázané na osvícenství, liberalismus a nacionalismus), také nové trendy doby (gender, sociální otázku, respektive emancipaci dělnictva), které modernizace zákonitě či mimoděk stvořila, a pak především svoji imaginaci. S přihlédnutím k tomuto kontextu musím konstatovat, že použití slova modernizace v názvu syntézy je nakonec přece jen funkční a oprávněné.

RECENZE

JIŘÍ LOUDA

***Coat of Arms of the Knights of the Order of the Garter /
Erby rytířů Podvazkového řádu***

(K vydání připravili Karel MÜLLER – Michal V. ŠIMŮNEK – Karel PODOLSKÝ.)

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci – Vlastivědné muzeum v Olomouci 2020, 688 s., ISBN 978-80-244-5621-8 (UP), ISBN 978-80-88384-02-1 (VM).

Nebude daleko od pravdy tvrzení, že v České republice není heraldika (a zřejmě ani historika), který by neznal jméno Jiřího Loudy (1920–2015). Narodil se v Kutné Hoře jako syn učitele kreslení na zdejší reálné škole, který Jiřího od dětství vedl k zájmu o výtvarné umění. Nikoli ale k heraldice, k níž se dostal až později za dramatických okolností. Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava se rozhodl bojovat proti nacismu. V červenci 1939 emigroval do Polska, odkud jeho cesta vedla do Francie a do cizinecké legie. Po vypuknutí války byl zařazen do formující se československé armády ve Francii a po zhroucení země se mu podařilo dostat do Británie. Na jaře 1941 zde absolvoval důstojnickou školu a výsadkářský kurs. Při jednom ze seskoků si ale zranil meniskus, což znemožnilo jeho nasazení ve speciálních jednotkách. Byl proto přidělen k Vojenské radiové ústředně, kde působil až do konce války.

A zde, v Hockliffe u Bedfordu severozápadně od Londýna, se začal zabývat heraldikou. Jeho zájem rozvinula i pomoc syna Jaroslava Smutného, kancléře prezidenta Beneše. Díky jeho přímluvě mohl Louda studovat heraldickou literaturu ze sbírek Hannah de Rothschild a navázat také kontakt s londýnskou *College of Arms*, nejvyšší autoritou v oblasti britské heraldiky. V této době také vznikly jeho první kresby erbů zdejší aristokracie, zejména anglických vévodů, doplněné daty narození a udělení vévodských titulů.

Záliba v erbech Loudu již neopustila. Po návratu do vlasti začal spolupracovat s předním českým heraldikem Karlem Schwarzenbergem, který mu půjčoval knihy a radil v odborných záležitostech. Zároveň však Jiří Louda pokračoval ve vojenské kariéře, již ovšem dramaticky ukončil únorový převrat roku 1948. Začal se proto živit jako učitel angličtiny, ale v dubnu 1949 byl internován v táboře nucených prací na hradě Mírově a propuštěn až v květnu 1950. Do armády se vrátit nesměl, začal tedy pracovat v cihelně a následně ve skladu státních lesů. Roku 1952 se mu však podařilo získat místo v olomoucké Univerzitní knihovně (později Státní vědecké knihovně), kde měl dostatek prostoru ke studiu heraldiky a kresbě erbů. Zde pokračoval v práci na rodokmenech českých vládařů doplněné jejich znaky, kterou započal již v roce 1948. Dílo bylo v reprezentativní podobě vydáno až po změně poměrů roku 1996.

I nadále Loudu zajímala britská heraldika. K sympatiím ke „kapitalistické cizině“ se však v poměrech, které vládly v Československu, přiznat nemohl, a proto hlavní těžiště jeho

práce spočívalo v heraldice komunální a státní. Roku 1966 se mu podařilo spolu s britským novinářem a heraldikem Dermotem Morrahem vydat knihu *A Concise Guide in Colour. European Civic Coat of Arms*, ve které se zabývali znaky evropských měst (v češtině vyšla tato práce ve zkrácené verzi až roku 1995). Podílel se také na (při příležitosti olympijských her v Mnichově otiskované) publikaci *Flaggen und Wappen der Welt von A – Z*. Nejznámější Loudovou zahraniční prací je ovšem kniha rodokmenů evropských panovnických rodů, již spolu s oxfordským historikem Michele MacLaganem vydal roku 1981 pod názvem *Lines of Succession: Heraldry of the Royal Families of Europe* (později vyšla i ve francouzském překladu).

Britskou heraldikou se Louda zabýval mimo jiné i proto, že pro něj představovala, jak říkal, „vnitřní emigraci“ v poměrech, se kterými se nikdy nesmířil. Začal kreslit erby rytířů skotského Řádu bodláku (*Order of the Thistle*) a následně Podvazkového řádu (*Order of the Garter*). První část publikace o rytířích Podvazkového řádu byla hotova již v šedesátých letech, ale k jejímu publikování nakonec nedošlo.

Většina prací, jež Louda vydal v zahraničí, zůstala pro čtenáře socialistického Československa nedostupná. Jeho jméno zde bylo známo spíše coby popularizátora heraldiky. Loudovy aktivity v oblasti církevní heraldiky logicky zdůrazňovány nebyly, jiná však byla situace v oblasti heraldiky komunální. Roku 1961 nakreslil 44 znaků pro knížku *Znaky našich měst* vydanou Státním nakladatelstvím dětské knihy a o tři roky později (ve známé edici OKO) vydal knihu *Česká města*.

Do povědomí velké části laické veřejnosti ale Louda vstoupil kresbami šlechtických erbů, jež se staly nedílnou součástí většiny pohlednic hradů a zámků. Souborného vydání se dočkaly (opět v edici OKO) roku 1974, kdy spolu s Josefem Janáčkem vydal knížku *České erby*. O čtrnáct let později se dočkala druhého, rozšířeného vydání. V zemi, kde se šlechta nacházela na proskripční listině, představovaly tyto drobné knihy nevídanou událost. Loudovy erby šlechtických rodů pak doplnily i rozsáhlý ediční počín *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, jenž v nakladatelství Svoboda vycházel v letech 1981–1988.

Loudovy aktivity na poli šlechtické heraldiky na jedné straně mimořádně přispěly ke zvýšení popularity této vědní disciplíny a učinily z něj nepřehlédnutelnou osobnost, na druhé straně však odhalily i limity jeho prací. Na rozdíl od heraldiky státní a komunální, kde byla podoba znaků přesně fixována a obecně známa, vyžadovala rodová heraldika intenzivní archivní studium v českých i v zahraničních archivech. Znaky, které byly otiskovány v nejrůznějších kompendiích (např. *Siebmachers Wappenbuch*, *Ottův slovník naučný* atd.), bývaly totiž často zobrazovány nepřesně či dokonce se zásadními chybami. Je velká škoda, že v této chvíli chyběl po Loudově boku odborník typu Karla Schwarzenberga.

Loudovou „oblíbenou chybou“ bylo (z heraldického hlediska nepřijatelné) omezování počtu přílebků na štítu na jedinou, přičemž je zvláštní, že autor tento postup aplikoval především u znaků české šlechty, nikoli rytířů Podvazkového řádu. S oblibou také přidával hodnotní koruny k takovým variantám rodových erbů, které jim časově neodpovídaly. Tento vysoce subjektivní přístup k heraldice byl pro Loudu typický až do konce jeho života a roku 1990 našel svůj odraz také v návrhu (heraldicky nutno podotknout nesmyslného a Federálním shromážděním odmítnutého) státního znaku, kde Velkou

Moravu coby společný stát Čechů a Slováků reprezentovala moravská orlice poprvé doložená až ve druhé polovině 13. století.

Zlom v Loudově životě znamenala revoluce roku 1989. Nejenže se dočkal rehabilitace (a povýšení na plukovníka v záloze), ale roku 2000 jej prezident Václav Havel vyznamenal Medailí Za zásluhy II. stupně a o čtyři roky později mu byl za celoživotní heraldické dílo udělen čestný doktorát Palackého univerzity. Jistým vyvrcholením jeho odborné činnosti byla práce v Podvýboru pro heraldiku, v jejímž rámci se podílel na vytváření krajských a řady obecních znaků, a pak zejména akceptování jeho výtvarného návrhu státního znaku České republiky z roku 1992.

Přes neobyčejnou šíři odborného zaměření Louda celý život sledoval jeden cíl – vytvořit kompletní erbovník (*armorial*) rytířů Podvazkového řádu. Tento zájem je možno datovat k roku 1942, kdy (jak dosvědčuje jeho válečný deník) navštívil kapli sv. Jiří na windsorském hradě, hlavní svatostánek řádu, ve kterém jsou vystaveny erby žijících členů. Vzhledem k politickým poměrům vládnoucím v Československu po roce 1948 ale nemohl svou práci vydávat průběžně. Po odchodu do důchodu se proto Louda rozhodl celý soubor rytířů namalovat znovu a doplnit jej biografickými údaji a datem přijetí do řádu. Veřejné prezentace se toto jeho dílo dočkalo až v roce 2005 na zvláštní výstavě v Martinickém paláci na Hradčanech. V práci pokračoval Louda až do roku 2011, kdy ze zdravotních důvodů musel kreslířskou činnost ukončit. Vytvořil pozoruhodný konvolut více než tisícovky erbů počínaje zakladatelem řádu, anglickým králem Eduardem III. (1312–1377) po admirála Michaela Cecila Boyceho, od roku 2003 ad personam barona Boyceho (*1943), kterého rytířem Podvazkového řádu jmenovala královna Alžběta II. roku 2011. Na každém ze znaků je vidět zkušená ruka vynikajícího heraldického kreslíře, který bezpochyby patřil ke špičce svého oboru.

Když se Loudův život roku 2015 uzavřel, nacházela se jeho práce o rytířích Podvazkového řádu ve stádiu rukopisu a byla tvořena jen prostými grafickými listy. Doplnující text chyběl a bylo otázkou, zda jej autor vůbec plánoval. Kniha se tak začala rodit teprve poté, co jeho vnučka předala pozůstalost Vlastivědnému muzeu v Olomouci.

Publikace, vydaná koncem loňského roku u příležitosti nedožitých stých narozenin Jiřího Loudy, tak má v podstatě dva tvůrce, přičemž její vznik by nebyl možný ani bez jednoho z nich. Prvním je samozřejmě sám Jiří Louda, druhého „autora“, který skromně stojí v pozadí, pak představuje editorský tým složený z Karla Müllera, Michala V. Šimůnka a Karla Podolského, bez nichž by práce nikdy nespátřila světlo světa. Vyzdvihnout je třeba hlavně zásluhy ředitele Zemského archivu v Opavě Karla Müllera, který jednotlivé grafické listy vytřídil, seřadil a zároveň opravil Loudovy omyly a nepřesnosti, týkající se biografických údajů, šlechtických titulů a především dat přijetí do řádu. Tato data Müller aktualizoval podle nového soupisu *The Most Noble Order of the Garter* z roku 1999 a revidoval také pořadová čísla řádových rytířů. Louda totiž vycházel ze starší publikace, která neevidovala manželky panovníků (ty se nositelkami řádu pravidelně stávaly od počátku 20. století).

Michal V. Šimůnek je pak autorem části kapitol o Loudově životě a Karel Podolský se zasloužil o předání celé pozůstalosti do Vlastivědného muzea, když se mu podařilo díky

intervencím u Loudovy vnučky získat úplný soubor kreseb erbů rytířů Podvazkového řádu, jehož část si původně rozebrala rodina.

Kniha je pojata nejen jako erbovník, ale také coby Loudův dvojjazyčný česko-anglický pomník. Je rozčleněna do kapitol podle jednotlivých řádových suverénů (panovníků), vhodně doplněna úvodem s edičními poznámkami a především kapitolami zachycujícími život Jiřího Loudy. K. Müllerovi a M. V. Šimůnkovi se podařilo vytvořit živý obraz osudů slavného heraldika, podat výčet jeho publikací, ocenění a v závěru nabídnout rozbor jeho dlouholeté práce na soupisu rytířů Podvazkového řádu.

Vydavatelství Univerzity Palackého pak pro knihu zajistilo tři reprezentativní předmluvy, v první řadě následníka britského trůnu Charlese, prince z Walesu. Zdařilým doplňkem je i netradiční podoba desek monumentální publikace, do kterých je vložena vyjímatelná příloha, po jejímž rozložení se před očima čtenáře objeví kompletní seznam erbů všech řádových rytířů. Otočením této přílohy si navíc čtenář může zvolit jednu z celkem tří grafických variant čelních desek knihy – s hvězdou Podvazkového řádu, osobním znakem Jiřího Loudy nebo s jeho fotografií.

Můžeme jen litovat, že se z důvodu epidemie COVID 19 kniha nedočkala slavnostní prezentace, plánované na září 2020, a že se výstava ve Vlastivědném muzeu v Olomouci netěšila zasloužené pozornosti. Je však nepochybné, že kniha je více než důstojným pomníkem jedné z předních osobností české heraldiky.

Jan Županič

RATPERT / EKKEHARD IV.

Osudy svatohavelského kláštera.

(= Memoria medii aevi – Paměť středověku, sv. 28)

Přeložila a poznámkami opatřila Jana NECHUTOVÁ,

předmluva Jana Nechutová a Jan Kalivoda.

Praha, Argo 2020, 259 s., ISBN 978-80-257-3262-5

Obsahově i žánrově pestrá a zajímavá řada Memoria medii aevi nakladatelství Argo se zaměřuje na překlady nejrozličnějších děl středoevropské, především latinské středověké literatury. Koncem roku 2020 se rozrostla o příspěvek do mozaiky pramenů pro evropskou historii v období zhruba mezi lety 700–1000, které už v této knižnici vyšly (např. Fredegarova kronika, Dějiny Langobardů či Dějiny světa v čase milénia Rodulfa Glabera). Nový přírůstek (svazek č. 28) s názvem *Osudy svatohavelského kláštera* přináší překlad dějepisného díla, které vzniklo přímo v klášteře sv. Havla a obsahuje vyprávění dvou svatohavelských mnichů o příznivých i nepříznivých událostech v historii kláštera, a to od jeho počátků do roku 972. Po německém překladu, který doprovází novější edice obou částí díla, tak následuje první převod do češtiny z pera Jany Nechutové.

Překlad díla, nazývaného v originále obvykle *Casus sancti Galli*, uvádějí dvě předmluvy, které se vhodně doplňují. Úvod Jana Kalivody zasazuje kroniku do historického kontextu, shrnuje přehledně dění v západní Evropě, a to po celou dobu, již se týká vyprávění kronikářů: od pozdní římské doby přes merovejskou říši Franků až k říši Karla Velikého

a působení jeho nástupců. Zvláštní pozornost věnuje území na samém východě dnešního Švýcarska, v němž byl Sankt Gallen spolu s dalšími lokalitami v blízkosti Bodamského jezera (biskupství Kostnice a klášter Reichenau) důležitým kulturním ohniskem. Kalivoda upozorňuje na významnou roli mnišského hnutí a klášterní kultury, podrobněji se zabývá i irským křesťanstvím a jeho nenahraditelným přínosem pro zachování latinské písemné kultury za tzv. karolinské renesance. Jeho studie také vysvětluje systém církevní správy v dané době, vztah královské či jiné světské moci ke kostelům, klášterům a jejich majetku a usnadňuje tak čtenářům pochopit, proč oba autoři věnují tolik pozornosti zápasu kláštera o samostatnost a získání imunity. Zatímco Kalivodova předmluva uvádí čtenáře do neklidné doby, v níž se klášter rodil a konsolidoval, následující úvodní slovo Jany Nechutové, která je autorkou nejen překladu, ale i poznámkového a dalšího doprovodného aparátu, nás seznamuje s oběma pisateli i dílem samým.

O životě mnicha Ratperta, který je autorem první a základní části kroniky, víme jen, že se mu dostalo vzdělání ve svatohavelském klášteře, že psal i hymny a básnické skladby a že zemřel na rozhraní 9. a 10. století. Své jediné prozaické dílo dovedl do r. 883. Původce druhé části vyprávění o osudech kláštera, Ekkehard, označovaný jako IV. pro odlišení od ostatních osob téhož jména spjatých se svatohavelským klášterem, začal psát asi o sto let později (přesná data opět neznáme, ale zemřel zhruba kolem roku 1060). I on je odchovancem svatohavelské klášterní školy, kde pak působil jako učitel. Vedle prozaického vyprávění o osudech kláštera je autorem řady básní, ať už vznikly jako školní cvičení, nebo byly určeny přímo svatohavelskému klášteru. Své prozaické dílo nedokončil, jeho vyprávění končí uprostřed návštěvy císaře Oty I., jeho choti Adelaidy a jejich syna Oty II. v klášteře v roce 972. Také Ekkehard líčí dobré i zlé časy kláštera s vírou ve šťastný konec, k němuž všechno jakoby směřuje.

Nechutová v předmluvě jasně prokazuje, že oba díly *Osudů* jsou žánrově zcela odlišné. Ratpert píše věcně a realisticky, vypravuje v chronologickém pořádku, který jen občas porušuje (např. královské donace pro klášter z let 860–883 jsou shrnuty v jediné zmínce a vsunuty do líčení úspěšného působení opata Hartmuta). Chronologickou osu mu dává posloupnost opatů, v centru jeho pozornosti však zůstává klášter a jeho osudy, nikoli životy opatů a život uvnitř kláštera. Své znalosti o počátcích kláštera získává Ratpert z *Životů svatých* (Kolumbána, Havla či Otmara), hagiografické motivy, které bývají ve středověké historiografii běžnou výbavou, však ve výkladu téměř nepoužívá. Zato občas čerpá z listin uložených v klášteře a do výkladu na několika místech zařazuje soupisy knih v klášterní knihovně, aby i takto doložil prosperitu kláštera. Celým jeho textem prostupuje stále se opakující konflikt, neustálý boj za samostatnost a svéprávnost kláštera, zápas, který nakonec přináší uspokojivý výsledek: imunita kláštera a jeho svoboda, hlavně svoboda zvolit si opata, byla zajištěna privilegiem císaře Karla III. Tlustého.

Ekkehardův styl i struktura textu jsou zcela jiné. I pro něj je důležitá obhajoba legitimacy kláštera a jeho svobod, neopomíjí líčení historických dějů, které přinášely klášteru dobrá i špatná léta, ale jeho zájem více poutá vnitřní život kláštera. Ekkehard příliš nedbá na historickou přesnost a dějovou posloupnost, spíše ho přitahují zajímavé příběhy spojené s obyvateli kláštera, což činí jeho vyprávění živým a zábavným. Barvitě líčení vnějších osudů

kláštera je prokládáno hagiografickými i jinými exkurzy, charakteristikami osob i anekdotickými historkami. Ekkehardův text obsahuje i řadu aluzí či přímo citací biblických nebo spojených s Benediktovou Řeholí, případně vycházejících z antických či pozdně antických autorů. Všechna tato místa jsou zaznamenána v poznámkách a přesný údaj o těchto pramenech, jejich edicích a překladech najde čtenář v oddíle Bibliografie.

Oba autoři píší v zásadě dobrou středověkou latinou, která je ovšem ovlivněna jejich jazykovým prostředím. Zatímco Ratpertův text je vcelku prostý a jasně srozumitelný, Ekkehardův vypravěčský způsob i jeho používání jazyka klade na čtenáře originálu a samozřejmě pak i na překladatele značné nároky. Ekkehard se snaží vyzdobit text podle požadavků soudobé rétoriky: občas použije verš nebo rýmovanou prózu, umně řadí slova ve větě, střídá slovesné časy ke zdůraznění dramatickosti děje. Spolu s množstvím zájmen, v nichž bývá někdy obtížné se orientovat, se tak jeho text stává ne snad přímo „temným a nesrozumitelným“, jak soudí jeden ze starších editorů, ale rozhodně ne právě jednoduchým.

Překladatelka se tedy musela (a dlužno už teď podotknout, že zdárně) vypořádat se syntaktickými problémy (participia, řetězení vedlejších vět, střídání podmětů ap.), ale také najít řešení pro zvláštnosti lexikální stránky obou textů. Oba autoři (především právě Ekkehard) používají totiž některých výrazů v jiném smyslu, než jaký známe nejen v klasické ale i ve středověké latinské tvorbě, včetně řady zcela ojedinělých slov (hapaxlegomen); občas se v textu objeví i staroněmecké či nářeční slovo nebo krátký výrok. Shrnutí překladatelských problémů a přístupu k jejich řešení věnuje Nechutová část ediční poznámky, příznačně nazvané Překladatelské nesnáze – *fortunia et infortunia* překladatele. Připojuje i konkrétní příklady slov či spojení, u nichž si zvolený překlad zasluhuje širší objasnění, neboť mají v textu zvláštní význam obtížně zachytitelný v poznámkách.

Pro vystižení charakteru jazyka a stylu obou autorů se překladatelka snaží maximálně využívat soudobé slovní zásoby, což nesporně přispívá k oživení textu; nevyhýbá se přitom ani odvážným řešením – vesměs s velmi dobrým výsledkem: příkladem budiž třeba překlad rčení uvedeného na konci překladatelské poznámky na s. 43 „Uhodit hřebík na hlavičku“ (*Clavum... fixisti*), nebo „Máš ty ale štěstí“ (kap. 93 s. 160 – *Fortunate*); „nevycválení“ (kap. 62/132 – *indisciplinati*). Jen občas zvolený výraz při četbě až zarazí, např. latinské *sodes* (*sodalīs*) překládá Nechutová slovem „kamarád“ – v případě, že se tak oslovují dva vysocí církevní hodnostáři, to působí přinejmenším zvláštně; podobně trochu z jiného jazykového okruhu je adverbium „děsně“ ve spojení „děsně ohromilo“ (*fitque... non ferenda confusio*); adjektivum „parádní“ ve spojení „parádní novinku“ (*novum... aliquid*).

Toho, že se její překlad dobře čte, dosahuje Nechutová nejen nápaditým využíváním široké slovní zásoby a vůbec soudobého jazyka oproštěného od archaizujících prvků (přechodníků např.), ale i tím, že nelpí na původních latinských syntaktických strukturách (např. rozděluje dlouhá souvětí na více jednodušších vět, nahrazuje větami participální vazby, vyhýbá se pasivním formulacím ap.). I když neztrácí kontakt s originálem, zůstává v něm zachován žánrový charakter textu a v případě Ekkeharda také určitá autorova „hravost“, živost a pestrost a leckdy i dramatickost. Několik překlepů (někdy až úsměvných: např. s. 81 ty nespolehlivější – *fidissimos*; s. 82 kapičku – *capellam*), které nezachytila korektura, na tom nemůže nic změnit. Jen na několika místech může taková chyba mást

čtenáře: buď kvůli chybné interpunkci (kap. 28/100: příjemným, hodovníkem nikdy - místo: příjemným hodovníkem, nikdy), nebo pro chybné umístění slova (kap. 93/159: venku Ruodman... odešel - místo: Purchard se venku (tj. zřejmě mimo klášter) doslechl / *Purchardus foris... audiens*). Zaráží také rozdílné jméno muže, o němž oba autoři říkají (oba v kap. 31), že žil mnoho let v izolaci – Ekkehard mu přímo říká ‚inklusus‘ – na Hoře svatého Viktora. Jmenoval se Eusebius, jak uvádí latinský originál u obou autorů. V překladu Ratpertovy části však je uveden jako Eugenius, a jelikož v poznámkách k tomu není žádný komentář (k místu se vztahují poznámky Ekkehard 116 a 117), předpokládám, že je to omyl.

Poznámky, které doplňují překlad, jednak identifikují osoby a místa a určují citáty či narážky, jednak osvětlují význam slov pomocí latinského originálu, případně upozorňují na slovní hříčky. Nechutová pro ně v této publikaci určené širšímu publiku zvolila úspornou a uživatelsky přívětivou formu: poznámky neobsahují nadbytečné údaje, jsou stručné a výstižné, umožňují čtenáři orientovat se dostatečně v osobách i místech a časových údajích, ale nejsou zahlceny odkazy na literaturu a zachovávají si dobrou přehlednost. Stejně jako u jiných svazků této ediční řady se poznámky na konci překladu hůře vyhledávají, protože každá část *Osudů* má pro poznámky své číslování.

V závěru pak se do poznámek k Ekkehardovu textu bohužel vloudila chyba, které si nevšimla konečná redakce: poznámka č. 442 zůstala v textu, ale byla zřejmě v poslední fázi vypuštěna, protože se jí týká též odkaz jako u č. 441. Výklad poznámky č. 442 totiž náleží až následujícímu textu označenému v překladu číslem 443 a stejně tak jsou i nadále o jednu posunuty poznámky až do konce textu.

Tyto drobné vady na kráse nijak neovlivňují kvalitu překladu. Jestliže je obecně hlavní snahou každého překladatele najít rovnováhu mezi věrností originálu a srozumitelností a čtivostí překladu, pak u překladů z latiny, která svým charakterem vybízí spíše k archaizujícímu a až sošnému převodu, je to úkol ještě o něco nesnadnější. O to více je třeba ocenit, že v případě *Osudů* svatohavelského kláštera se Janě Nechutové podařilo díky tvůrčímu přístupu zachytit žánrovou odlišnost i rozdíly ve stylu a jazyce obou autorů a zpřístupnit tak zajímavý text i laickým zájemcům o historii srozumitelným a čtivým způsobem.

Jana Zachová

Piotr PRANKE – Miloš ZEČEVIČ

*Medieval Trade in Central Europe, Scandinavia and the Balkans
(10th – 12th Centuries), A Comparative Study*

(= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, Vol. 64)

Boston – Leiden, Brill 2020, 264 s., ISBN 978-90-04-38033-2.

Možno konštatovať, že stredoveký obchod predstavuje oblasť historického výskumu, ktorá nebola až tak podrobne skúmaná. Zvlášť pre stredoeurópske pomery to predstavuje problém, kde výskum naráža na absenciu relevantných prameňov hlavne pre staršie obdobie. Piotr Pranke z Toruńu a Miloš Zečević z Bydgoszci sa podujali na neľahkú úlohu ozrejmiť čitateľovi obchod v strednej Európe, v Škandinávii a na Balkáne v 10. až 12. storočí. Autori

sa rozhodli rozšíriť a prepracovať pôvodnú prácu, vydanú v poľštine 2016, a ponúknuť ju tak širokému obecnstvu. Kniha je rozdelená na štyri kapitoly s bohatým obrazovým materiálom. Prílohu tvorí zoznam mýtnych, colných a obchodných privilégií vydaných v Ríši a na Balkáne.

Balkán v tomto období zažíval zlatý vek, ako to vyslovil balkanista Florin Curta.¹ Takisto možno netreba zdôrazňovať, že existovali vzájomné väzby medzi jednotlivými regiónmi, či už v ekonomickej alebo politickej rovine. Ako autori hovoria, obchod a s ním spojené aspekty boli reflektované i v symbolickej rovine. Autori sa v danej práci chcú sústrediť primárne na spojenia diaľkového obchodu a na podstatu sociálnych a kultúrnych premien reflektovaných v prameňoch. Doraz je kladený i na tzv. *gateway cities* (doslova „vstupná brána“), teda ekonomické centrá ktoré najvýraznejšie participovali na diaľkovom obchode. Autori neopomenuli ani vplyv Svätej rímskej Ríše či Byzantského impéria, ktoré ovplyvňovali vybrané regióny. Takisto je reflektovaná aj diskusia skúmaných aspektov, mimo iného aj na vzťahy symbolicko-náboženských prvkov s tými ekonomickými. Práca chce predovšetkým interdisciplinárne porovnať teoretické koncepty s dochovanými prameňmi a ponúknuť tak komparatívnu perspektívu na danú problematiku.

Prvá kapitola chce byť najmä exkurzom do oblasti teoretických konceptov. Značný priestor je venovaný aj Wallersteinovmu konceptu svetových systémov. Hoci v minulosti bol tento koncept kritizovaný kvôli svojmu eurocentризmu, niektorí historici sa ho pokúsili aplikovať aj na vzdialenú minulosť, z čoho vyplynula idea o vzájomnej prepojenosti starodávnych spoločností. Ako autori podotýkajú, vývoj dávnych svetových systémov spolu s ekonomickým vzostupom viedol až k utvoreniu prvých štátnych foriem.

Pozornosť je venovaná aj teórii ekonomických centier, ktorú v roku 1933 navrhol Walter Christaller. Pranke a Zečević podotýkajú, že však v tejto teórii chýbala diverzifikácia jednotlivých centier ako aj zohľadnenie faktoru ich prepojenosti. Teóriu centrálnych miest rozvinuli Walter Isard a Charles Cooley. Tieto koncepty napokon smerovali až k formovaniu idey vstupných miest (*gateway cities*), nachádzajúcich sa neraz na periférii prípadne v exponovanej polohe. Autori uvádzajú niekoľko príkladov z Poľska. Zároveň jedným dychom dodávajú, že takéto centrá plnili súčasne aj politickú a symbolickú funkciu. Význam takýchto miest bol odzrkadlený aj množstvom ľudí zapojených v obchode. Autori dodávajú, že to platí aj pre vikingské viky, ale taktiež pre dalmátske mestá, kde boli importované byzantské tovary. Autori uvádzajú ďalej viaceré množstvo názorov (Polanyi, Hershkovits etc.) na problematiku ekonomických vzťahov, zároveň hovoria o previazanosti ekonomických a neekonomických faktorov. Táto kapitola je doprevádzaná i početnými grafmi.

Druhá kapitola si všima obchodníkov v skúmanom období. Jej úvod je venovaný predovšetkým latinskej terminológii. Činnosť obchodníkov ako aj trh samotný však boli inštitucionalizované zo strany panovníka. Tu autori uvádzajú zaujímavý postreh Richarda Hodgesa, ktorý tvrdí, že obchodné centrá zároveň s politickou a administratívnou funkciou odrážali aj panovníkovu silu. Niektorí obchodníci neraz participujúci na monopole, spolupracovali s cirkevnými inštitúciami, zatiaľ čo u židovských obchodníkov sa mohli

1 Florin CURTA, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, New York 2006, s. 180.

objaviť isté obmedzenia ich činnosti (napr. v Benátkach). Podľa autorov tu bola jasná snaha ustanoviť presný počet trhových centier a kontrolovať i to, aký tovar sa predáva. Najmä v Ríši to viedlo k špecifikácii trhu a zabezpečilo i tak prítok konkrétnych špecifických kategórií tovarov.

Špeciálnou kategóriou obchodníkov boli stánkari, ktorí disponovali rozličnými výsadami. Zaujímavým elementom bola taktiež idea putovného trhu (s. 50), kedy išlo o kupcov, ktorí sa vracali na konkrétne obchodné miesto (*mercatores eundi et redeundi*), čo mohlo viesť k vývoju pravidelne sa opakujúceho trhu. Pozornosť je však venovaná i cirkevným inštitúciám, ktoré boli zapojené do obchodu, prípadne boli recipientmi mýtnych a colných poplatkov.

Autori si tiež všímajú terminológiu v prameňoch, ktorá označovala obchodné miesta (*vicus, portus* apod.) Dodajme, že toto tvrdenie môže byť veľmi podstatné pre uhorské pomery v danom čase.² Medziiným autori citujú i Kosmovu kroniku, kde kronikár spomína prítomnosť kupcov z rozličných končín v Prahe a na Vyšehrade. Tu autori však Vyšehrad uviedli mylne pod maďarským názvom Visegrád (s. 55). Priestor v tejto kapitole je venovaný aj pravidelne sa opakujúcim trhom v priebehu týždňa, vo sviatočné dni či výročným trhom (jarmok), ktorých konanie bolo podmienené výsadami zo strany panovníka.

Tretia kapitola porovnáva obchod v skúmanom období v Škandinávii a na Balkáne. Ekonomický význam výprav pre Škandinávcov bol už skúmaný mnohými historikmi. Pozornosť bola venovaná najmä toku špecifického tovaru či mincí. Nielen početné škandinávské ságy tak dokladajú diaľkový obchod okrem iného aj s Byzanciou. Škandinávci sa však objavujú aj v mnohých arabských prameňoch. Balkán bol v skúmanom období a to najmä v 10. storočí, poznamenaný konfliktom medzi Byzanciou a Bulharskom. Bulharskí panovníci v tomto čase ako politický hegemón Balkánu dokonca ovplyvňovali smerovanie obchodných ciest, tak aby to vyhovovalo ich záujmom.

Z ekonomického hľadiska je podstatné to, že kľúčové obchodné centrá na Balkáne a Jadrane zostávali i v stredoveku prepojené systémom rímskych ciest. Vhodné by bolo spomenúť, že niektoré z týchto ciest, menovite najmä *Via militaris* a *Via egnatia* však slúžili aj pútnikom a križiakom.³ Na jadranskom pobreží kľúčovú pozíciu mali najmä Dubrovnik, Zadar a Split. Môžeme dodať, že tieto centrá v skúmanom období politicky oscilovali medzi Byzanciou a Chorvátskym kniežatstvom neskôr kráľovstvom. Autori na tomto priestore uvádzajú aj príjmy cirkevných inštitúcií v Zadare a v Split, ktoré odzrkadľujú ich bohatstvo. Kľúčovú rolu pre kláštory a kapituly však hrali nehnuteľnosti. Pre Dalmáciu zásadným artiklom takisto bola soľ.

2 Slovenský medievista Miloš Marek považuje viky za samosprávne okrsky konkrétneho etnika, v Uhorsku sa napríklad vyskytujú v prameňoch *Vicus Latinorum*. Miloš MAREK, *Národnosti Uhorska*, Trnava 2011, s. 310–311. Podobne však Uhri mali tiež svoj „vicus“ v Liège. *Adrian de Veteribusco – Chronicon Leodiense*, in: Albinus Franciscus Gombos (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungariae I*, Budapestini MCMXXXVII, s. 17–18.

3 K tomu najmä Elena KOYTCHÉVA, *Civitates et castra on Via Militaris and Via Egnatia: Early Crusaders' view*, in: *Revue des études sud-est européennes* 44, 2006, č. 1–4, s. 139–146.

Autori konštatujú, že význam obchodných ciest na Balkáne vzrástol v 11. a 12. storočí, čo je spojené aj s križiackymi výpravami, čo vidieť i na početných depotoch byzantských mincí. Dalmátske mestá si na začiatku 12. storočia chceli zachovať obchodnú integritu a to i keď sa dostali pod uhorskú správu. Podľa autorov, uhorskí králi venovali pozornosť z pochopiteľných príčin obchodným centráram ako boli Zadar, Split, Kotor či Trogir. Tu by bolo len vhodné podotknúť, že Kotor v tomto čase ležal mimo uhorských záujmov. Ku Kotoru autori takisto neuvádzajú žiadny prameň na rozdiel od citovaných privilégií ďalších dalmátskych miest. Pod uhorskú správu sa Kotor prvýkrát dostal zrejme až po roku 1358 a to na základe Zadarského mieru uzavretého medzi Uhorskom a Benátkami, prípadne až po roku 1370.⁴

Pranke a Zečević akcentujú aj význam otrokov ako obchodného artiklu nielen v Dalmácii. Na tomto priestore (resp. aj v celej publikácii) však úplne absentuje zmienka o tzv. *Supetarskom kartulari*, (dalmátsky rukopis z konca 11. storočia), ktorý dokladá dôležitosť otrokov a dokonca uvádza aj ich cenu.⁵ Autori si všímajú štruktúru slovanskej spoločnosti na Balkáne, ale ako sami hovoria, absentujú tú relevantné pramene. V priebehu 11. storočia dochádza k postupnému oslabovaniu byzantského vplyvu na tzv. klientske štáty, ako boli napr. Srbské kniežatstvo Duklja (územie dnešnej Čiernej Hory). Tu zároveň odkazujú na prameň známy ako *Letopis popa Dukljanina*.⁶ Autori ďalej hojne využívajú srbské pramene. Priestor je venovaný aj balkánskemu etnonymu Vlasi, ktoré je doložené v týchto prameňoch a ako autori uvádzajú išlo o pastierske obyvateľstvo románskeho pôvodu.

Nasledujúca kapitola si bližšie všima špecifické obchodné artikly a to akými spôsobmi bolo s nimi nakladané. Kupci, ktorí hrali primárnu úlohu boli byzantského a benátskeho pôvodu. Obchodné cesty, ako autori uvádzajú okrem iného na prípade Poľska v časoch Boleslava Chrabrého, boli veľmi ľahko ovplyvniteľné inými faktormi, predovšetkým politickými konfliktmi. Ako sa možno dočítať, Boleslav Chrabrý sa neštil politicky zasiahnuť do ekonomickej činnosti svojich konkurentov. Obchodné cesty a prísun alebo i absencia konkrétneho tovaru do danej lokality sa tak mohli stať prakticky i politickými nástrojom (s. 38). Priestor je venovaný aj drahým kovom. Autori považujú predovšetkým striebro za štartovací determinant, ktorý ekonomicky prepojil moslimský svet, postkarolínske oblasti a Byzanciu. Autori v obsahovej tabuľke uvádzajú prevažne arabskými prameňmi doložený prehľad tovarov a to, kde sa nimi obchoduje a akého sú pôvodu. V zozname nájdeme Prahu, Mohuč ale takisto Poľsko, Uhorsko či Rus.

4 John V. A. FINE Jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor 1994, s. 341, 376.

5 Rukopis predstavuje kópiár listín kláštora svätého Petra v lokalite Selo (dnes Jesenice v Dalmácii), edícia Viktor NOVAK – Petar SKOK (eds.), *Jura sancti Petri de Gornji. Supetarski kartular*, Zagreb 1952.

6 Autori citujú názor srbského historika Tibora Živkovića, ktorý oproti starším názorom (datovanie do poslednej štvrtiny 12. storočia) tvrdí, že toto dielo vzniklo až na prelome 13. a 14. storočia. Historická obec (nielen srbská) zostáva v otázke datovania tejto kroniky nejednotná. Výraznú polemiku v Srbsku vyvolala hlavne Živkovićova štúdia k *Letopisu*, kde sa priklonil k neskoršiemu datovaniu. Aleksandar RADOMAN, *Gesta regum Sclavorum: nova istoriografska mistifikacija*, in: Matica 14, 2013, s. 103–124.

Príloha obsahuje aj „nástroje trhu“, teda najmä mýta či clá. Zoznam taktiež zahŕňa mincové privilégia a trhové práva vydané v Ríši. Pri trhových výsadách je pochopiteľne uvedený aj ich recipient. Tu sa nachádzajú aj obchodné výsady vydané na Balkáne v 12. a 13. storočí, zoznam sa týka výsad vydaných srbskými a bosnianskymi panovníkmi pre Dubrovnik a Split. Podľa nášho názoru v tejto tabuľke chýba privilégium uhorského i chorvátsko-dalmátskeho kráľa Kolomana vydané pre Trogir v roku 1105, ktoré sa tiež (hoci sekundárne) týkalo obchodu.⁷

Publikácia, hoci pomerne útlá, prehľadne načrtáva problematiku stredovekého obchodu nielen vo vybraných regiónoch. Autori uvádzajú aj doterajšie teórie na fungovanie stredovekého obchodu. Celkovo možno konštatovať, že využili naozaj značné množstvo prameňov a literatúry, o čom svedčí rozsiahly poznámkový aparát. Možno sčasti autorom zazlievať, že opomenuli niektoré aspekty (napr. vplyv pútí, križiackych výprav, usádzanie cudzích obchodníkov), ale i napriek niekoľkým chybám ide o vydarenú publikáciu.

Peter Bučko

Marek BRČÁK – Jiří WOLF (eds.)

Pax et Bonum. Kapucíni v Čechách a na Moravě v raném novověku

(Doprovodná publikace ke stejnojmenné výstavě konané

ve dnech 6. 4.–31. 12. 2018 v Loretě Praha.)

Dolní Břežany, Scriptorium 2020, 269 s., ISBN 978-80-7649-004-8.

Je až s podivem, že kapucínům se v naší odborné literatuře v posledních letech nedostalo takové pozornosti, jakou by si tak významný řád zasloužil. Tento nedostatek vynikne zejména ve srovnání s přčetnými studii věnovanými jezuitům, ačkoliv role obou řádů v dějinách raného novověku je plně srovnatelná. Doposud byli čtenáři odkázáni, s výjimkou drobnějších článků, především na již poněkud archaický přehled z pera Vavřince Rabase vydaný roku 1937.¹ Recenzovaná kniha, kde jsou předestřeny jednak základy vnitřního uspořádání řádu, jeho spirituality i vnější působnosti, jednak připomenuty důležité osobnosti, které podstatnou měrou zasáhly do dějin zemí Koruny české i celé střední Evropy, je velmi nadějným příspěvkem k odstranění bílých míst v našich duchovních dějinách. Bohužel tato knížka vyšla až se zpožděním, ačkoliv je deklarována jako publikace k velmi pěkné výstavě, která byla v pražské Loreti uzavřena koncem prosince 2018. Myslím, že zpoždění není dáno liknavostí vydavatelů.

7 Paul STEPHENSON, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900–1204*, Cambridge 2000, s. 201.

1 Vavřinec RABAS, *Řád kapucinský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Praha 1937. Současně lze s velkou nadějí očekávat komplexní monografii jednoho z editorů tohoto sborníku; měla by vyjít tiskem (jak doufám) už v roce 2021: Marek BRČÁK, *Působení kapucinského řádu v Čechách a na Moravě (1599–1783)*.

Po úvodním slovu provinčního ministra kapucínů v ČR Dismase Michaela Tomaštika seznamují oba editoři s historiografií spjatou s činností kapucínského řádu a dochovanými prameny, mezi nimiž dominuje provinční kapucínský archiv uložený v pražském Národním archivu a pak Knihovna Provincie kapucínů při konventu P. Marie Andělské v Praze na Hradčanech. V hutné zkratce představují vznik řádu, jeho organizační strukturu, formaci (tj. podmínky přijetí, noviciát a další přípravná studia). Nechybí stručná informace o řádové spiritualitě a přehled všech řádových domů – v době největšího rozmachu v roce 1753 měla provincie 824 členů, kteří pobývali v 33 kláštorech.

Značný prostor je v knize vyhrazen pro texty italského historika, předního znalce českých duchovních dějin 17. století Alessandra Catalana². Ve čtyřech medailoncích představuje osobnosti kapucínského řádu, které významnou měrou ovlivnily katolickou reformaci a význam jejich činnosti výrazně přesáhl hranice zemí Koruny české. Catalano nejprve vykládá o vlivu kapucínské diplomacie na dění ve střední Evropě. Zmiňuje činnost zakladatele řádu Vavřince z Brindisi, jenž položil základy nejen základy řádu jako takového, ale vložil mu do vínku i zájem o širší působení ve sféře politiky (on sám zemřel při jedné z diplomatických misí v roce 1619).

Následující tři postavy jsou bezprostředně spjaty s pobělohorskou rekatolizací českých zemí. Valeriána Magniho, temperamentního a neobyčejně bystrého diplomata a vědce, nazývá Catalano „duchovním otcem náboženské reformy Českého království“. Doplnila bych raději, že byl jedním z těchto duchovních otců – za další lze pokládat jezuitu, např. duchovního rádce a zповědníka Ferdinanda II. Viléma Lamormainiho. Valerián Magni patřil mezi nejbrilantnější polemiky a odpůrce jezuitského řádu. Dalším bystrým duchem a rovněž spolupracovníkem kardinála Harracha byl Basilius d'Aire, mj. jeden z předních aktérů sporu o pražskou univerzitu. Netřeba dodávat, že stál v protijezuitském táboře.

Pater Pacifik Matějka se zabývá snad nejznámější kapucínskou osobností druhé poloviny 17. století Markem z Aviana, duchovní „oporou“ císaře Leopolda I., jenž proslul mj. i jako jeden z podněcovatelů obrany Vídně proti Turkům v roce 1683 a i v následujících letech působil jako misionář a vojenský kaplan u vojsk bojujícím proti armádám Osmanské říše. Zatímco Catalano analyzuje působení „svých“ kapucínů s erudicí školeného historika, Matějka více inklinuje k vyprávění hodného podkladu pro hagiografii.

Marek Brčák rozebírá kazatelskou činnost kapucínů jako „nástroje sebe prezentace“ řádu. Termín sebe prezentace v naší historiografii zakotvil především díky úsilí Veroniky Čapské³. Nepopírám jeho oprávněnost, protože především oblíbení kazatelé sloužili ke zvyšování prestiže řádů, či výmluvní světští kněží vedle slávy Boží šířili i slávu vlastní, a tuto činnost lze skutečně pojímat jako sebe prezentaci. V evropském barokním kazatelství se skví např. jméno Abrahama

2 Z obsáhlého Catalanova díla zasvěceného českým dějinám připomínám alespoň: Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008; Katrin KELLER – Alessandro CATALANO – Marion ROMBERG, eds., *Die Diarien und Tagszettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, 1–7, Wien – Köln – Weimar 2010.

3 Veronika ČAPSKÁ, *Představy společenství a strategie sebe prezentace: řád servitů v habsburské monarchii (1613–1780)*, Praha 2011.

a Sancta Clara, mnohé příklady skvělých českých barokních homilií vydal především Miloš Sládek⁴. V daném kontextu bych jen připomněla, že kázání byla hlavně nástrojem disciplinace, tedy poučování lidí o řádném křesťanském životě a kárání jeho vybočení.

Pěkný přehled o zahraničních misích podává stať Marka Brčáka a Jiřího Wolfa o působení kapucínů na zahraničních misích v 17. a 18. století, tedy těch, které směřovaly na východ a severovýchod Evropy. Úvodem autoři poukazují na upozornění církevního historika Josefa Metzlera (s. 131), že slovo „misie“ neznamená jen evangelizaci nekřesťanských oblastí, ale i pravidelné působení v christianizovaných krajích. Jen doplním, že nejvyšším, transcendentním, významem latinského termínu missio, je poslání. Takové poslání mělo řídit kroky všech misionářů nejen v raném novověku.

Zdeněk Orlita se věnuje svému oblíbenému tématu flagelantským bratrstvům, zde v rámci kapucínského společenství u Panny Marie Andělské v Praze na Hradčanech. Výzkumu podobných konfraternit se Orlita věnuje už delší čas; flagelantská bratrstva jsou zajímavým fenoménem, ale domnívám se, že v našem prostoru se jednalo o jev spíše okrajový – většího rozšíření veřejná flagelace nacházela ve Středomoří. Ve střední Evropě se flagelantská procesí objevovala sporadicky o Velikonocích, nebo v časech morových epidemií. Rozhodně si ale nemyslím, že by flagelantství bylo jevem, který by ke katolicismu lákal příslušníky nekatolických konfesí, jako se domnívá Orlita na s. 155.

Závěrečné tři příspěvky sborníku se věnují jednak zdravotnickým oborům (Brčák a Wolf přináší doklady o účasti kapucínů při ošetřování nemocných při morových epidemiích a Karel Nesměrák zasvěceně informuje o řádových lékárnících). Každého čtenáře by měl zaujmout výklad o obětavé pomoci příslušníků církevních řádů při morových epidemiích (nebyli to samozřejmě jen kapucíni), tím spíše, že školení lékaři při těchto epidemiích často prchali do bezpečí.

Závěrečný článek Matyáše Franciszka Bajgera je věnován řádovým knihovnám. Kapucínský řád neměl směřovat k plané učenosti: v „každém domě měla být malá místnost, kde bylo uloženo Písmo svaté a pár děl církevních otců“ (s. 206). Přesto se kapucínské kláštery později honosily slušnými bibliotékami. Zprvu o ně měl pečovat představený řádového domu, až později byla ustanovena funkce knihovníka.

Ve sborníku s velkou šíří témat a námětů dostává čtenář do rukou de facto první moderní informaci o raněnovověkých osudech kapucínského řádu a jeho středoevropských protagonistech. Tato knížka je velkým příslibem do budoucna: i kapucíni se zařadí mezi církevní společenství, jimž je a bude věnována pozornost, jakou si zaslouhují.

Ivana Čornejová

4 Např. Miloš SLÁDEK (ed.), *Svět je podvodný verbíř, aneb, Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005.

Werner PARAVICINI

Adlig leben im 14. Jahrhundert. Weshalb sie fubren:

Die Preußenreisen des europäischen Adels. Teil 3

(= Vestigia Prussica. Forschungen zur ost- und westpreußischen Landesgeschichte, Bd. 2)
Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verlage 2020, 807 s., ISBN 978-3-8471-1128-3.

Se jménem jednoho z předních evropských medievistů Wenera Paraviciniho (* 1942), se na stránkách tohoto časopisu setkáváme až „podezřele“ často. Jinými slovy řečeno: jde o jednoho nejen z nejpłodnějších autorů našeho oboru, ale také o jednoho z nejnápaditějších, nadto s neotřelým svižným jazykem, což snadno pozná i ne-Němec. Jen řada jeho základních prací k burgundským, francouzským a vůbec západoevropským dějinám měří na délku hodně přes půl metru, nepočítaje v to jím redigované sborníky různého charakteru, které se už do značné míry zařadily k stabilním příručkovým dílům.

Tentokrát jsme se dočkali knihy, jejíž podtitulek je hlavním titulem předchozích dvou svazků, které slibovaly závěrečný třetí svazek tohoto mimořádného počínu.¹ Ten nyní máme před sebou, ale nemylně se. Není to závěrečný svazek. Respektive je, ale pouze první polovina projektu, neboť se v úvodu s překvapením dozvídáme, že na nás čekají (bohdá) ještě tři další. Je proto třeba říci úvodem něco o vyznění či spíš vyznávání celého projektu, doslova barokních rozměrů včetně toho, že jde o práci *unius auctoris*.

Jak Paravicini sám praví, obsahem zde referovaného svazku je „pokusit se vysvětlit, proč se evropská šlechta vydávala na cesty do Prus“, aby pak čtvrtý svazek přinesl rejstřík ke svazkům 3 a 4, resp. doložil, „*weshalb es nicht mehr geschah*“. V rukopise už dříve hotový pátý svazek má být svazkem dokumentů. Protože ale musí být uveden na současný stav poznání, není s ním bezprostředně možno počítat. Poslední šestý svazek má pak obsahovat opravy, mapy, plány, vyobrazení, soupis archivních dochování, generální seznam literatury a rejstřík k předpokládaným oběma závěrečným svazkům. I když autor vyjadřuje pochybnosti o tom, že se mu to podaří naplnit, buďme optimisty a doufejme. Ale třeba už zde říci, že to, co máme k dispozici, je víc než monumentální a samo o sobě nabízí širokou paletu významných informací pro obecnou historii pozdního evropského středověku.

Je tedy třeba představit to, co Paravicini podává v tomto svazku. Svým způsobem nás opět překvapuje, neboť mu nejde o popis resp. rozbor politické či vojenské nebo sociální reality doby, ale o reflexi tohoto fenoménu cest v tehdy současné nebo alespoň skoro současné literatuře různorodého charakteru a žánrů, a to sice výběrově, nicméně v podstatě v celoevropském záběru. Tu je potřebí technická poznámka. Zpravidla se začíná orientací v obsahu (i když leckdo se pídí po souhrnu podávaném na obálce či deskách knihy a zůstává u toho). Důkladné pročtení se doporučuje. A nebyl by to Paravicini, aby do textu nevložil i řadu svébytných exkurzů, na které se porůznu odvolává. Nečiní tak ale, bohužel, odkazy na stránky, ale na poměrně složitou strukturu římských a arabských čísel, doplňovanou nadto písmeny abecedy, takže se čtenář doslova vysiluje stálým hledáním, které mohlo být výrazně snazší, kdyby byly uvedeny příslušné stránky. Neboť ani živá záhlaví příliš nepomohou. Jestli

1 Werner PARAVICINI, *Die Preussenreisen des europäischen Adels* I, II, Sigmaringen 1989, 1994.

jsem to dobře pochopil, tak na kapitoly 1–8 tohoto svazku budou v následujícím navazovat kapitoly IX a X.

Hned stručný úvod knihy provokuje svým názvem „Weshalb man nicht reiste, oder Ehre und Gott“ a dodává, že pro vysvětlení fenoménu šlechtických pruských jízd 14. století neexistuje jeden jediný důvod, protože se tu prolínají (přidávají, resp. odpadají) různorodé osobní zájmy. Ovšem ten nejspíš se nabízející, totiž hrabivého charakteru, který je jinak vojenským výpravám vlastní, je tu minimalizován a i obchodní interest je výrazně limitován. 14. století je klasickou dobou vzepětí těchto jízd, jejichž smysl se v následném století ztrácí. Nepochybně tu hraje svou roli i (či zejména?) zničující porážka řádu německých rytířů v bitvě u Grunwaldu v roce 1410. Ta vedle postupně se měnícího rytířského ideálu definitivně zbavila tyto cesty jakéhokoliv étosu.

Aby přišel věci na kloub, podnikl Paravicini úmornou, ale současně očištnou cestu doslova pralesem pramenů. Ale nikoliv listiny a jiný diplomatický materiál jsou mu východiskem, i když i ty jsou jinak využívány v imponující míře, nýbrž je to materiál literární povahy bez ohledu na různost žánrů, jehož prostřednictvím se autor chce dobrat základních východisek. Přestože si uvědomuje různorodost materiálu, která nabádá k tomu, aby každá kategorie byla sledována sama o sobě, dává přednost tomu, že díla sleduje v jejich jednotě a člení podle geografických hledisek. Ale ještě než tak učiní, dělá velkou paralelu mezi církevními a světskými strukturami, pochopitelně v rámci vyšších vrstev tehdejší společnosti. Tu jsou podstatné paralely mezi církevními řády a „světským řádem“, čímž je pochopitelně míněno rytířství. Ale jde i dále: světcům církve staví jako protiklad „světské svaté“, jimiž se stávají nepočetní svěští hrdinové. Legendám (*Heiligenvitae*) staví do protikladu tzv. *Ehrenreden* a kněžím heroldy. To všechno pochopitelně v nadsázce.

Lustraci literatury z hlediska názorů jejich autorů na *Preussenreisen* věnuje autor více než dvě stě stran. Jednotlivé regiony tvoří postupně literatura francouzská, anglická, nizozemská, německá a italská společně se španělskou. Pochopitelně jde o výběr, ale výběr nepochybně toho klíčového. Vždyť jen Froissartovi je věnováno 16 stran, Osvaldovi z Wolkensteinu stran deset, Wyclifovi a jeho lolardským rytířům více než deset. A co čtenář uvítá: řada autorů je prezentována často dlouhými citacemi jejich děl, v některých případech vítaně v paralelních překladech.

Více než sto stran je věnováno heroldům, k rehabilitaci jejichž významu v rytířské a vůbec středověké šlechtické společnosti (a ovšem i v tehdejší politice) Paravicini spolu zejména s Torstenem Hiltmannem a Michele Pastoureauem významně přispívá. Jde tu o tzv. *Ehrenreden*, a co je snad ještě důležitější, jsou to erbovníky všeho druhu (stačí tu vzpomenout, že Paravicini už před desetiletími věnoval velkou pozornost nejstaršímu erbovníku Evropy z počátku 13. století).²

Následně autor přechází k dalším pramenovědným exkurzům, ať jde o erbovní procesy v Anglii či posléze o více či méně rekonstruovatelné biografie některých „hrdinů“

2 Werner PARAVICINI, *Das Wappen der Albizzi*, Innsbrucker historische Studien, Wien – Bozen 1978, s. 49–84, TÝŽ, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: Otto Gerhard Oexle (ed.), *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, Göttingen, 1998, s. 327–389.

na základě předchozími analýzami připraveného materiálu. Přednostně jde o osoby z anglického prostředí. A nezapomíná se ani na různé šlechtické společnosti, na Západě poměrně hojné, a rytířské řády.

Dalších více než sto stran je věnováno pohledům na ony *Preussenreisen* zevnitř, tj. z hlediska bezprostředních účastníků a z hlediska jejich akceptance řádem německých rytířů samotným. Tu jde zejména o všeliké dary, jantarem počínaje a vycvičenými sokoly konče. Tu ovšem platí, že vycvičenými sokoly byly obdarovávány špičky tehdejší společnosti celoevropsky, církevní hierarchii nevýmaje (!). Dále jsou tematizovány výplaty žoldu, cesty na vlastní účet, typologie jednotlivých druhů cest a druhů osobních motivů. A v tomto kontextu nalézáme poprvé Jana Lucemburského a jeho tři cesty na severovýchod (s. 51 Inn.), jejichž v současné literatuře chválený duchovní význam Paravicini spolu s naší historickou literaturou správně chápe jako cesty výsostně politické.

Kapitola sedmá sleduje odstup, s jakým se na fenomén těchto cest dívala stavovská veřejnost a to zejména také na vlastní řád a jeho postavení. Významné poznámky (s. 619nn.) jsou věnovány našim Lucemburkům. Janovi, to již po druhé, návazně pak Karlu IV. a Václavu IV. Charakterizuje jejich poměr k řádu jako měnivý; od blízkosti přes kolísavou blízkost až po jistou distanc za Karla, až posléze k otevřenému odcizení ba nepřátelství za Václava IV. O něm je známo, jak s bohatou (i když její představitelé pochopitelně všelijak naříkali) řádovou českou balií na počátku 15. století udělal „krátký proces“, byť se někteří řádoví představitelé honosili tituly jeho radů. Ale šlo nepochybně opravdu jen o plané tituly, i když by si zmínky o nich zasloužily zevrubnější rozbor.

Před několikastránkovým seznamem zkratk (který uvádí i naprosto bagatelní zkratky, ale marně hledám ani ne tak dešifraci termínu Dok., jako jeho umístění) a impozantním, 137 stran (!) plnicím seznamem literatury (jen autorských bibliografických jednotek lze napočítat 49), v níž se uvádí i česká literatura, zejména několik studií Martina Nejedlého, přichází seznam 36 „tabulek“ (č. 108–143). K němu je třeba se vrátit, protože jde o něco, s čím se čtenář v odborné historické literatuře setkává v takové míře snad poprvé. Už z číslování je vidět, že tabulky přecházejí z předcházejících dvou svazků. Přinášejí důležité a různorodé podklady i biografického rázu, které se od rozsahu necelé stránky rozrůstají až např. do více než dvacetistránkového soupisu jezdců do Prus (tabulka č. 129, s. 376–398) doslova s přívalem citací literatury i pramenů, takže vzniká až dojem, že jde porůznu o otištění autorových kartotéčních či jiných přípravných materiálů. Ovšem při autorově koncepci díla, které má být (a v podstatě ve své plánované podobě bude) naprosto komplexním kompendiem daného tématu, jde tu o oprávněnou volbu, protože v nich přicházející informace mají definitivní podobu a vždy zřetelnou vypovídací schopnost.

Materiálové bohatství ale může v plnosti zpřístupnit až komplexní rejstřík, případně v on-line formě patřičný vyhledávač. Nicméně se nemohu zbavit dojmu, že tyto tabulky nepatří, aspoň na první pohled ne, takto rozptýleně do textu, s nímž často bezprostředně nesouvisí, ale smysluplnější by bylo zařadit je do samostatného závěrečného oddílu příloh.

I když jde „jen“ o jeden svazek z plánovaných šesti, přesto se Paravicini pokouší aspoň rámcově a tedy stručně, sumarizovat odlišnost resp. blízkost důvodů, které vedly

příslušníky nižší a vyšší šlechty k tomu, vydávat se často na dlouhou a dalekou (a ovšem i nebezpečnou) pouť s nejistým koncem.

Poté, co jsem dopsal tento referát, se mi dostala do ruky zatím jediná recenze, totiž Tomase Jurka v jeho časopisu *Roczniki historyczne* 86, 2020, s. 300–304, s jejímž závěrem, že máme před sebou zcela nepochybně dílo výjimečné, řadící se ke klasickým opusům oboru, tedy ke knihám, které jsou nejen díly historiografickými, ale v dobrém slova smyslu i literárními, se mohu jen ztotožnit.

Ivan Hlaváček

William D. GODSEY – Veronika HYDEN-HANSCHO (Hg.)

Das Haus Arenberg und die Habsburgermonarchie. Eine transterritoriale Adelsfamilie zwischen Fürstendienst und Eigenständigkeit (16. – 20. Jahrhundert)

Regensburg, Verlag Schnell & Steiner 2019, 496 s., ISBN: 978-3-7954-3299-7.

K dějinám šlechty existují v zásadě čtyři základní přístupy: prvním je komplexní pohled na danou sociální vrstvu v určitém časovém či geografickém horizontu (např. česká aristokracie 1500 až 1700), druhý zkoumá určitý výsek činnosti šlechty (např. službu ve vojsku, v diplomacii, manufakturní podnikání atd.), třetí se věnuje vybranému šlechtickému rodu a čtvrtý nabízí biografii některého z významných šlechticů.¹ Při postupu od prvního ke čtvrtému způsobu zpracování historické látky vychází historik od obecného a směřuje ke konkrétnímu a deduktivní metodu nahrazuje metodou indukce, kdy se snaží na osudu zvoleného šlechtického rodu či urozeného jedince demonstrovat obecnější rysy společnosti, v níž se pohyboval.

Také česká historiografie objevila zhruba před deseti lety kouzlo třetího ze jmenovaných přístupů a stále častěji se setkáváme s dějinami velkých šlechtických rodů, jejichž poznání se odvíjí od více či méně zachovaných rodinných archivů. Tato změna je zřetelná v odborné knižní produkci, přičemž některá nakladatelství dokonce založila celé ediční řady, jimž vévodí ta v nakladatelství Lidové noviny,² nabízející souborné pohledy na rody středověké (Lichtenburkové), raně novověké (Eggenberkové) či ty, které zažívaly největší slávu ve druhé polovině 18. a v 19. století (Chotkové). O tom, že má podobný přístup k dějinám šlechty smysl také z marketingového hlediska, se přesvědčil i Národní památkový ústav, jenž se před několika lety rozhodl věnovat vždy jeden rok určitému šlechtickému rodu (naposledy rok 2020 Valdštejnům).³

1 Podrobnější přehled s dalšími metodologickými proudy podal naposledy Rostislav SMÍŠEK, *Barokní šlechta v české historiografii posledního desetiletí*, *Opera historica* 19, 2018, s. 217–243.

2 Kromě této ediční řady chci zmínit ještě zajímavé lokální edice, věnující se šlechtě určitého regionu. Za všechny např. Šlechtické rody Mělnicka. Tento přístup umožnil soustředit se i na nižší šlechtu. Srov. Jan KILIÁN, *Kropáčové z Krymlova*, Mělník 2007; Jiří ČEPELÁK, *Vlinští z Vliněvsí*, Mělník 2007; Ladislav a Miroslava JOUZOVI, *Veithové*, Mělník 2008.

3 Knižním výstupem projektu NPÚ „Valdštejnové – lvi ve službách císařů“ se stala publikace Petry NAČERADSKÉ, *Po stopách Valdštejnů*, Praha 2020.

Přístup, jenž se snaží nahlížet dějiny šlechty prizmatem vybrané dynastie, však má i svá nezanedbatelná úskalí. Ta vychází najevo ve chvíli, kdy si historik zvolí jako předmět svého zájmu rod, jehož kontinuita sahá od středověku do současnosti. Obsáhnout takovou šíři historické materie je pro většinu odborníků zcela nemožné, a proto často nezbyvá než slevit z nároků na plastický obraz a po celou dobu psaní takové práce odolávat pokušení udělat z ní pouhou genealogickou příručku. A pohled na některá zpracování dějin českých šlechtických rodů prozrazuje, že se to nemusí vždy podařit.⁴ U Lichtenštejnů, Schwarzenberků, Valdštejnů či Šternberků je třeba zvolit jiný přístup a látku tematicky či chronologicky omezit, např. sledovat jejich dvorské kariéry⁵ nebo hospodářské zázemí v určitém časovém výseku.⁶

Druhým způsobem, jak uchopit po několik staletí trvající kontinuitu rodu, je potom rezignovat na úplnost a prozatím se soustředit na střípky dohromady skládající obraz dané dynastie. Výsledkem této snahy jsou rozsáhlé sborníky naznačující šíři dané problematiky a snažící se přinést odpovědi prozatím na dílčí otázky spojené s určitým rodem.⁷ Stejnou cestou jde i recenzovaná kniha.

Většina aristokratických rodin, které držely majetky v Čechách a na Moravě, je postupně rozšiřovala i do dalších zemí habsburského soustátí. Tento proces začal již v době předbělohorské a rychlé tempo nabral v souvislosti s konfiskacemi po roce 1620. Z české šlechty se tak stávala do značné míry šlechta se středoevropským rozměrem a ani v následujících dvou staletích nebylo výjimkou, když původně český rod držel panství v rakouských či uherských zemích, popř. na území dnešního Německa. Arenbergové, kteří jsou předmětem recenzované knihy, však patřili do zcela jiného ranku a jejich mezinárodní charakter (editory knihy označovaný jako „transnacionální“) byl zakotven jaksí geneticky v samotných základech jejich rodu. Nejednalo se tedy o šlechtice, kteří by z jedné oblasti „expandovali“ do jiné, nýbrž o rod, jehož državy se od středověku rozkládaly v oblasti mezi dnešním Německem, Belgií, Nizozemím a Francií.

Podobně jako ostatní pozdně středověká burgundská šlechta (např. spřízněné rody Croÿ nebo de Ligne) tak přecházeli také Arenbergové zcela přirozeně mezi francouzským a německým prostředím, díky obchodním vazbám vlámského regionu udržovali úzké kontakty se dvorem v Londýně a po získání španělské koruny dědici Maxmiliána I. začali projevovat orientaci na mocné pyrenejské království vládnoucí globální říši. A skrze španělské Habsburky se Arenbergové obloukem vrátili k Habsburkům středoevropským, kteří byli z titulu římských císařů jejich pány. Sestavit dějiny takového rodu, jehož počátky lze navíc nalézt až ve 12. století, je tudíž úkol nadmíru obtížný.

4 Např. Marie MŽYKOVÁ – Petr MAŠEK – Stanislav KASÍK, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002.

5 Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009.

6 Nejnověji např. Marek VAŘEKA, *Lichtenštejnská panství na Moravě do Bílé hory*, Ostrava 2020.

7 Evelin OBERHAMMER (ed.), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Liechtenstein in der frühen Neuzeit*, Wien-München 1990. V českém prostředí např. Martin GAŽI (ed.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2013.

Proto bylo potřeba zvolit promyšlenou strategii, jak výše zmíněnou mnohohrstevnatost zvládnout, a pomocí ní koncipovat celou řadu „Evropských dějin rodu Arenbergů“ (*Geschichte des Hauses Arenberg in Europa*). Ta je finančně zajišťována prostřednictvím Arenberg Foundation, což umožňuje vydávat skutečně výpravné knihy s bohatým obrazovým doprovodem. První dva svazky této řady pojednávaly o působení rodu v rámci historického jádra jeho držav, ve vrchovině Eifel (mezi Koblenzem a Trevírem), ve Vestfálsku a v okolí řeky Emže.⁸ Po dvanáctileté césuře následovaly další díly náročného projektu, jež jako téma zpracovávaly vztah rodu k Nizozemí (resp. Spojeným provinciím), k Belgii (Jižnímu Nizozemí) a k Francii.⁹

Nasměrování pozornosti ke Španělsku a k habsburské monarchii tak bylo logickým krokem, který učinila Arenberská nadace, jež získala partnera v Ústavu novověkých a soudobých dějin Rakouské akademie věd (Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung, dnes Institut für die Erforschung der Habsburgermonarchie und des Balkanraumes). Ze zmíněného pracoviště pocházejí i oba editoři recenzovaného svazku, William D. Godsey, odborník na habsburskou monarchii v dlouhém časovém horizontu let 1650 až 1918,¹⁰ a Veronika Hyden-Hanscho, autorka vynikající dizertační práce o kulturním transferu mezi habsburskou monarchií a frankofonními oblastmi západní Evropy.¹¹

Pokud nepočítáme úvodní stať W. D. Godseye, která uvádí Arenbergy do politicko-geografických souřadnic Evropy v dlouhém období 16. až 20. století, začíná recenzovaný svazek třemi studiemi, jež pojednávají o vztahu rodu ke španělské monarchii (Renate Pieper), o vojenské službě jeho členů v habsburských armádách (Martin Wrede) a o severoitalské rodině del Carretto (Veronika Hyden-Hanscho), díky níž se Arenbergům prostřednictvím dvojitého sňatku podařilo natrvalo zakotvit ve střední Evropě. Je pochopitelné, že tyto studie, které mají za úkol uvést čtenáře do arenberských dějin, se z velké části tematicky překrývají a částečně opakuji informace, jež již byly sděleny na jiném místě (to platí především u prvních dvou jmenovaných textů). Rozdíl je však dán v akcentování jiného typu pramenů: zatímco R. Pieper pracuje ve velké části textu s majetkovými inventáři, na nichž demonstuje obklopení prestižní rodiny exotickými předměty ze zámorí (tolik odlišné od soudobých aristokratických domácností ve střední Evropě), M. Wrede si za průvodce po prvních staletích novověkých Arenbergů zvolil

8 Franz-Josef HEYEN (ed.), *Die Arenberger. Geschichte einer europäischen Dynastie I–II*, Koblenz 1987–1990.

9 Jan ROEGIERS (ed.), *Arenberg in de Lage Landen. Een hoogadellijk huis in Vlaanderen & Nederland*, Leuven 2002; Jean-Marie DUVOSQUEL – Denis MORSA (edd.), *La maison d'Arenberg en Wallonie, à Bruxelles et au G.-D. de Luxembourg depuis le XIVe siècle. Contribution à l'histoire d'une famille princière*, Enghien 2011; Claude-Isabelle BRELOT – Bertrand GOUJON (edd.), *La maison d'Arenberg en France*, Enghien 2018.

10 Zejména kniha o vztahu mezi dolnorakouskými stavy a centrálními institucemi habsburského státu: William D. GODSEY, *The Sinews of Habsburg Power: Lower Austria in a Fiscal-Military State 1650–1820*, Oxford 2018.

11 Srovnej: Veronika HYDEN-HANSCHO, *Reisende, Migranten, Kulturmanager. Mittlerpersönlichkeiten zwischen Frankreich und dem Wiener Hof (1630–1730)*, Stuttgart 2013.

bruselského kapucína Charlese. Ten sepsal dějiny vlastního rodu, nazvané *Marques des Grandeurs de la maison d'Arenberg*, a nabídl tak „interní“ pohled s akcenty na vojenská hrdinství svých příbuzných.

Rozsáhlá studie V. Hyden-Hanscho následně podtrhla fakt, že k úspěšné aklimatizaci a následné akomodaci určitého šlechtického rodu, jakkoli v podstatě „transnacionálního“, na novém území (v tomto případě v habsburské monarchii) bylo potřeba prostředníků. Do dějin Arenbergů jsou tak „vlozeny“ komplexně pojaté dějiny rodu del Carretto.¹² Ten čerpal svůj kredit u vídeňského dvora především díky působení vojáků Francesca a jeho syna Otto Heinricha, který v určité fázi bohaté kariéry zastával úřad místodržícího v Jižním Nizozemí.¹³ Napojení na Habsburkům věrné Arenbergy tedy bylo do značné míry logickým důsledkem jeho funkce, a je mu proto věnována největší pozornost (včetně zdařilé rekonstrukce korespondenční sítě v době jeho vyslanectví v Madridu, vizualizované na mapovém podkladu na s. 114).

Změna v orientaci Arenbergů, kteří už dávno před rokem 1700 viděli svou budoucnost spíše ve Vídni než v Madridu, byla do značné míry uskutečněna díky prozíravé sňatkové politice, jejíž jemné předivo tvořily především urozené dámy. Dvě z nich: Marie Henrietta del Carretto a Marie Françoise Pignatelli se staly protagonistkami studie Katrin Keller, která soustředila svou pozornost mj. na rozsáhlé společenské kontakty obou dam. Ty jim pomáhaly zvládat zálučnosti vídeňského dvora (v prvním případě šlo o napojení na vlivnou valdštejnsko-harrachovskou skupinu, ve druhém zejména na Španěly, kteří po ztrátě pyrenejského království následovali Karla VI. do Vídně).

Obě vévodkyně z Arenbergu měly úzkou vazbu ke čtvrtému vévodovi Leopoldu Filipovi, s nímž je spojen i další příspěvek V. Hyden-Hanscho. Pojednala o jeho roli zprostředkovatele mezi Vídni a Bruselem v prvních desetiletích po přechodu Jižního Nizozemí do správy středoevropských Habsburků. Na základě jeho životního osudu a zejména na jeho civilní i vojenské kariéře autorka demonstrovala relevanci teoretických konceptů, jež se začaly naplno prosazovat v evropské i anglosaské historiografii po skončení poslední velké debaty o absolutismu. Jde především o model složeného státu (*composite state*) a fiskálně-militárního státu (*fiscal-military state*). Užitečnost těchto nástrojů pro pochopení fungování raně novověké monarchie se přitom zvláštním způsobem ukazuje právě na příkladu „vzdálené správy“. Jistě není náhodou, že dějiny Jižního Nizozemí především v první polovině 18. století zažívají svou renesanci nejen v rakouském prostředí.¹⁴

12 Až na krátké biogramy jednotlivých členů rodu del Carretto se mu (navzdory jeho významu) dosud nedostalo takto komplexní pozornosti.

13 Je sympatické, že autorka studie se při pojednání majetku rodu Carretto nesoustředila jen na jeho italské, dolnorakouské a později uherské državy, ale do úvahy vzala i (byť epizodické) vlastnictví českých statků Bělá pod Bezdězem, Kuřívody, Nový Kostel u Chebu a Seč u Blovic.

14 Srov. Sandra HERTEL, *Maria Elisabeth. Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel*, Wien-Köln-Weimar 2004; Simon KARTENS, *Herrschaftswechsel und Exklusionspolitik in den südlichen Niederlanden. Der Beginn der Herrschaft Karls VI. (1716–1725)*, Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 27, 2012, s. 161–195; Klaas

V recenzované publikaci tento zájem dokládá Sandra Hertel, která nastínila proměny této „vzdálené správy“ až do jejího nešťastného konce na sklonku vlády Josefa II. Připomíná, že s příchodem arcivévodkyně Marie Alžběty jako nové místodržící roku 1725 se v Bruselu ustavil de facto odraz vídeňského habsburského dvora. Hertel sleduje pohyb Arenbergů mezi těmito centry, resp. soustavné udržování pozic rodu v obou metropolích.

Z pochopitelných důvodů je v recenzované knize nejvíce prostoru věnováno první polovině 18. století a postavě vévody Leopolda Filipa z Arenbergu. Jeho roli vojenského velitele zdůrazňují hned dva příspěvky – Guy Thewes se věnuje roli valonských regimentů, do jejichž podoby právě tento Arenberg výrazně zasáhl během celkové reorganizace armády v Jižním Nizozemí. Horst Carl pak pojednal činy Leopolda Filipa ve vztahu k vojenské kariéře jeho syna Karla Raimonda. Autoři obou textů přitom vycházejí z výše zmíněného výkladového schématu fiskálně-militárního státu, jehož zastáncem je například i jeden z editorů knihy W. D. Godsey.¹⁵ Ten je také autorem studie, časově pokrývající krizová desetiletí na přelomu 18. a 19. století, kdy šlo západoevropské šlechtě nejdříve doslova o život, později o to, aby si zachovala svou výlučnost.¹⁶ Důsledkem bylo nutné lavírování členů rodu mezi (revoluční a později napoleonskou) Francií na jedné straně a pokračováním staleté věrnosti habsburskému domu na straně druhé.

Reakce „transnacionálních“ Arenbergů na silící nacionální proudy s sebou přinášela řadu novinek včetně dosud nevidaných kroků, jakým bylo například vrácení Řádu zlatého rouna Louisem/Ludvíkem Engelbertem, šestým vévodou z Arenbergu. Součástí přizpůsobování se novým podmínkám byly i pokusy založit v jednotlivých státech oddělené větve rodu, což vedlo mj. k nákupům majetku v českých zemích (Kojátky, Vidim, Kokořín, Pačlavice) a k novému posílení vazby na některé rody etablované ve střední Evropě (Windischgrätzové, Schwarzenbergové). Godseyova studie přináší vzhledem ke svému tématu, jemuž je v historiografii navzdory nepochybné přitažlivosti stále věnována nedostatečná pozornost, závažné, i když vesměs očekávané závěry týkající se aristokratické strategie přežití v krizové době.

Úspěšnost této strategie dokládají dvě studie, které se zabývají jednak kariérami tří důstojníků z arenberského rodu v rakouské, resp. rakousko-uherské armádě po roce 1850 a za druhé pěti urozenými dámami, narozenými či provdanými mezi Arenbergy. Obojí sledovala V. Hyden-Hanscho na půdorysu změn a výzev, které s sebou přinesla druhá polovina 19. století: pokles významu aristokracie v armádě po bitvách u Solferina a Hradce Králové i přijetí měšťanského stylu života, jenž kladl důraz na ženské *biedermeierovské* ctnosti (láska k dětem a péče o ně, starost o domácnost, dobročinnost, důraz na skromnost v duchu přísně katolické morálky). V těchto procesech si Arenbergové nadále zachovávali pocit výlučnosti a snažili se udržovat sociální distinkci.

VAN GELDER, *Regime Change at a Distance. Austria and the Southern Netherlands Following the War of the Spanish Succession (1716–1725)*, Louvain 2015.

15 W. D. GODSEY, *The sinews*.

16 Srov. shrnující text k této problematice Ewald FRIE, *Adel um 1800. Oben bleiben?*, *Zeitenblicke* 3, 2005, on-line http://www.zeitenblicke.de/2005/3/Frie/index_html#d51789e197 (5. 2. 2021).

Důležitý je závěr, který na základě těchto indicií V. Hyden-Hanscho formulovala s ohledem na aristokratické dámy 19. století v závěru studie: fakt, že se život šlechticů připodobnil životu měšťanů, neměl vliv na jejich socializaci.¹⁷ Součástí aristokratického způsobu života zůstala nadále několikanásobná identita, jež v sobě kromě náboženského či dynastického aspektu uchovávala také jistý „transnacionální“ rozměr, který byl ostatně Arenbergům vlastní od počátků.

Tento trvalý pohyb Arenbergů napříč Evropou je jednou z konstant, které jsou přítomny ve všech historických etapách rodu, a je patrný z každé studie v recenzované publikaci. Někdy se sice Arenbergové ztrácejí ve víru dějin velké evropské politiky, již byli vždy součástí, většina příspěvků však jasně sleduje výkladovou linku bohaté historie rodu, aniž by příliš odbočovala ať už k obecným dějinám starého kontinentu, nebo k historiografickým koncepcím, které však tvoří neoddelitelnou součást výkladu; především model fiskálně-militárního státu je přijímán všemi autory. Těm se podařilo podat nejen konzistentní výklad dějin jednoho aristokratického rodu, ale také přiblížit pohledy, jakými se Arenbergové sami dívali na vlastní historii. U dynastie, jejíž členové se často nacházeli na významných vojenských postech, hrál až do 19. století důležitou roli rytířský ideál spojený s kultem předků, kteří věrnost panovníkovi zaplatili životem v některé z rozhodujících bitev, v nichž ostatně Arenbergové vždy prokazovali více odvahy než štěstí. Dalším konstitutivním prvkem narativu rodinné historie byla představa o ztrátách, jež rod utrpěl během francouzské revoluce a následných změn po roce 1800. Jakoby se stará evropská dynastie stala obětí modernizačního procesu, který naplno propukl poté, co v 18. století zažívala rozkvět ve službách habsburské a později habsbursko-lotrinské monarchie.

Nejhlubší stopu zanechala na celém kolektivním díle, jež je předmětem této recenze, Veronika Hyden-Hanscho, která na sebe vzala kromě role editorky také úlohu autorky čtyř z dvanácti hlavních textů a její třetinový autorský podíl byl doplněn závěrečným, několikastránkovým přehledem majetků rodu Arenbergů v prostoru habsburské monarchie a severní Itálie.¹⁸ Asi nejdůsledněji využila pestrou paletu archivních zdrojů, které vznikly staletým působením rodu čtyř zlatých růží v rudém poli na evropském historickém jevišti. Není však mezi autory recenzované publikace jediná, komu se podařilo skloubit metodologické koncepty, v nichž je zahrnováno současné bádání o raně moderním státu, s konkrétními osudy členů vybraného rodu, které získaly plastický rozměr díky precizní znalosti množství archivních pramenů (především osobní korespondence).¹⁹ Není přítom

17 „*Alle fünf Biographien zeigen, dass die Verbürgerlichung der Adelswelt im 19. Jahrhundert kein bestimmendes Element für die Sozialisation von adeligen Frauen war*“ (v recenzované knize na s. 458).

18 Jen minimální pozornost je věnována v recenzované publikaci správě arenberských statků ve střední Evropě, čehož jsou si editoři vědomi např. na s. 468 a omlouvají to špatným zachováním pramenů k těmto velkostatkům.

19 Kromě rodinného archivu Arenbergů (Arenbergarchief Edingen/Archives d'Arenberg Enghien), belgického všeobecného královského archivu (Algemeen Rijksarchief/Archives générales du Royaume Brusel) a rodinného archivu spřízněných Harrachů (Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Familienarchiv Harrach) jde zejména o fondy vídeňského Haus-, Hof- und Staatsarchivu Große Korrespondenz, Staatenabteilung-Belgien a Österreichische Geheime Staatsregistratur.

pochyb o tom, že takový výzkum, provedený bez nadsázky napříč celou Evropou, zůstal i přes starší rešerše a přípravné studie jiných badatelů krajně obtížným úkolem.²⁰ I proto přináší recenzovaná kniha nejednu odpověď na otázku, kterou kdysi položil na úvod syntetizující práce o evropské aristokracii Jonathan Dewald – totiž, jak je možné, že se tato společenská vrstva po tisíc let navzdory všem krizím, bratrovražedným válkám a revolucím udržela na výsluní evropských dějin.²¹

Jiří Hrbek

Karel ČERNÝ

***Ze zámoří do Čech. Čokoláda, čaj a káva
v raném novověku***

Praha, Academia 2020, 494 s., ISBN 978-80-200-3149-5.

Českých vědeckých knih, zabývajících se tématy z oblasti dějin stravování a výživy, máme stále jen velmi omezené množství. Ještě méně je mezi nimi těch, které se pokoušejí o metodologicky poučenější přístup a reflektují také svět mimo českou kotlinu. K hrstce čestných výjimek patří recenzovaná kniha.

Publikace Karla Černého je v zásadě rozdělena na dvě části: v první sleduje cesty, jakými původně americké nebo asijské kofeinové nápoje putovaly do Evropy, v druhé ukazuje, jak pronikaly (pochopitelně s určitým zpožděním) do střední Evropy, respektive především do českých zemí. K druhé části je jako autonomní doplněk připojena i relativně stručná črta věnovaná vývoji kavárénství.

V první části autor v krátkosti informuje o historii užívání čokolády (kakaá), kávy a čaje před jejich objevením Evropany. Pochopitelně se přitom musí opírat o sekundární literaturu, většinou anglickojazyčnou. Na rozdíl od některých dřívějších autorů se snaží vyhybat opisování různých legend a přebírání pochybných tvrzení z popularizačních prací. Zvlášť to vyniká v případě historie konzumu čaje: Ta je plná čínských mýtů, posunujících realitu o stovky nebo dokonce tisíce let zpátky. Ale i v případě kávy či čokolády se ve zdánlivě seriózních publikacích traduje řada omylů a legend. To platí i pro jejich objev a počátky šíření v Evropě.

I zde Černý postupuje s náležitou opatrností a pečlivě se zabývá i otázkou reálné rezonance určitých textů ve veřejnosti. Dobře si uvědomuje, že nejde ani tak o první zmínky, ale spíše o texty, které byly šíře recipovány a které opravdu přispěly k šíření znalostí o kofeinové novince. Všimá si ale také širšího kontextu jednotlivých zpráv, který výrazně

20 Zejména Eva-Kathalin LEDEL, *Inventar der Quellen zur Geschichte der Herzöge von Arenberg im österreichischen Staatsarchiv Wien (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv)*, Koblenz 1996.

21 Viz Jonathan DEWALD, *The European Nobility, 1400–1800*, Cambridge 1996, s. 1–15.

ovlivnil, zda informace zapadla, nebo naopak vzbudila pozornost. Analýzou cestopisů, vědeckých pojednání a také např. korespondence ukazuje Černý poměrně přesvědčivě, že se kofeinové nápoje v Evropě nešířily vertikálním způsobem od špiček společnosti, tedy monarchů a nejvyšší aristokracie směrem dolů k širším vrstvám. Naopak nejdříve kolovaly v rámci komunity dobře situovaných učenců, cestovatelů i diplomatů, propojených už v raném novověku hustými korespondenčními sítěmi.¹ Teprve poté našly cestu na šlechtické dvory a do měšťanských kruhů, případně i mezi venkovské obyvatelstvo.

Černý správně poukazuje na úzkou souvislost mezi šířením kofeinových nápojů (zejména kávy a čaje) a zásadní změnou životního stylu v Evropě se vznikem moderních intelektuálních, ale také podnikatelských komunit, skupin, jejichž členové potřebovali stimulovat duševní výkonost. Dosavadní dominance více či méně alkoholických nápojů jejich činnosti příliš neprospívala, či přesněji ji brzdila. Ne zcela však rozumím, proč tomuto tématu věnovanou pasáž zařadil až do jakéhosi appendixu, věnovaného náčrtu dějin kavárenství, který následuje až za druhou částí knihy. Jestliže káva a čaj se v Evropě dá spojit s intelektuálním a podnikatelským prostředím, čokoláda se naopak stala symbolem barokního a rokokového šlechtického rozkošnictví – větší roli u ní hrála výrazně sladká chuť než obsah povzbudivého kofeinu. Trochu mě překvapilo, že autor více nereflektoval tuto diskusi o čokoládě jako o nápoji spojeném s rozmařilou a duševně i fyzicky lenivou katolickou aristokracií (tedy zejména se Španělskem a částečně s Francií) a kávé jako nápoji pronikavých a podnikavých protestantů ze středních stavů např. v Německu nebo Anglii.²

I v druhé části věnuje autor značnou pozornost opravám různých pověstí a legend, zejména velmi rozšířenému příběhu o údajném založení první vídeňské kavárny U modré lahve Georgem Franzem Koltschitzkym po odražení Turků, obléhajících Vídeň v roce 1683. I pro střední Evropu pak pečlivě mapuje cesty, jimiž sem putovala znalost kofeinových nápojů, případně nápoje samotné. I v této části podniká autor četné exkurzy k otázkám nějakým způsobem spojeným s tématem knihy. Rozebírá např. přínos Ameriky do evropských spíží a kuchyní, raně novověkou dietetiku, roli misionářů, z nichž mnoho pocházelo z českých zemí, případně barvitou a eufemisticky řečeno kontroverzní postavu prvního pražského kavárníka a nenáviděného fanatického katolíka Giorgia Diodata.

Ale v kontextu kofeinových nápojů se Černý pouští i do úvah nad pozicí luxusu v raně novověké společnosti apod. Zvláštní místo vyhradil skladbě Bakchus v Čechách od člena doprovodu toskánského prince Giana Gastona Medici Pietra Domenica Bartoloniho,³ která vznikla podle staršího díla Francesca Rediho Bakchus v Toskáne. V díle je totiž zmiňována alespoň krátce káva a v druhém vydání z roku 1736 také kavárník Diodato.⁴

1 Do této komunity patřil také Jan Amos Komenský, který byl pravděpodobně prvním Čechem, zmiňujícím konzumaci čaje (v dopisu protestantskému uenci Samuelu Hartlibovi). Srov. s. 301.

2 Srov. Wolfgang SCHIEVELBUSCH, *Das Paradies, der Geschmack und die Vernunft. Eine Geschichte der Genussmittel*, München – Wien 1980.

3 Pietro Domenico BARTOLONI, *Bacco di Boemia. Ditirambo di Pietro Dom[eni]co Bartoloni di Empoli in onore del vino di Melnich*, Praga 1717.

4 TÝŽ, *Bacco di Boemia. Ditirambo di Pietro Domenico Bartoloni da Empoli accademico apatista in Lode del vino di Melnich*, Firenze 1736.

Autor neignoroval ani hmotné prameny pro svůj výzkum – uvádí např. kávové zrno objevené při archeologickém průzkumu Vladislavského sálu na Pražském hradě, i když podle mého názoru správně přistupuje k otázce stáří tohoto nálezu s velkou opatrností. Za přínosnou považuji rovněž jeho reflexi práce, zabývající se rozšířením konzumace kávy, čaje a čokolády v aristokratických kruzích na základě dochovaných inventářů jednotlivých sídel.⁵ Překvapilo mne, jak přesnou časovou informaci mohou zprostředkovat tyto prameny.

Za mimořádně podnětnou pasáž knihy považuji výše zmíněné autorovy úvahy o roli učenců (ze světských i církevních kruhů) a také diplomatů, obchodníků a podnikatelů s širokým rozhledem při šíření nových exotických potravin a pochutin a to i v kontextu druhé „české“ části. Nabízí se totiž otázka, zda se slabost této skupiny zejména v pobělohorských Čechách (zcela správně do ní řadí např. Heřmana Černína z Chudenic, nebo některé učence z jezuitského řádu), neprojevila na rychlosti a podobě šíření znalostí o „kofeinových pochutinách“ a obecně neposilovala postavení Čech jako přinejmenším v oblasti gastronomie výrazné periferie. Ale pozoruhodných exkurzů najdeme v knize podstatně více a díky nim je práce Karla Černého mimořádně přínosná i pro čtenáře, které dějiny stravování výrazněji nezajímají.

Autor v úvodu píše, že chtěl knihu učinit přístupnou i širší veřejnosti a proto se vyhýbá zbytečným metodologickým diskusím. To naštěstí neznamená, že by autor přešel na styl bezduchého vršení nejrůznějších faktů, jak se to ještě leckdy zejména u dějin každodennosti činí. Příznává v úvodu knihy, že velkým problémem jeho textu je odbíhání od tématu do různých exkurzů. Jenže právě ony výlety mimo základní téma jsou pro čtenáře často mimořádně inspirativní a zajímavé. Navíc přinášejí tolik potřebné metodologické oživení – autor v nich totiž rozvíjí některé kontextuální motivy nezřídka v úzké vazbě na soudobé historiografické diskuse. Jako příklad bych uvedl úvahu nad rolí pozice luxusu v raně novověké společnosti či nad různými zákrutami kulturních transferů v této době.

Autor věnuje pozornost i nestárnoucím teoriím Sidney Mintze, spojeným s dějinami konzumace cukru,⁶ nebo proměnlivým kulturním významům spojeným s institucí kavárny. Černý rovněž podniká výlety do oblastí, které jsou mu dlouhodobě blízké – tedy do témat svázaných s dějinami lékařství, ale i s rolí církevních řádů a také samozřejmě s misionáři v Asii i v Jižní Americe. Poněkud menší nadšení ve mně vzbudily jeho analýzy, rozsáhle vyčerpávající některý z vybraných pramenů jako např. již zmíněného Bakcha v Čechách či Frauenzimmer-Lexicon Gottlieba Siegmunda Corvina.⁷

To samé platí o knize profesora pražské lékařské fakulty Leonharda Ferdinanda Meisnera, věnované kávě, čokoládě, čaji a tabáku z roku 1721.⁸ Přiznejme však, že zejména druhá publikace je skutečně mimořádně zajímavá, dosud prakticky neprobádaná

5 Dana MAREŠOVÁ, *Káva, čaj a čokoláda v každodenní kultuře raně novověkých šlechtických sídel v českých zemích*, Diplomová práce HŮ FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2015.

6 Sidney W. MINTZ, *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*, New York 1985.

7 Gottlieb Siegmund CORVINUS, *Nutzbares, galantes und curiöses Frauenzimmer-Lexicon*, Frankfurt – Leipzig 1739

8 Leonhard Ferdinand MEISNER, *De caffè, chocolata, herba thee ac nicotianae natura, usu, et abusus anacrisis, medico-historica diaetetica*, Norimbergae 1721.

a nevyužitá. Fascinuje mne Karlem Černým v této souvislosti popsany princip, kdy studenti jako svoji disertaci obhajovali práci, napsanou jejich profesorem.

Autor s velkou obratností a především hlubokými znalostmi pracuje s lékařskou a obecně učenickou literaturou i podobně zaměřenými prameny (např. lékárnickými ceníky), u jiných typů pramenů lze přece jen vidět určité rezervy, které ovlivňují ani ne tak samotné pátrání po cestách, jakými se čaj, káva a čokoláda dostaly do Čech, jako spíše pasáže o raném šíření těchto pochutin u nás. Platí to o jeho práci s kuchařskými knihami, kde přistoupil na optiku Čeňka Zíbrta, reflektující pouze jazykově české texty. Jeho pozornosti tak unikl např. mimořádně zajímavý text knihy, označované zkráceně jako Granat-Appfel, jehož údajnou autorkou byla opavská a krnovská vévodkyně Eleonora Maria Rosalia Liechtensteinová. Přitom zde mohl objevit mj. recept, nazvaný *Auffgessene Tschokolada*.⁹ Chybí mu i reflexe klíčové barokní kuchařské knihy ve středoevropském prostoru Neues Saltzburgisches Koch-Buch od Conrada Haggera, kde by našel např. recepty na čokoládové těsto na dort nebo čokoládový krém.¹⁰

Drobné nedostatky lze najít u Černého i z hlediska využití obchodnické či zbožíznalecké literatury, která přitom věnovala novým exotickým plodinám z pochopitelných důvodů značnou pozornost. Jako příklad uvádím i ve středoevropském prostředí známou rozsáhlou práci Paula Jacoba Marpergera *Vollständiges Küch- und Keller Dictionarium*, v němž nalezneme hesla věnovaná kávě, čokoládě i čaji.¹¹ I přes tyto mezery však zůstává Karel Černý jedním z mála historiků u nás, který se dokázal v práci o dějinách stravování vymanit z tradičního českého repertoáru pramenů, dovršeného Zíbrtovým Staročeským uměním kuchařským.¹²

Na závěr snad jednu drobnou formální poznámku – plně chápu, proč autor u přepisů např. čínských vlastních jmen použil raději anglickou variantu. Je realitou, že např. prostřednictvím internetu se další doplňující informace dají získat především prostřednictvím dominantního anglického přepisu. Nicméně stále se domnívám, že bychom neměli opouštět české přepisy, které mohou být podstatně blíže originálu. Čeština má v tomto ohledu skutečně mimořádné vlastnosti. Ale to už je jen drobný závěrečný povzdech, který samozřejmě nijak nezpochybňuje celkový obraz kreativně pojeté a v mnohém novátorské knihy.

Martin Franc

9 Eleonora Maria Rosalia LIECHTENSTEIN, *Freywillig-auffgesprungener Granat-Appfel, Deß Christlichen Samaritans. Oder: Auß Christlicher Lieb des Nächsten eröffnete Geheimbnuß, Viler vortrefflichen, sonders, bewährten Mitteln und Wunder-heylsamen Artzneyen... Auffß neue vermehrt* [sammt einer kleinen Diaeta wie sich bey jeder Kranckheit in Esen und Trincken zu verhalten/ wie auch beygefügtten neuen Koch Buch...], 4. vyd. Wien 1701. Příslušný recept je na s. 114 v kuchařské části, která má samostatné číslování stránek.

10 Conrad HAGGER, *Neues Saltzburgisches Koch-Buch*, Augsburg 1718. Např. návod na vytvoření čokoládového korpusu je v 2. knize II. dílu na s. 27, recept na čokoládový krém do dortů tamtéž na s. 32.

11 Paul Jacob MARPERGER, *Vollständiges Küch- und Keller Dictionarium*, Hamburg 1716. Heslo věnované kávě je na s. 185–188, čokoládě na s. 211–212 a čaji na s. 1167–1171.

12 Čeňek ZÍBRT, *Staročeské umění kuchařské*, Praha 1927.

Roger CHICKERING

Karl Lamprecht. *Das Leben eines deutschen Historikers (1856–1915)*

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2021, 692 s., ISBN 978-3-515-09407-8 (print), 978-3-515-12901-5 (e-book).

K české historiografii velké metodologické spory spíše nepatří, většinou vedeme spory jen o interpretaci té které historické události, jakkoli bychom dokázali dílčí výjimky najít (spor o smysl českých dějin, Jan Slavík a jeho diskuse o metodologii apod.). Metodologické spory většinou sledujeme v zahraničí, případně je recipujeme v českém prostředí z konzervativních pozic. To je i případ sporů okolo Karla Lamprechta a jeho pohledu na dějiny, které propukaly na konci 19. století v sousedním Německu.

Antonín Rezek spolu s Jaroslavem Gollem navrhovali Josefu Pekařovi, že by měl svůj studijní pobyt směřovat ke Karlu Lamprechtovi do Lipska, on si však raději vybral Maxe Lenze a Berlín.¹ Přesto Pekař v Českém časopise historickém o sporu o individualismus a kolektivismus v německém dějepiscectví informoval,² opíral se však spíše o myšlenky Rudolfa von Scala (jeho sjezdovou přednášku o individualismu a socialismu) než přímo o Lamprechta.³ To bylo nejspíše důvodem (opomineme-li jeho přátelství s Gollem), proč Pekařovo stanovisko zůstalo relativně konzervativní, klonící se spíše k individualismu, jakkoli si později Pekař pro pochopení kolektivních fakt cestu rozhodně neuzavřel. V každém případě tím Lamprechtovo jméno vstoupilo i do české historiografie. Později při pobytu v Lipsku Pekař Lamprechtův seminář alespoň navštívil. Byl nadšen velikostí prostor i knihovny, méně už zastoupením literatury k slovanským dějinám a k Rakousko-Uhersku.⁴

Vědomí významu Karla Lamprechta však v čase narůstalo a vznikla i rozsáhlá lamprechtovská literatura, do níž aktuálně vstoupilo německé vydání Lamprechtovy biografie z pera Rogera Chickeringa. Ta je obsáhle přepracovaným a o řadu v mezidobí nově objevených pramenů doplněným vydáním jeho starší biografie, vydané anglicky.⁵

Roger Chickering, emeritní profesor Georgetown University, se Německem 19. a 20. století zabývá již od studií na Stanfordu u Gordona A. Craiga. Zajímal ho politické dějiny a dějiny válek, dějiny akademických institucí a vědecké spory. Jeho přístup k Lamprechtově biografii je velmi komplexní, zahrnující široké souvislosti tehdejšího společenského, politického a kulturního života, včetně proměn akademických institucí.

1 Viz Josef HANZAL, *Josef Pekař: život a dílo*, Praha 2002, s. 51.

2 Josef PEKAŘ, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepiscectví*, ČČH 3, 1897, s. 146–160.

3 Zdeněk KALISTA, *Josef Pekař*, Praha 1994, s. 145, který však uvádí nepřesně jméno Rudolfa von Scala – k němu viz Roger CHICKERING, *Karl Lamprecht. Das Leben eines deutschen Historikers (1856–1915)*, Stuttgart 2001, s. 315, 336, kde vysvětluje i odlišnosti v názorech Scalových a Lamprechtových.

4 Josef KLIK (ed.), *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*, Praha 1941, s. 347, J. Pekař J. Gollovi 12. 9. 1902.

5 Roger CHICKERING, *Karl Lamprecht. A German Academic Life (1856–1915)*, New Jersey 1993.

Autor si však v německém vydání především uvědomil obrovský posun ve výzkumu kulturních dějin od doby anglického vydání své práce.⁶

Knihu o Lamprechtovi postavil na klasickém biografickém půdorysu: začíná jeho původem z rodiny maloměstského (evangelického) pastora, což ovlivnilo jeho elitní vzdělání i osamělost dítěte ze „znamenité“ rodiny, z honorace městečka. Po gymnaziálních studiích ve Wittenbergu následovala studia na univerzitách v Göttingen, Lipsku a Mnichově, přičemž autor obsáhle převypravuje tehdejší styl výuky, charakterizuje jednotlivé učitele a vlivy, s nimiž se Lamprecht potkal. Zdůrazňuje, že měl široké zájmy: studoval dějiny politiky, náboženství, umění, literatury i filosofie, Ernst Bernheim ho učil porozumět textům evropského pozitivismu, ovlivnil ho Rudolf Hermann Lotze svým zájmem o dějiny idejí (*Geistesgeschichte*). V Lipsku ho zaujal Wilhelm Roscher, který je považován za otce německé historické školy národní ekonomie, což vedlo k Lamprechtově disertaci, propojující dějiny s ekonomikou (*Beiträge zur Geschichte des französischen Wirtschaftsleben im elften Jahrhundert*, 1878). Po této životní zkušenosti přišel do Mnichova, kde se zajímal o estetiku a dějiny umění, mj. studoval díla Jacoba Burckhardta. Lamprechta zajímal komplex otázek ve vztahu k minulosti: právo, hospodářství, architektura, umění, filosofie i veřejný život (s. 114).

Během dalších let ho výrazně ovlivnily – v Kolíně nad Rýnem a Bonnu – kontakty s rodinou Deichmannových a jejich přáteli, bankéřem a ekonomem Gustavem von Mevissen a historikem Moritzem Ritterem, což Lamprechta vedlo k zájmu o Porýní, o prolínání dějin a ekonomie, mj. v práci *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* (1885–1886). Na univerzitě v Bonnu ovšem soukromý docent zřejmě neměl šanci na profesuru v oblasti historie, neboť byl v napětí s většinou tamních historiků. Vycházel spíše s ekonomy: měl tak snad šanci stát se profesorem ekonomie (s. 147–151). Možnost působení na univerzitě v Marburgu zůstala spíše nejasná. Další kariéra, profesura středověkých a moderních dějin, se mu v roce 1891 otevřela v Lipsku. Vedlo to k jeho zájmu o saské dějiny: mj. stál u zrodu Saské královské historické komise. Nicméně hlavním úkolem pro další roky se mu staly mnohosvazkové *Deutsche Geschichte*, jeho pojetí periodizace dějinných epoch ve vazbě na estetické vlivy (symbolismus, typismus, konvencionalismus, individualismus, subjektivismus), s jejichž sepsováním začal již v Bonnu, dokončil je však až na počátku 20. století.

V mnohých pasážích se Chickering dostává k obsáhlým výkladům, které s Lamprechtovým dílem souvisejí jen do jisté míry, mj. v souvislosti s kontroverzemi okolo kulturních dějin (Eberhardt Gothein, Erich Marcks, Gerhard Seeliger aj.). Je však zřejmé, že jimi směřuje ke snaze začlenit Lamprechtovy názory do širších souvislostí proměn dobové vědy, případně naznačit spojení, např. s jeho kolegy z lipské univerzity (mj. Gerhard Seeliger). Následně pak autor rozebírá polemiky, které vyvolaly nejen první svazky jeho *Deutsche Geschichte* (Felix Rachfal, Max Lenz aj. Srovnej s. 271–397).

Jakkoli je zřejmé, že Lamprecht byl polemikami s oponenty silně vyčerpán, objevil pro sebe řadu nových podnětů, mj. spolupracoval s psychologem Wilhelmem Wundtem, filosofem Theodorem Lippsem, chemikem Wilhelmem Ostwaldem. V kooperaci mezi

6 R. CHICKERING, *Karl Lamprecht*, předmluva k německému vydání.

historií a geografii založil s Friedrichem Ratzelem historicko-geografický seminář lipské univerzity. To vše ovlivnilo další svazky *Deutsche Geschichte*, které mnohem výrazněji reflektovaly nejenom vztahy mezi hospodářskými a sociálními dějinami a hmotnou kulturou, ale do výkladů 17.–18. století zapojily mnohem více i psychologii, vztahy mezi ideální a materiální kulturou (s. 446).

S koncem 19. století se již dá hovořit o tom, že spory o Lamprechtovo pojetí dějin postupně utichaly, Lamprecht byl na vrcholu kariéry, nicméně stále hledal nové podněty. Zajímaly ho dějiny na jedné straně regionální, na druhé straně světové. Organizoval vznik semináře pro regionální dějiny a dějiny osídlení na univerzitě stejně jako vznik Institutu für Kultur-und Universalgeschichte, jako nezávislého ústavu financovaného saskou vládou. Lamprecht také hodně cestoval po světě, mj. do USA, zajímal se i o teorii kulturního rozvoje Číny.

Kolem roku 1909 byl na vrcholu pedagogické kariéry, výrazně narůstal zájem o studium u Lamprechta a on sám rád učil, měl velmi blízký vztah ke studentům (s. 505–519). Následovalo však jeho rektorské působení a angažování se v reformě vysokoškolské pedagogiky, aby univerzity mohly – řečeno jeho slovy – „*zůstat na výši doby*“, k čemuž patřila i genderová problematika – zapojení žen do vysokoškolského života.

Lamprecht si uvědomoval, že historická věda se vyjadřuje i k současnosti, zajímal ho i třídní boj a celkově napětí ve společnosti, hospodářské a sociální vztahy, mírové hnutí (Bertha von Suttner), angažoval se v problematice mezinárodního porozumění (Verband für internationale Verständigung) a kulturní obnově. Jeho angažování v politice se však mýjelo s nastupující realitou, která směřovala k první světové válce... V závěru života ještě stihl navázat kontakty s Henri Pirenne, ale poslední měsíce života byly poznamenány těžkou chorobou: Chickering shrnuje možné choroby, které ho postihovaly (choroba jater a ledvin, spekulovalo se o anémii, akutní leukémii apod.).

Třebaže se Chickering občas neubránil trochu udivenému pohledu Američana na některá evropská specifika (např. starobylost rektorských obřadů a funkce jako takové: s. 617–620) a místy obtížně hledal hranici toho, co a jak podrobně vysvětlovat z vnějších souvislostí Lamprechtova života a jeho kariéry, je zjevné, že to víceméně zvládl – samozřejmě musel počítat s různě poučeným čtenářem. Chickeringova kniha bude zřejmě na delší dobu nejpodrobnější Lamprechtovou biografií, využitelnou i pro řadu dalších badatelských témat konce 19. století, s nimiž se Karl Lamprecht během svého života setkal.

Bohumil Jiroušek

Alexander GOGUN

Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánské jednotky v letech 1941–1944

Praha, Academia 2019, 463 s., ISBN 978-80-200-2920-1.

Kniha ruského historika působícího v Berlíně vypráví o té části protinacistického odboje v okupované Ukrajině, kterou organizovali a kontrolovali komunisté. K českým čtenářům se dílo dostalo jedenáct let po prvním ruském vydání. Překlad pořízený zkušeným Liborem

Dvořákem přihlédl i k ruské reedici a k anglické verzi knihy. Nakladatelství Academia pokračuje vydáním této knihy v chvalyhodné snaze přiblížit českým čtenářům složité zákruty moderních ukrajinských dějin. O rok dříve než Gogunova monografie vyšel překlad knihy Poláka Grzegorza Motyky, o rok později nabídlo nakladatelství překlad souboru studií Ukrajince Volodymyra Vjatrovycě.

Vesměs jde o knihy velmi rozsáhlé a založené na důkladném studiu. Napsali je autoři, reprezentující tři národnosti, které se v moderních ukrajinských dějinách nejvýrazněji a nejbezprostředněji „stýkaly a potýkaly“. Tato skutečnost je jistě vítaná. Umožňuje trpělivým čtenářům, neznalým zmíněných jazyků, ponořit se do tematiky, ve které by bylo radno se vyznat, mj. vzhledem k složitému

vývoji ukrajinské státnosti v posledních třech desetiletích. Je zbytečné zdůrazňovat, že ani v tomto případě žádné zázračné Ariadnino klubko neexistuje. Vysvětlit natrvalo všechna různočtení, týkající se ukrajinského aspektu druhé světové války, se nemůže podařit. Důvodem jsou velmi odlišná východiska všech tří zaangażovaných národních (a státních) historiografií, trvalé politizování tematiky i její naprosto protikladné začlenění do historických mýtů a představ všech tří národů.

Vzhledem k uvedeným okolnostem by čtenář přivítal, kdyby byl překlad Gogunovy knihy opatřen stručným autorovým životopisem nebo komentářem k jeho dílu. Nemělo by tu jít o programové ovlivňování čtenáře. Na mysli mám spíše vysvětlení okolností vzniku díla i toho, jak je lze hodnotit v kontextu jiné literatury vydané k tomuto tématu. Gogun přistoupil k výkladu neobyčejně složitého tématu dobře připraven. Týká se to jak znalosti starší odborné literatury a edic, tak nesmírně bohatého archivního materiálu. Osobně bych přivítal, kdyby byla v jeho práci obsažena i kapitola o typologii použitých pramenů, a to včetně poučení o jejich hodnotě a rizicích spojených s jejich užitím a interpretací. Na podobný problém ostatně narážejí jistě i badatelé zkoumající další výrazné oblasti protinacistického odporu, např. v někdejší Jugoslávii.

Takto může mít čtenář knihy nejednou dojem, že se ztrácí v široším „lese“ nejrozumnějších osobních svědectví (často dochovaných v Gogunově osobním archivu), oficiálních zpráv i relací různého určení, či memoaristické literatury. Často je totiž s ohledem na strukturování knihy využito jen zlomku celého svědectví. Znalost místa a funkce příslušné zmínky v kontextu celého pramene nám schází.

To je jedna z mála kritických připomínek, které mohu vyslovit při hodnocení knihy. Jsem si však vědom toho, že autor nemohl při využití shromážděného materiálu postupovat jinak. Dodatečná četba plného znění příslušných pramenů, pokud byly edičně zpřístupněny, by tu jistě pomohla mnohé lépe vysvětlit, ale takovouto „doplňkovou lekturu“ si bude chtít či moci dopřát jen menší část čtenářů.

Text knihy je rozdělen do sedmi kapitol. Příslušné rozčlenění materiálu je logické a diskutovat je možno jen o pořadí jednotlivých kapitol. Gogun začíná výkladem o složitém

a byrokratizovaném systému několika typů partyzánských jednotek, podřízených různým celoukrajinským, ale především celosvazovým centrům. Naznačuje složité vztahy a v jistém směru i vzájemné konkurování těchto center. Tyto skutečnosti měly nejednou vliv i na situaci přímo v terénu. Vzájemný poměr jednotlivých partyzánských skupin a jejich vedoucích činitelů nebyl nikdy úplně zbaven problémů, podobné skutečnosti však byly vnímány v moskevském centru bez zbytečného dramatizování.

Z Gogunova výkladu si také můžeme udělat obrázek o složité struktuře jednotlivých partyzánských oddílů, která začala být uplatňována, jakmile už mohla být činnost partyzánů řízena shora, z moskevského centra. Tuto tendenci, plně harmonizující s celým stalinským zbyrokratizovaným systémem, bylo možno realizovat až v druhé fázi nacistické okupace Ukrajiny, kdy se fronta posunula od Stalingradu zpět k Ukrajině.

Dnes na nás např. zapůsobí jako projev zvláštního formalismu to, že v partyzánských oddílech měly existovat stranické a také komsomolské skupiny. Zůstává ovšem otázkou, nakolik byly požadavky směřující shora dolů realizovány v praxi a zda nebyly vnímány samotnými partyzány jako projev nadbytečného formalismu, bez kterého se sovětský systém neobešel v míru ani za války. Ostatně nelze pochybovat o tom, že část venkovanů začleněných do partyzánských oddílů neměla nejmenší důvod stalinismus vyznávat.

Přejdeme-li od první kapitoly k dalším, vidíme, že autor se nejprve pokusil charakterizovat každý ze tří roků, kterými partyzánské hnutí na ukrajinském hnutí prošlo od poloviny roku 1941 do léta roku 1944. Podmínky kvantitativního rozvoje partyzánského hnutí a také počtu, typu i míry úspěšnosti jeho akcí se průběžně měnily.

Gogun si v této souvislosti všímá specifčnosti situace v jednotlivých regionech Ukrajiny. Konstatuje např., že na jihozápadě, reálně kontrolovaném Rumunskem, rozsáhlé partyzánské hnutí vůbec nevzniklo. Nebylo to jen důsledkem specifických přírodně-krajinných dispozic, ale také odlišnými poměry vládnoucími pod německou a rumunskou okupací. Rozdíl mezi ukrajinským severem a jihem měl ovšem obecnější platnost, protože partyzáni operovali především na severu.

Cenné je Gogunovo upozornění na odlišnost situace v severozápadních regionech Ukrajiny, tedy ve Volyni a Haliči. Zde se pro změnu lišily dvě formy nacistické správy a míry uplatňovaného teroru. Mimo záběr Gogunova zájmu zůstaly okrajové části Ukrajiny – Krym, který byl tehdy součástí ruské svazové republiky, a někdejší Podkarpatská Rus, okupovaná Maďarskem. Ta zůstala zprvu, byť spíše zdánlivě, mimo zájem organizátorů sovětského partyzánského hnutí.

Pro Volyň a Halič, kam sověští partyzáni pronikali jen pomalu a s nemalými obtížemi, využil Gogun vzácné možnosti srovnávat zkušenosti získané studiem nejen prosovětského, ale i protisovětského ukrajinského partyzánského hnutí a také polského odboje. Ten usiloval o obnovu meziválečné *Rzecz Pospolitą*, ale z taktických důvodů a nepřítliš prozřetelně hledal spojení s prosovětskými partyzány. Toto potřebné srovnávání trojího typu odboje přichází ke slovu na různých místech knihy. Je zjevné, že autor by byl schopen sepsat větší srovnávací studii o tomto tématu. To by umožnilo srovnávací analýzu prohloubit a dovést daleko dál k užitku všech tří historiografií.

Věcný obsah Gogunovy knihy je dán postupem v rámci kapitol. Nejprve autor popisuje typy činnosti rudých partyzánů a rozlišuje asi šest základních druhů, které se samozřejmě doplňovaly a prolínaly. Poté zkoumá složení partyzánských jednotek, zejména z hlediska sociálního a národnostního, zamýšlí se však také nad často výrazně nadsazovanými údaji o počtu partyzánů.

Poté se Gogun ještě jednou vrací k vlastní činnosti partyzánů a zaměřuje se na způsob zajišťování proviantu a ošacení stejně jako na akce, programově provokující nacistická odvetná opatření. Ta měla pro vesničany často zcela katastrofální důsledky, ale pomáhala zvyšovat počet těch, kteří chtěli nechtěli hledali u rudých partyzánů útočiště a museli se samozřejmě podříditi jejich disciplíně a pořádkům.

Poslední dvě kapitoly se zaměřují na dva dodatečné okruhy otázek. Autor zkoumá nejprve různé typy disciplinárních prohrěšků v prosovětském partyzánském hnutí a způsob jejich trestání. Poté se zaměřuje na vnitřní konflikty uvnitř partyzánského hnutí, ať jde o vztah oddílů s jejich nadřízenými orgány, nebo o vztah přímo mezi jednotlivými bojujícími oddíly. Závěr celé knihy se snaží na základě předchozího textu vymezit „zvláštnosti stylu Stalinovy partyzánské války“.

Celkově působí Gogunova monografie solidně a přesvědčivě. Čtenáře zbaví případných iluzí, které začal šířit hned po skončení války mýtus partyzánského hnutí a jeho vůdců. U nás pomáhaly při jeho propagování překlady vzpomínek některých ukrajinských partyzánských vůdců, např. Sydora Kovpaka. On i jiní, kteří měli to štěstí, že válečné události přežili, udělali poté v poválečné sovětské Ukrajině slušnou stranicko-politickou kariéru.

Četba knihy však zároveň vyvolává velmi ponurý dojem. Demytizace prosovětského partyzánského hnutí potvrzuje to, co Gogun zdůrazňuje hned v úvodu: partyzánské hnutí bylo součástí stalinského systému. Projevilo se to jednak v nezdravém poměru velitelů (včetně politických pracovníků) k „obyčejným“ partyzánům, ale i v taktice uplatňované ve velkém měřítku a „v zájmu věci“ proti vlastnímu civilnímu obyvatelstvu. Občas až nepředstavitelná a cynická krutost vedla nejen k vypalování usedlostí i celých vesnic, ale i k vraždění spolubojovníků, kteří se někomu jinému stali nepohodlní. Gogun dokládá také zabíjení novorozenců, kteří se narodili ženám, často přítomným v partyzánských oddílech.

Výsledkem četby takovýchto pasáží je nutně úvaha, která z bojujících stran se na území Ukrajiny vlastně dopustila největšího množství zločinů proti lidskosti. Neméně podstatná je otázka, proč jsou z takových zločinů i u nás tradičně obviňováni jen tzv. „banderovci“. Bez viny totiž nebyl v podmínkách boje všech proti všem asi vůbec nikdo.

Bohdan Zilynskyj

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Ladislav NEKVAPIL

*Kultura psaní v dějinách*Pardubice, Univerzita Pardubice 2016,
371 s., ISBN 978-80-7395-956-2.

Spojovacím článkem souboru příspěvků mají být otázky týkající se různých aspektů „kultury psaní“, kterou editor Ladislav Nekvapil v úvodní úvaze odlišuje od pojmu „písemná kultura“. Tuto chápe „...jako termín pro označení vývoje písma jako systému znaků a jejich vizuální formy v jednotlivých dějinných epochách bez ohledu na hmotnou stránku jeho záznamu...“ (s. 12), onu jako jistý průnik chápání procesu psaní, které představuje „praktickou činnost, při níž je písmo jakožto soustava viditelných znaků tradičně chápáné jako součást duchovní kultury...“, a současně způsobu jeho zaznamenávání „...pomocí psacích látek, jejichž tradice a vývoj spadají naopak do oblasti kultury hmotné“ (s. 11).

V duchu těchto úvodních tezí je shromážděno 21 statí, které jsou rozděleny tematicky do pěti oddílů věnovaných vývoji písma a písemné kultuře od nejstarších dob, písmu tesanému do kamene a rytému do typářů, rukopisným pramenům a možnostem i limitům jejich bádání, dále písmu, textu a způsobu jeho záznamu v literární tvorbě posledních tří staletí a konečně psacím látkám a pomůckám od 19. století a zejména v nejnovější době.

První oddíl sahá od 4. tisíciletí př. Kr. na Předním východě až ke středověkým Čechám 14. a 15. století. Úvodem představuje

Pavel Král nejstarší klínopisné texty mezopotámské civilizace jako pramen pro studium starověké asyrské krajiny. Následně se Martin Trefný pokouší interpretovat vyryté stopy na zlomcích keramiky z mladolátnského období, objevené při výzkumu oppida u Stradonic, jako nejstarší písmo Keltů na našem území, přičemž si je vědom zatím nezodpovězené otázky účelu případného používání písma v této době ve středoevropském prostoru.

Lubomír Novák se poté věnuje vývoji a „zmatení“ písem v předislámské Střední Asii, oblasti jazykově velmi rozmanité, a rozlišuje zde jazyky zapisované klínovým písmem na hliněné tabulky a aramejštinu, která se dala psát i perem na papyrus i jiný materiál (s. 44). Její význam po pádu Achaimenovců sice upadal, nicméně její vliv na další jazykové projevy pokračoval, přičemž autor zdůrazňuje i vliv a význam tzv. Hedvábné stezky.

Podobně vzdáleným tématem bude pro většinu čtenářů sborníku příspěvek Adama Cabiše o roli písma ve státotvorném procesu imperiální Číny. Autor popisuje čínské znakové písmo v různých historických dobách a oblastech Číny a konstatuje jeho značnou stabilitu. Písmo se, spolu s ustáleným způsobem výuky jeho psaní většinou úřednického personálu, stalo v podstatě výlučným dorozumívacím prostředkem v obrovském teritoriálním i časovém prostoru. Znakové písmo tak sehrálo roli univerzálního komunikačního nástroje a vedlo i k jisté unifikaci čínských společenských elit a společenského systému.

Do českého prostředí na sklonku 15. století se vrací příspěvek Hany Pátkové, která pro tuto dobu konstatuje paralelní užívání tří typů gotického písma – kurzívy, bastardy a ustupující gotické minuskuly. Autorka formuluje názor, že důvodem převládnutí knižních písem bastardy a kurzívy byl způsob výuky psaní a čtení a s tím související zjednodušení gotické minuskuly pro širší okruh uživatelů.

Druhá část sborníku obsahuje dva příspěvky spíše epigrafické povahy. František Gahér nejprve sleduje vývoj nápisů na renesančních sepulkráliích západního Slovenska, přičemž dokládá postupné střídání původně dominantní gotické minuskuly novověkou kapitálou, která začíná do nápisů pronikat od konce 15. století. Různým aspektům písma a struktuře textů na pečetích a typářích v českém prostředí se pak věnují Tomáš Krejčík a Richard Psik. Možná by v této souvislosti bylo bývalo vhodné zařadit i příspěvek, který by z obdobných hledisek reflektoval vývoj na numismatickém materiálu.

Třetí oddíl, věnovaný rukopisným pramenům, uvedla Marta Hradilová stručným přehledem vývoje mezinárodního katalogu datovaných rukopisů, jehož počátky spadají do první poloviny 50. let 20. století. Zatímco ve státech jako Německo, Rakousko, Belgie, Francie, Velká Británie, Itálie, Nizozemsko, Švédsko, Švýcarsko a Vatikán práce již značně pokročily, v českém prostoru zbyly „...díky povodním v roce 2002 z přípravných materiálů pouhé trosky“ (s. 121), a bude proto nutno zahájit práce v podstatě znovu.

Monika Vitovská Slezáková zaměřuje pozornost k raně novověkým výslechovým protokolům v případech vyšetřování čarodějnictví a posmrtné magie. Navazuje tak

nepřímo na práce Jindřicha Francka, Davida Zbírala, Františka Spurného a dalších. Autorka spatřuje limity těchto pramenů v „redakční úpravě“ textu vlastního protokolu, užití předem sestaveného souboru otázek, které velmi omezeně reagují na skutečný průběh výslechu, i postavení obviněné osoby (srov. s. 127), což ve svém souhrnu do určité míry omezuje relevanci vypovídací hodnoty těchto protokolů.

Větší studie Terezy Daňkové je zaměřena na životopisy v obnovené Jednotě bratrské, které hodnotí jako prostředek utváření a posilování společné solidarity a identity (s. 139 a 161). Z konstatovaného počtu více než deseti tisíc životopisů zpřístupňuje autorka jako příklad životopis Johanna Adolfa Küstera z přelomu 18. a 19. století. Přímný vztah k základnímu tématu sborníku, tj. kultuře psaní, je zde již poměrně volný.

Naopak blíže k němu má stát Lenky Mařákové o aristokratické korespondenci konce 17. a počátku 18. století. Autorka sleduje proměny formátu a kvality dopisních papírů i používané psací látky, volbu jazyka ve vazbě na obsah sdělení, připomíná též některé dobové příručky a učebnice korespondence. Podrobněji se věnuje i skladbě dopisů, způsobu oslovení apod., přičemž konstatuje postupné narušování či uvolňování stanovených norem kodifikujících tento písemný prostředek (s. 179 a násl.).

Jakýsi pandán k předchozímu je příspěvek Jany Stráníkové, který rozebírá korespondenci v řemeslnickém prostředí na přelomu 18. a 19. století v oblasti východních Čech a Havlíčkobrodska. Autorka sleduje poněkud „praktičtější“ obsah korespondence i částečně uvolněnější formu, současně však konstatuje u pisatelů „...pevný repertoár zdvořilostních formulací, který dokázali obměňovat a reflektovat aktuální situaci.

Tito lidé byli kreativní při sdělování informací a tvorbě textu. Byli i ironičtí a dokázali vyjádřit vtip. Jejich dopisy svědčí o různé úrovni znalostí pravopisu a odlišných formulačních dovednostech..." (s. 201).

Specifickou formou velmi osobní až intimní povahy jsou deníky ženských pisatelek, které v českém prostředí 19. století zkoumá Milena Lenderová. Rozebírá postupně různé formy těchto deníků, užívání různých jazyků a zamýšlí se nad otázkami určení („adresátů“) deníkových zápisů. Ty mohou poskytovat poměrně podrobné časoprostorové údaje o svých pisatelkách, jejichž styl odráží jejich individuální osobnostní povahové vlastnosti a předpoklady. V závěru studie jsou pak naznačeny i možné případy, kdy se deník stal jakýmsi předstupněm následné spisovatelské činnosti dotyčné autorky.

Předposlední oddíl sborníku je věnován písmu a textu a způsobu jeho záznamu v literární tvorbě 19. až 21. století. Je uvozen faktograficky bohatým příspěvkem Miroslava Kouby, který sleduje vývoj a proměny česky psaných kuchařských knih období národního obrození. Autor hodnotí posloupnost vydaných kuchařek z hledisek národního hnutí, která se uplatňovala v této tištěné produkci, a to jazykovými kritérii či užitím různých typů tiskových písem. Autor např. konstatuje přijetí latinky v tomto druhu knih na počátku šedesátých let 19. století.

Výrazným zásahem do historie vytváření písemných záznamů byl objev a posléze především širší využití psacích strojů. Jako první mu zde věnuje pozornost Kateřina Piorecká. Zaměřuje se na užívání psacích strojů v procesu psaní českých autorek a sleduje vliv na jejich tvůrčí proces i na způsob a technologii psaní. Obdobné otázky studuje následně

Zuzana Labudová, která se soustřeďuje na úpravy rukopisů literárních děl v proměnách doby. Konstatuje např. značný vliv vnitřních mravních kritérií a dospívá až k projevům autocenzury, upozorňuje na možné konflikty společenských norem a tvůrčího literárního díla a nastoluje obecné otázky pravdivosti literárních děl. Význam autorka přikládá i (po)vědomí jisté společenské sounáležitosti a konstatuje, že autorské „...úpravy rukopisů...můžeme vnímat také jako snahu vyhovět onomu ‚my‘ a vejít se do morálního a lidského úzu doby“ (s. 266).

Také následující dvě stati mají poměrně blízká témata. Radek Malý zpřístupňuje výsledky výzkumu užívání klasického psacího prostředku („tužky“) a moderních záznamových digitálních technologií mezi skupinou českých básníků 20. a počátku 21. století. Konstatuje generačně podmíněné odlišnosti a specifika při tvorbě a na druhou stranu odhaluje výrazný odklon od uchovávání (emailové) korespondence i četnější absenci rukopisných přípravných fází výsledného textu. Na základě toho nastoluje otázky pro možnosti budoucího literárně vědního bádání.

SMS jako tématu a prostředku zápisu literárního textu je věnována pozornost v článku Karla Pioreckého. Ten po nezbytném historickém úvodu upozorňuje na první český SMS román Martina Vopěnky z počátku 21. století, registruje i pokus o interakci poezie s technologií zpráv SMS u Petra Odillo Stradickeho ze Stradic v téže době a následnou již rozšiřující se amatérskou i profesionální básnickou produkci a užití mobilního telefonu jako nástroje psaní i distribuce textu, včetně nejrozumnějších experimentů v této oblasti.

Poslední oddíl zasvěcený psacím látkám a pomůckám v kontextu vědeckotechnického

pokroku uvádí příspěvek Heleny Kovářové, který se soustřeďuje na vývoj školních sešitů od poloviny 19. století do jejich normalizace v roce 1932. Autorka popisuje proměny sešitů, vlivy obecného vědomí a zájmů i dopady úředních nařízení a reglementací. Paradoxem doby je, že normalizace školních sešitů byla nepřímo provázána následnou individualizací písemného projevu žáků.

Na Kateřinu Pioreckou volně navazuje příspěvek Marie Mackové, která hodnotí dopad nástupu psacích strojů do kancelářské praxe státních úřadů, přičemž jedním z nejviditelnějších důsledků je diferenciací administrativního personálu. Autorka sleduje aplikaci psacích strojů zpočátku především ve fázi vyhotovování čistopisů, která je teprve později následována využitím strojů i při psaní konceptů.

Na závěr sborníku formuluje Pavla Štorková výhledy do budoucnosti, které spatřuje v postupném rozšiřování nejrůznějších čteček, jež jsou pro ni pouhým „digitálním ekvivalentem klasické knihy“ (s. 340), zatímco tablet je „...zatím posledním výsledkem remediace mnoha médií, hybridním médiem, které je multimediální, interaktivní a mobilní“ (tamtéž). Přitom je si vědoma (podobně jako o několik stran výše Radek Malý) problému s uchováváním dat v těchto zařízeních uložených. Jistou inspiraci k řešení podobných otázek nachází ve známém sci-fi románu Raye Bradburyho, který spatřil světlo světa již v roce 1953 (s. 340).

Celkově lze konstatovat, že sborník *Kultura psaní v dějinách* je přes svůj velmi široký záběr od studií povahy „klasických“ pomocných věd historických až po příspěvky téměř literárněvědní (nebo naopak díky tomu?) zajímavým pokusem o nazna-

čení širších souvislostí psaní v proměnách času, místa, technologie i obsahu textů.

Zdeněk Zahradník

Eva SEMOTANOVÁ – Pavel
CHROMÝ – Zdeněk KUČERA

Historická geografie, tradice a modernita

Praha, Historický ústav 2018, 253 s.,

ISBN 978-80-7286-325-9.

Historická geografie je vědeckou disciplínou na rozmezí humanitních, společenských a přírodních věd s přesahem do věd technických. Jedná se tedy o interdisciplinární obor, zabývající se historií z pohledu času a místa událostí, zejména problematikou interakce lidské společnosti a okolního prostředí. Snaží se vysvětlit a pochopit procesy, příčiny, mechanismy i důsledky transformace historické krajiny, regionů a jejich hranic, přírodního i kulturního dědictví pomocí rekonstrukčních map, analýz nebo interpretace a vysvětlení časové a prostorové změny území. Anotovaná kniha prezentuje výsledky sedmileté činnosti Výzkumného centra historické geografie a ukazuje velmi dobrou spolupráci historiků (Historický ústav Akademie věd ČR) a geografů (Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy). Zabývá se základními otázkami a problémy dnešní historické geografie.

První kapitola se snaží vymezit historickou geografii jako samostatný vědní obor. Vzhledem k interdisciplinaritě této vědní oblasti se jedná o obtížnou záležitost. Je tu diskutován vývoj oboru, jeho chápání v našich podmínkách i v zahraničí: např. zkoumáním odborného zájmu příspěvků v prestižním *Journal of Historical Geography*. Definice oboru se opírá i o názory historického geografa Alana R. H. Bakera,

přední osobnosti oboru. Oceňuji diskusi nad potřebnostmi historické geografie i význam spolupráce historiků a geografů. Definovány jsou tři základní koncepce současného historickogeografického výzkumu v Česku. Z pohledu kartografa vnímám kladně úsilí o zařazení paměti krajiny jako součásti národního kulturního dědictví. Mám radost i z vazby historickogeografických výzkumů na kartografickou vizualizaci, využití technologie GIS i 3D modelování. Druhá kapitola je věnována historii oboru, a to až od 17. století v podobě topografických popisů krajiny, kronik a dalších materiálů popisujících historickou krajinu. Od 19. století je pak datována historická geografie jako vědní obor. Popsána jsou jak díla zahraniční (např. George Adam Smith), tak domácí (František Palacký, Václav Vladivoj Tomek, August Sedláček). Důkladně jsou analyzovány jednotlivé názorové proudy v našem prostředí v první polovině 20. století, zejména škola Josefa Vítězslava Šimáka. Od regionální vlastivědy se historická geografie v druhé polovině 20. století přeorientovala na komplexní pohled na historické krajiny. Historický přehled vhodně doplňují úvahy nad smyslem a úkoly historické geografie.

Třetí kapitola se týká pramenů (zdrojů) jako základních stavebních kamenů historické geografie. Z počátku historickogeografického zkoumání se v 19. století jednalo zejména o listinné materiály, občas doplněné kartografickými prameny. Postupným pronikáním geografického přístupu se ve 20. století do historické geografie dostalo více kartografických pramenů, map, plánů, atlasů. Dalším vývojem oboru přibývaly prameny z celé řady přidružených oborů: archeologie, demografie, sociologie atd. V textu jsou jednotlivé kategorie pramenů

postupně probírány, od písemných, přes kartografické, obrazové a hmotné. Největší prostor je dán písemným pramenům, kronikám, cestopisům, průvodcům i románové tvorbě. Zmíněny jsou však i vojensko-zeměpisné popisy I. vojenského mapování Habsburské monarchie nebo písemný a vceňovací operát stabilního katastru, které úzce souvisí s kartografickou tvorbou. Chudší popis kartografických pramenů se omezuje na vojenské topografické mapy, katastrální mapy či mapy panství a krajů. Z novějších pramenů jsou zmíněny letecké snímky či Základní mapy ČR. Výčet pramenů je doplněn obrazovými či dalšími hmotnými zdroji.

Čtvrtá kapitola je věnována metodám historicko-geografického výzkumu. Po metodologickém úvodu jsou studovány jednotlivé metody zahrnující shromáždění pramenů, jejich kritickou analýzu, a dále dle tématu kartografická metoda, metoda komparativní, typologická, případně induktivní a deduktivní metoda nebo strukturní analýza. Samozřejmě se nabízí i celá řada metod příbuzných oborů. Samostatná část je věnována kartografické metodě, zejména pro schopnost vyjádřit prostorové aspekty problematiky. Výstupem výzkumu pak často bývají historické mapy a atlasy nebo kartografické modely. Význam kartografické metody nabývá důležitosti v době širokých možností geografických informačních systémů a obecně geoinformačnické analýzy.

V poslední páté kapitole se autoři věnují historické krajině. Tě se dostává pozornosti zejména v 15. století v době renesance, počátky výzkumu krajiny pak sahají do 19. století. Její význam upadá během 20. století s tím, že se k ní výzkum vrací v podobě *landscape studies* v osmdesátých

letech. V textu je rozebírán pojem krajiny a její význam, v souvislosti s pojmy příroda a kultura. Je popsána typologie jednotlivých krajin. Pěkně jsou diskutovány principy a problémy geografického zkoumání krajiny. Ukazuje se, že výzkum historických krajin je aktuální téma, kterým se zabývá řada odborníků z mnoha odvětví.

Kniha *Historická geografie, tradice a modernita* je významným příspěvkem na poli výzkumu v oblasti historické geografie. Není pouze popisem nových moderních metod. Vychází z tradičních postupů, věnuje se historii oboru i jeho vymezením ve vědeckém světě. Kniha má přesah i do teoretického zázemí zkoumání historické krajiny z filosofického hlediska. Kromě praktického popisu základních metod a pramenů je v knize možné nalézt celé myšlenkové zázemí historické geografie, což je jistě cenné. Je skvělou zprávou, že se tábory historiků a geografů spojily a působí společně na tématech přesahujících jejich domovské přístavy. Publikace si jistě najde cestu k odborníkům zkoumajícím historickou krajinu i ke čtenářům, které láká zajímavý obor historická geografie.

Jiří Cajthaml

Klaus GANTERT

Handschriften, Inkunabeln, Alte Drucke. Informationsressourcen zu historischen Bibliotheksbeständen

(= Bibliotheks- und Informationspraxis 60), Berlin, De Gruyter – Saur 2019, 494 s.

s tabulkami či grafy,

ISBN 978-3-11-054420-6.

Leckdy je zapotřebí rychlé, třeba zdánlivě banální pramenovědné informace z oboru. A tu se nabízí kniha, kterou vezme – přes

všechny ty berličky, které dnes lze nalézt na internetu – s užitkem nejen každý medievista a raný novověkář, ale neměl by jí pohrdnout ani ten historik, který tuto hranici překračuje. Její předností je přehledné utřídění, přičemž nezatěžuje přílišnými detaily. Ale abych tato slova uznání doložil, musím být konkrétní a obrátit se k nastínění obsahu knihy a předvést to pokud možno *ad oculos*.

Autor je germanista a po působení na Hochschule für den öffentlichen Dienst in Bayern v Mnichově je nyní profesorem informatiky a komunikace na Hochschule v Hannoveru. Je autorem řady informačních a opravdu informativních pomůcek z oblasti knihovnictví, nejnověji výše uvedeného manuálu v oborech, které nás bezprostředně oslovují. Podává sice spíše „jen“ bibliografické knihovnické informace, ovšem zasazuje je do širšího kontextu nejen středoevropského, ale – pokud to souvislosti vyžadují – i obecného. Jde při tom nejen o samotné fondy v úvahu přicházejících institucí (k nim se ještě vrátím), ale představuje čtenáři i příslušné instituce či vědecké společnosti, které s tématem knihy bezprostředně souvisejí a to seřazeně podle oněch tří „komodit“, jež tvoří název a obsah referované knihy.

Po předmluvě a šestistránkovém úvodu tvoří jádro knihy celkem šest oddílů, které se dále člení na jednotlivé kapitoly. První oddíl podává charakteristiku a výklad o obecných pramenných zdrojích k historickým souborům v knihovnách. Další tři kapitoly se v podstatě rovnoměrném rozsahu věnují třem v titulku knihy uváděným typům pramenů. Na začátku tu stojí samozřejmě rukopisy: Jejich sbírkám, katalogům a digitálním zpracováním jsou věnovány samostatné kapitoly. Poněkud překvapivě, ale vítaně, tu

přichází i kapitola o listinách, následovaná pojednáním o novodobých rukopisech, pozůstalostech a sbírkách autografií.

Stať o inkunábulech uvozuje partie o jejich starých soupisech, po čemž následuje evidence nejdůležitějších sbírek a jejich různých katalogů (lokálních, regionálních a centrálních). Ale vítaně tu nalézáme opět i odkazy na tzv. blokové knihy, digitalizáty, a ovšem přicházejí i základní informace o další literatuře předmětu. Obdobně se postupuje i v další kapitole věnované starým tiskům, která ovšem respektuje specifika této kategorie. Oddíl pátý se posléze zaměřuje na speciální formy publikací a je vlastně doprovodem předchozího oddílu, protože se věnuje historickým časopisům, historickým novinám, vysokoškolským tiskům, dětské literatuře, ale i historickým mapám, hudebninám, akademickým publikacím, školním programům, jednolistům, letákové literatuře a pohřebním textům. Poslední osmdesátistránkový oddíl podává základní orientaci po literatuře pomocných věd historických (ve skutečnosti jen k paleografii a kodikologii v nejširším slova smyslu), k obrazovému materiálu (miniatury) či se tu upozorňuje na základní filologické pomůcky, soupisy incipitů, historických geografických názvů, chronologii ap. Ke každému oddílu je ještě připojen speciální exkurs. Tak u rukopisů a prvotisků je to charakteristika současných velkých projektů, u následujícího jde o zdůraznění sledování proveniencí a zejména aktuálně se věnuje pozornost nacistickým kulturním úchvatům a problematice jejich restitucí. K poslednímu pak je připojena informace o specializovaných museích v oblasti knih a tiskových technik.

Je velmi pravděpodobné, že ten či onen specialista najde řadu lakun v tom či onom od-

dílu. Ale při obrovské produkci v těchto oblastech nejen v Německu, ale i mimo ně už od 19. století, je pochopitelné, že jedna jediná kniha nemůže ani náhodou zvládnout vše ani v takové zemi jako je Německo se svými tradicemi, sahajícími hluboko do minulosti. Ani nás nemusí překvapit, že v knize nenacházíme žádné české konotace, i když bych si uměl představit, že Voitovo opus magnum, mám na mysli jeho *Encyklopedii knihy*,¹ by si tady své místo na knižním slunci zasloužilo. Ale nejsou tu ani velká díla velkých národních literatur: francouzské, angloamerické či italské.

Jako celek se kniha vyznačuje přehledností, při čemž vedle soupisů základních pomůcek se podává i (pokud to je smysluplné) jejich geneze, která ale není samoúčelná, nýbrž vede k hlubšímu pochopení toho, co a jak přinášejí. Přitom jsou pochopitelně výrazně upřednostňovány německojazyčné podklady. Že z ostatních dominují anglicky zpracovávané informace, jistě nepřekvapí. Přihlíží se nejen k tradičním pomůckám, ale autor nezapomíná ani na moderní internetové či jiné zdroje, kde se to hemží zkratkami, v nichž se těžko lze vyznat. Proto čtenář hledá záchranu v seznamu zkratek. Ten tu sice nenachází, ale při důkladnější probírce zjistí, že je smysluplně integrován do rozsáhlého (s. 466–487) seznamu informačních zdrojů, který přichází za společným věcným a jmenným rejstříkem před věcně strukturovaným obecným seznamem literatury.

Mohu uzavřít konstatováním, že „Gantert“ je kniha, která jednoznačně splňuje to, co její název a podtitul slibuje. Nebývá tomu tak vždy. Je to tedy spolehlivý informátor,

1 Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, 2008.

který otvírá dveře i (či snad zejména?) tomu, kdo se zabývá specifickými oblastmi lidského konání a kdo potřebuje základní-vstupní informace z širokého spektra písemného odkazu minulosti. I když knihovny a jejich soubory dominují, dostává se tu i na archivy a jejich listinný a aktový materiál (diplomatik a archivář to sice může s klidným svědomím přeskochit, pro ostatní ale je to obecně nepochybně více než užitečné). A proto by bylo vítané, kdyby tento svazek měl své místo nedaleko psacího stolu nejen historika, ale především také dalších specialistů, kteří věnují pozornost různým specifickým složkám života lidské společnosti v minulosti, převážně ovšem před „dlouhým“ 19. stoletím. Tak vzdáleným, ale současně tak živým.

Ivan Hlaváček

Peter ERHART – Jakob KURATLI
HÜEBLIN (Hrsg.)

Nach Rom geben. Monastische Reisekultur von der Spätantike bis in die Neuzeit
(= Itinera monastica, Bd. III)
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2021, 350 s., ISBN 978-3205-20736-8.

Nejdříve je třeba představit relativně novou ediční řadu, zaštitěnou pracovníky archivu bývalého slavného kláštera svatohavelského (*Stiftsarchiv*). Oba její předchozí svazky se věnují monograficky novověku. Prvním svazkem v řadě byla edice tisícistránkového deníku cesty dvou salcburských benediktnů, kteří putovali do Itálie v letech 1804–1806.¹ Rovněž druhý svazek byl ediční po-

vahy.² Přinesl diplomaticky rozmanité materiály pojednávající o cestě k papežskému stolci, již podnikl nově jmenovaný kardinál Celestino Sfondrati, opat říšského kláštera svatohavelského, do Říma u příležitosti udělení kardinálské hodnosti v r. 1696. Jde o zprávy podávané jeho tajemníkem a různé účty zejména jeho komorníka. Sfondrati byl členem významné italské šlechtické rodiny, takže se i v Římě pohyboval v nejvyšších nejen církevních, ale i světských kruzích. Třetí svazek má charakter sborníku, jenž se tematicky pne od raného středověku do raného novověku.

Středověká a pochopitelně i novověká mobilita je velké téma. A je třeba se k němu přibližovat z různých stran, stejně jako existují různorodé prameny, na jejichž základě se tak děje. Tentokrát máme před sebou svazek, věnující se jedné velmi specifické formě cestování, nadto ještě výrazně geograficky zúžené, byť její cíl patřil ve středověku ke klíčovým destinacím. Tím spíše pak v souvislosti s tou vrstvou osob, o které se jedná. Řím na jedné straně, představitelé mnišství na straně druhé.³ Jde o výsledek kolokvií, která se od roku 2014 konala ve Švýcarsku (Sv. Havel a klášter Einsiedeln) a v Římě. Mezinárodní sestava autorů třinácti příspěvků zaručuje různorodost pohledů, jež je tu možno jen stručně představit a jež na první pohled kombinují témata

1 Korbinian BIRNBACHER (Hg.), *Die letzte Grand Tour. Die Italienreise der Patres Alois Stubbahn und Albert Nagnzaun von St. Peter in Salzburg 1804–1806*, Wien 2017.

2 Peter ERHART (Hg.), *Fürstabt Celestino Sfondrati von St. Gallen 1696 als Kardinal in Rom*, Wien 2019.

3 Editoři v úvodu upozorňují na o něco dříve vyšedší sborník Olivier DELOUIS – Maria MOSSAKOWSKA-GAUBERT – Annick PETERS-CUSTOT (ed.), *Les mobilités monastiques en Orient et Occident de l'Antiquité tardive au Moyen Age (IVe–XVe siècles)*, Rome, 2019.

průřezového rázu (většinově), či sledující konkrétní osobnosti, začasté s edičním doprovodem. Dle tématu jsou rozsahy příspěvků kolísavé úrovně a kladou důraz na rozličné aspekty takových cest.

Po stručném úvodu vydavatelů uvozuje knihu zasloužilý historik i archeolog Alfons Zettler tématem: Reichenau und Italien im frühen Mittelalter. Impressionen und Episoden, přičemž nepřekračuje hranici poloviny 9. století. Elena Gritti krátce pojednala o putování relikvií sv. Severina z dnešního Norimberku do Kampanie: Eine *peregrinatio devota* in ein „gelobtes Land“ im Jahr 488? Ani Eleanora Destefanis nepřekročila raný středověk a ve studii *Mobilità monastica*, *monasteri e ospitalità nell'Italia alto-medievale* se zaměřila na klášterní pohostinnost, zejména na příkladu klášterů v Müstairu, resp. se věnovala interpretaci svatohavelského plánu.

V širším kontextu se na téma podíval Peter Erhard: *Monastische Reisewege durch das frühmittelalterliche Italien*. Řadu exkurzů jeho studie zahajují zejména příklady mnichů, jako byli Alcuin či diskusní Paulus Diaconus, zaujímající *viam mediam* mezi opravdovým mnišstvím a světským klérem. Autor upozornil i na skutečnost, že některé z nejvýznačnějších klášterů (Monte Cassino či Corbie) byly spíš *Löwenhöhlen* než přístavy klidu. Oba jmenovaní ovšem byli účastníky světských struktur. Na program se dostaly i transalpínské přechody a autor citoval z jedné svatohavelské básně („Nach Rom gehen viel Mühe, wenig Nutzen“) a pokračoval ještě ostřeji. Tyto odsudky ovšem kompenzoval nevyhnutelností tak činit, neboť Řím byl přesto vše *Fons et caput*. Matthew Bryan Gillis pak pojednal o vagabundských mniších doby karolinské.

Christan Rohr otiskl v příspěvku *Schreckliche Stürme und Lawinen. Die Wahrnehmung des Großen St. Bernhard in monastischen Reiseberichten des Mittelalters* některé kronikářské zprávy 15. století a konstatoval, resp. vysvětloval jejich nebyvalou řídkost. S autorkou Milena Svec-Goetschi z curyšské univerzity jsme se už setkali v knize *Klosterflucht und Bittgang*,⁴ která zřejmě byla východiskem její stati *Aus dem Kloster in die Welt: Bittschriften entlaufener Mönche an den Papst*. Gerald Hirtner a Michael Fröstl přinesli komentovanou edici: *Die Romreisen des Abts Georg Liebenknecht von Michaelbeuren (1448/1450)* se dvěma vyobrazeními a schematickou mapkou, kde upoutá zejména každodenní itinerář zpáteční cesty v r. 1450. Philipp Lenz pojednal o římské cestě Ulricha Röschse, opata kláštera St. Gallen 1463. Andreas Rehberg, *Der St. Galler Jurist Johannes Bischoff in Italien* uvedl ve výčtu univerzit, které se nabízely ke studiu, také „deutsche Universität in Prag“... Autor sebral data druhé půle 15. století, svědčící o Bischoffových italských studiích a sledoval zejména italskou komunikaci tohoto svatohavelského konventuála s jeho opatem. Beate Immenhauser upozornila ve studii *Universitätsgelehrte Mönche im Südwesten des Alten Reiches. Elemente einer Geschichte des Universitätsbesuchs des Ordensklerus im Bistum Konstanz im 15. und 16. Jahrhundert* zejména na rozdílnost přístupu jednotlivých řádů k této otázce. Jakob Kuratli Hüebli otiskl v příspěvku *Die Romfahrt des Einsiedler Abtes Adam*

4 Milena SVEC GOETSCHI, *Klosterflucht und Bittgang. Apostasie und monastische Mobilität im 15. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 2015. Srovnej moji zprávu: ČČH 114. 2016, s. 523.

Heer zum Jubeljahr 1575 jednak glejt, který jemu a jeho třem spolucestujícím vydala společně rada města Schwyz s klášteřem Einsiedeln a poté i zajímavou německy psanou zprávou, kterou Heer o cestě sepsal ve formě deníku. Dieter Richter si v textu Geistliche und weltliche Blicke. Religiosen aus dem Norden am Golf von Neapel kladl, ale nezodpověděl, otázku, zda, jak a do jaké míry se lišily Grandes Tours šlechtické a paralelně existující cesty duchovní. Vedle různých drobných facetek z 17. století věnoval zejména pozornost zprávám o výbuších Vesuvu v oné době, které částečně otiskl. Více než třicetistránková bibliografie k tématu knihy může dobře posloužit dalším badatelům, stejně jako osobní a místní rejstříky.

Ivan Hlaváček

Martin JINDRA –
Marcel SLADKOWSKI (eds.)

Biografický slovník

Církev československé husitské

Praha, Církev československá husitská
2020, 640 s., ISBN 978-80-7000-167-7.

Sté výročí vzniku Církve československé husitské se stalo příležitostí k vydání poměrně rozsáhlého slovníku osobností spjatých s tímto specificky českým církevním společenstvím. Na jeho tvorbě se podílely tři desítky znalců z oboru historie, teologie a dalších oborů. Hesla jsou poměrně stručná, jejich výhodou je však pramenné ukotvení. Většinou totiž nejde (na rozdíl kupříkladu od Lexikonů českých historiků z let 1999 a 2012) o soubor údajů poskytnutých podchycenými osobnostmi, nýbrž o výsledek autorské práce s literaturou a prameny, zejména z archivního oddělení Úřadu

Ústřední rady ČČSH, resp. Ústředního archivu a muzea ČČSH.

Do hesláře jsou zahrnuti jak duchovní, tak i laici spjatí s ČČSH, a to činností nejen náboženskou v užším smyslu, ale také sociální, kulturní, uměleckou, vědeckou, vzdělávací a výchovnou. Značná část hesel je věnována duchovním ČČSH, zejména patriarchům, biskupům a farářům; ta přináší cenné údaje o jejich profesionální dráze i o soukromém životě, rodinném zázemí, kontaktech a zájmech.

Hesla soustředěná k osobnostem obecně známým (sochař František Bílek, operní pěvkyně Libuše Domanínská, hrdina protiněmeckého odboje Otakar Jaroš, zavražděný medik Jan Opletal, balkanista Václav Štěpánek a další) podávají rovněž obtížněji dostupné poznatky o jejich vztahu k ČČSH a o křesťanských motivech jejich jednání či tvorby; někdy jsou však hesla tohoto typu pojata příliš zbytně a bez odkazů na zdroje (například u někdejšího studentského aktivisty a poté senátora Martina Mejstříka). Ocenění si zaslouží skutečnost, že bibliografie připojené k jednotlivým heslům neopakují tituly snadno dostupných publikací, ale zpravidla se zaměřují na texty otištěné v časopisech a sbornících vydávaných ČČSH.

V naprosté většině jde o hesla osob, které bychom v jiných encyklopediích nenašli. Zahrnuté osobnosti jsou rozprostřeny po celém území Česka, což zdůrazňuje význam církevního a veřejného života mimo metropoli, v menších městech a lokalitách, a překonává jednostrannost většiny biografických slovníků, orientovaných obvykle na osoby působící ve velkých nebo univerzitních městech. Na rozdíl od některých striktně výběrových lexikonů se tato publikace nevyhýbá lidem žijícím, navíc i velmi

mladým (například publicistka a ekumenická pracovnice mezinárodního záběru Martina Viktorie Kopecká), a uvádí u nich plná data narození, což je velmi rozumná reakce na omezující pravidla GDPR. Vhodné je i zařazení portrétů, bohužel ne dost důsledné (kupodivu chybí i u tak významného teologa, jakým byl Zdeněk Kučera). Pro dějiny historiografie a dalších humanitních oborů je důležité, že slovník zahrnuje učitele někdejší Husovy československé bohoslovecké fakulty a současné Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy. Z historiků jsou zde zpracováni mj. Jaroslav Hrdlička, Bohdan Kaňák, Miloslav Kaňák, Jiří Kořalka, Květa Kořalková či Jan Blahoslav Lášek.

Zvláštní zmínku si zaslouží úvodní stat *Stručná historie československé církve husitské* z pera Bohdana Kaňáka (s. 11–30). Je pojata s důrazem na organizační vývoj církve v chronologickém sledu událostí. V rámci přehledné periodizace přináší základní data o vnitřních proměnách CČSH, včetně jejího průniku mezi krajany na Slovensko a do Vídně, a o reanci na společenský a politický vývoj v Československu a v českých zemích. Kriticky, avšak s historickým nadhledem pojednává také o období, kdy byla CČSH – v rámci takticky diferencovaného postupu komunistického režimu – formálně prohlášována za „pokrokovou“ církev, o nesnadném prosazování vlastní křesťanské identity a o úloze CČSH v době úbytku registrovaných věřících.

Na druhé straně autor připomíná výjimečnou otevřenost CČSH při uznání rovnoprávnosti žen – světové prvenství při vstupu farářek do duchovenské služby (1947) a primát v postkomunistické Evropě při volbě biskupky (1999). Kaňákův výklad vytváří vhodný komplementární protějšek ency-

klopedického zpracování téhož tématu Jaroslavem Šebkem v Akademické encyklopedii českých dějin (I, Praha 2009, s. 328–331).

Jako celek představuje tato kniha cenný příspěvek k novodobým dějinám církve, společnosti a kultury v českých zemích. Poskytne však také užitečné faktografické poklady pro širěji pojaté biografické a encyklopedické práce.

Jaroslav Pánek

Středověk

Jiří LUKAS

Hromadný nález denárů z konce 10. století z Chýště / Denier hoard dating back to the end of the 10th century and found in Chýšť

(= Monumenta Numismatica, sv. 4)

Praha – Pardubice, Filosofia –

Východočeské muzeum Pardubice 2020, 444 s., ISBN 978-80-7007-605-07.

Roku 2016 byl v Chýšti na Pardubicku objeven rozsáhlý denárový poklad, který pobídl badatele k další detektorové prospekci v okolí. Numismatik Jiří Lukas během relativně krátké doby od nálezu sestavil rozsáhlý katalog nálezů. Zjistil 1 689 mincí nebo mincovních zlomků, z nichž se podařilo identifikovat 1 379 kusů (81,6 %). U nezjištěných mincí se u 58 % podařilo určit alespoň jejich přináležitost k ethelredovskému typu. Autor pomínil 246 kusů, dílem pro jejich nevelké rozměry, které neumožňovaly přesnější určení, dílem pro způsob jejich získání nelegální detektorovou prospekci, jež vnáší faktor nejistoty do místa nálezu.

Gros knihy tvoří katalog. Na něj navazuje rozsáhlá analýza souboru (s. 302–361) takřka kompletně nabídnutá i zahraničním

expertům v obsáhlém anglickém resumé (s. 399–444). Autor zasazuje nález do širšího kontextu vývoje české mince na konci 10. století. Práce je doplněna cenným soupisem zahraničních depotů, obsahujících české mince. Souboru dominují denáry ethelredského typu, které tvoří 49,53 % z určených kusů (683 ks). O jejich ražbu se dělila Praha (62,38 %) s Vyšehradem (37,62 %). Následují denáry typu ruka/kaplice, reprezentující 37,9 % (523 kusů). Výrazně menší podíl (152 ks) zaujímá pak skupina ruka/kříž s 11 %. Podobné rozložení kopírují i ty zlomky, jež nejsou určitelné jako jednotlivé typy – i zde tvoří největší díl denáry ethelredovského typu (58 %). Na základě rozboru celého depotu Lukas předkládá preciznější relativní chronologii jednotlivých mincovních typů sklonku 10. století, když chýšský nález pečlivě zasazuje do kontextu dalších mincovních depotů.

Práce Jiřího Lukase představuje zásadní příspěvek k přemyslovské numismatice, který jednak podstatně obohacuje korpus dosud známých mincí a mincovních typů, jednak zpřesňuje náš obraz o souvěkém mincovnictví. Práce je důležitým textem pro všechny, kdo se zabývají raně přemyslovským knížectvím, otázkami knížecí moci a tehdejší ekonomikou.

David Kalhous

Jerzy KALISZUK – Aneta PIENIĄDZ

– Piotr WĘCOWSKI – Krzysztof

SKWIERCZYŃSKI

Clavis scriptorum et operum

Medii Aevi Poloniae, 1–2

Kraków, Homini 2019, 976 + 977–1621 s.,

ISBN 978-83-7354-978-4.

Tento zcela mimořádný opus by si zasloužil zevrubný rozbor ve specializovaném periodiku, nicméně je na něj třeba aspoň stručně

upozornit i v časopisu obecně historickém. Má totiž obecnější dosah než pro literárně historicky a kodikologicky zaměřené medievisty. Může se velmi dobře hodit i specialistovi v oblasti novověku, pokud narazí na potřebu literární informace ze středověkého duševního bohatství, reflektovaného v jeho době. Nadto polská středověká literatura stála v úzkých vazbách k českým poměrům. S povděkem je třeba zdůraznit, že autoři zvolili přísný pramenovědný přístup, tzn. že všechnu písemně zachycenou literární činnost vztahují zásadně k rukopisným zdrojům, i když vzhledem k velkému množství materiálu nebylo možno přihlížet k bližší provenienci jejich nosičů (tak jak to mohl učinit např. Pavel Spunar v kompendiu literatury bohemikální provenience po vzniku pražské univerzity).

Zřetelně o tom vydává svědectví seznam rukopisů a jejich dnešních držitelů. Jde totiž o plných sto zahraničních lokalit s výrazně vyšším počtem institucí, mezi nimiž čelné postavení zaujímají rukopisy chované v českých knihovnách, především ovšem pražských. Ale objevují se tu i knihovny resp. archivy regionálního charakteru, i když zpravidla jen s jednotlivinami. Svědčí to ale o šíři autorského záběru. Polské instituce tvoří pochopitelně jednoznačný základ, jehož pilíři jsou knihovna Jagielloňské univerzity, Univerzitní knihovna ve Vratislavi a víceméně virtuálně Národní knihovna ve Varšavě (tato knihovna až na jednotliviny podlehla zničení za II. světové války a vychází se z její rekonstrukce, kterou před časem podnikl Jerzy Kaliszuk). Nejde ovšem jen o samostatná literární díla (homiletika, traktáty všeho druhu, synodální snesení, díla astronomická, moralistní, medicína atd.) ale často také o rozpis svazků sborníkového charakteru, sekvence, epitafy, řeči, koledy,

písňe a další podobné literární útvary. Autoři výslovně rezignovali na epistolografii. Základem řazení jsou křestní jména jednotlivých autorů, případně incipity solitérních anonymních děl. Každý subjekt má pořadové číslo; je jich 1005, s tím ovšem, že uvnitř autorských osobností dosahují jednotlivé položky desítky, až daleko přes stovku sahajících literárních jednotlivin. Někdy jde o velké dílo, jindy o fragment anonymního textu. Pochopitelně jde takřka výlučně o latinu, ale ke konci středověku se začíná objevovat i polština, nalézáme tu také texty německé a – zřídka sice, ale přesto – i texty české. U všech jednotlivin přicházejí všechny potřebné údaje o autoru resp. o rámcovém autorství s udáním pramenného podkladu, s incipitem a explicitem, jakož i odkazem na edice resp. literaturu. Protože řádově jde o doslova několik tisíc samostatných útvarů, je v druhém svazku připojena řada rejstříků včetně incipitů, takže je tím podán poměrně spolehlivý identifikační klíč.

Řazení je alfabeticke podle křestních jmen příslušných autorů, když ovšem jde o dílo anonymní, je třeba obrnit se trpělivostí. Bohužel tu nenalézám jmenné rejstříky, takže např. různá antihusitika, která by nás zajímala nejvíc, je třeba hledat podle jmen jejich autorů. A ovšem nejde jen o antihusitika, protože se tu setkáváme i s díly pražských absolventů i výslovně těch Čechů, kteří volili trvalý odchod do Polska (stačí upozornit na Jana Štěknu za mnoho dalších). Rozumí se samo sebou, že tu jsou integrováni i slezští autoři. Že bych věděl – ale autoři to samozřejmě vědí ještě lépe – jaké rejstříky by byly uživateli k užítu, nemohu nezmínit. Třeba se s nimi v nějaké podobě někde a někdy setkáme. Byl by to rejstřík chronologický, ale také zejména podle jednotlivých literárních kategorií a ovšem osobní a místní.

vých literárních kategorií a ovšem osobní a místní.

Ivan Hlaváček

Klaus NASS (hg.)

*Priester Konrad. Chronik des
Lauterbergs (Petersburg bei Halle/S.)*

(= Monumenta Germaniae Historica
– Scriptores rerum Germanicarum in
usum scholarum separatim editi, vol. 83,
Chronica Sereni Montis auctore
Conrado presbytero)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2020,
VI+401 s. + 8 repr.,
ISBN 978-3-447-11386-1.

Klaus Nass je známý pracemi v oblasti vrcholného středověku, zejména 12. století, a to jak analýzami historiografických děl, tak jejich precizními edicemi, důležitými i z bohemikálního pohledu (*Codex Udalrici, Annalista Saxo*), jimž byla na stránkách tohoto časopisu věnována zasloužená pozornost.¹ Kronika kněze Konrada, jež je níže stručně představována, nebyla samozřejmě neznáma a pro České dějiny ji pod názvem *Chronica Montis Sereni* užíval i Václav Novotný (zejména v souvislosti se slavnou Soběslavovou bitvou s Lotharem III v roce 1126). Nicméně tehdy platná edice Ernsta Ehrenfeuchtera ve foliových *Scriptores Monumenta Germaniae Historica* z r. 1874 byla shledána po právu nedostatečnou, a tak ji Nass v překvapivě krátkém čase připravil k definitivní edici. Definitivní, pokud se ovšem nenajde další rukopis, což je ale nepravděpodobné, i když pět dnes známých rukopisů je od data jejího vzniku ve dvacátých letech 13. století vzdá-

1 ČČH 95, s. 797; ČČH 105, s. 738; Sborník archivních prací 68, 2018, č. 1–2, s. 593.

leno více než čtvrt tisíciletí. S výjimkou rukopisu, chovaného v Halle nad Sálou, jenž je z roku 1492 a pochází zřejmě z prostředí lipských augustiniánů-kanovníků, jsou to vesměs opisy až z 16. věku či ještě mladší. Počet mezičlánků nejde ani odhadnout, rozhodně jich muselo být několik. Znovu se tak ukazuje až neuvěřitelná ztrátovost kodikologického a ovšem i kronikářského materiálu.

Jako klášterní kronika má dílo pochopitelně relativně pevný geografický rámec, který je zřetelněji překračován jen v souvislosti s centrální mocí (tak kronika zmiňuje korunovaci Vladislava I. v roce 1158 a zejména účast Přemysla I. v boji o říšský trůn roku 1204). Analistickou formou jsou podány zejména stoleté dějiny vlastního kláštera Lauterberg od jeho založení (1124) s tím, že hodnotnější polovina rozsahu díla je – pochopitelně – věnována autorově současnosti za probošta Dětřicha. Tehdy se dostává i na průhledy do každodenních osudů kláštera v Konrádově době. Snad jen lze ještě dodat, že editor podrobuje novému detailnímu šetření osobu autora kroniky a oponuje některým starším atribucím. Zda by se překlad hodil do edice *Memoria medii aevi*, přenechávám jejím editorům k úvaze.

Ivan Hlaváček

Maria Serena MAZZI

A Life of Ill Repute.

Public Prostitution in the Middle Ages

(Translated by Joyce Myerson.)

Montreal et al., McGill-Queen's

University Press 2020, 160 s.,

ISBN 978-0-2280-0154-6.

Tématem populárně vědecky laděné publikace je prostituce ve středověku, a to zejména v italských a západoevropských městech.¹ Úvodem autorka, italská medievistka, probírá názory středověkých teologů na prostituci. Poté si všímá právních aspektů prostituce. Ta byla ve středověké západní a jižní Evropě v první řadě urbánním fenoménem, a proto k její regulaci sloužilo nejčastěji městské statutární právo.

Mazziová rozdělila prostitutky do dvou hlavních skupin, a to na ženy, které se živily prostitucí tajně, a ty, které ji provozovaly veřejně. Zatímco ve 13. a 14. století byly veřejné prostitutky v italských a francouzských městech do značné míry tolerovány, v pozdější době přijímaly městské správy různá opatření, která měla sloužit ke kontrole a omezení prostituce, popř. k jejímu vytěsnění na periferii města či za jeho hradby. Městské orgány vydávaly též oděvní předpisy, zavádějící označování prostitutek: nejčastěji textiliemi ve stanovené barvě. Těmito postupy města zároveň vytvářela osobitý mikrokosmos prostituce a proměňovala její provozovatelky ve vyhraněnou složku kriminálního podsvětí.

Součástí tohoto vývoje bylo i zřizování městských nevěstinců (*bordellů*). Ty vznikaly sice již od první poloviny 14. století, ale největšího rozkvětu dosáhly v 15. století.

1 Jde o anglický překlad knihy: *La mala vita. Donne pubbliche nel Medioevo*, Bologna 2018.

Mazziová přibližuje s řadou zajímavých podrobností fungování nevěstinců v pozdně středověkých italských městech (Milán, Florencie, Benátky, Pavia ad.). Ukazuje, že každodenní život žen v nevěstincích byl vymezen řadou pravidel, závazků a zákazů a že ceny sexuálních služeb byly mnohde stanoveny nařízeními městské správy. Ve velkých městech fungovalo v nevěstincích několik desítek prostitutek. Ve větších městských centrech byly čtvrti, kde byla provozována prostituce, kosmopolitním prostředím, mezi personálem nevěstinců však převažovaly ženy domácího původu. Jejich výdělky byly většinou velmi nízké. Vedlo to k zadlužování prostitutek a posléze k vytvoření jejich osobní závislosti na správci či nájemci těchto zařízení. K nejběžnější klientele nevěstinců patřili podle Mazziové chudší řemeslníci, služebníci a nádeníci. Teoreticky měli zákaz vstupu do městských bordelů ženatí muži, duchovní, židé a muslimové. Postupné rušení městských nevěstinců započalo v některých italských městech již na sklonku 15. století.

V závěru autorka popisuje společenskou reintegraci kajících prostitutek. Tu lze poprvé zaznamenat u marseillských augustinianů v roce 1272. Obráceným prostitutkám byla mnohde po jisté době pokání poskytována ze zbožných nadací (pojmenovaných nejčastěji po svaté Máří Magdaléně) určitá částka věna, což motivovalo muže z nižších vrstev s nízkými příjmy ke sňatku s exprostitutkou.

Petr Kreuz

Martin MUSÍLEK

Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století
Praha, Václav Žák – Casablanca 2015,
358 s., ISBN 978-80-87292-29-7.

Výpravná publikace se věnuje dějinám středověké Prahy, respektive jednoho článku pražského souměstí – Starému Městu pražskému. Autor se soustředil na staroměstskou soudní knihu s trhovými zápisy z let 1351–1367 a propojil ji rozbořením seznamů nově příchozích měšťanů z let 1324–1393. Tyto dva prameny posloužily jako hlavní východisko práce. Autorovo rozhodnutí omezit se na pouze dva stěžejní rukopisy umožnilo pisateli vytěžit z dané základny maximum, vysledovat vazby ekonomické i osobní jednotlivých měšťanů, co možná nejpresněji postihnout různé demografické, socioekonomické a výlučně ekonomické faktory. Na základě zmapovaných majetkových přesunů, obměny složení městské rady a dalších hledisek autor přiblížil čtenáři staroměstskou společnost a její proměny. Zkoumané období bylo z hlediska makropolitického relativně klidné, ve společnosti však docházelo k hluboké proměně, přesunům moci a změnám hospodářského charakteru.

Po krátkém úvodu, ve kterém autor na příkladu životních osudů měšťana a radního Dětricha Platfuse přibližuje svůj záměr a modus, kterým se bude jeho kniha ubírat, přechází ve druhé kapitole na pole kritiky pramenů i literatury a podrobněji popisuje metodu přístupu k látce. Autor tu zdůvodňuje výběr pramenů a vymezuje se vůči existující pragensiální literatuře. Uznalý, ale i značně polemický tón těchto pasáží může působit poněkud příkře a kriticky, je však třeba uznat, že Musílek

otevřít nové obzory a pohledy na oblast, ve které máme někdy pocit, že už je důkladně probádaná a že je jen velmi obtížné dodat něco nového k již řečenému. Autor se hlásí k metodě sociální topografie a deklaruje její posunutí na vyšší úroveň, tedy od pouhé kvantitativní analýzy na analýzu, jejímž jádrem je celistvější sdělení.

Ve třetí kapitole se autor zabývá prostorovou mobilitou a vztahy ve městě. Proměny městské společnosti se v případě Starého města pražského projevovaly vzrůstajícím podílem zámožnější řemeslnické a obchodnické vrstvy na městské správě. Ústup tzv. starého pražského patriciátu z mocenských pozicí, jakkoli patrný, však autor nahlíží z více hledisek: zkoumá např. proces zakupování venkovských statků a zdůrazňuje, že hospodářská moc tzv. patriciátu zůstávala neotřesena. Musílek nepohlíží na problematiku prismaticem čísel, ale na základě rozboru trhů s domy poukazuje na časté střídání majitelů, až překotný trh s nemovitostmi a kumulování nemovitostí v rukou jednotlivců. Za velmi užitečné lze považovat přehledné srovnání cen a faktorů, které na tyto procesy působily.

K tématu mobility, avizovanému v názvu kapitoly, patří kromě velké majetnické fluktuace nemovitostí uvnitř města i za jeho hradbami také migrace obyvatelstva, vyvolaná přesunem nepohodlných a rušivých řemesel (pro hluk či zápach) na Nové Město, kterou nařídil Karel IV. roku 1362. Autor odpovídá na otázku, zda jednotlivým názvům ulic podle řemesel (Platněřská, Kožešnická apod.) odpovídalo i zaměstnání jejich obyvatel, a ukazuje na konkrétních příkladech, že tomu tak nutně nebylo.

Větší koncentraci tzv. patriciátu v Linhartské čtvrti pak dává do souvislosti se skuteč-

ností, že v dnešní Husově ulici byly uloženy Desky zemské a zasedal zde tzv. menší soud. Velmi zajímavou část třetí kapitoly představuje výklad o Židovském městě. Také v této části autor polemizuje s dosavadními badateli, zejména co se týká tradovaného, zřejmě nadhodnoceného počtu židovských obyvatel Prahy.

Čtvrtá kapitola se věnuje tématu migrace. Zaměřuje se především na městské přistěhovalectví, a to na základě staroměstských seznamů měšťanů. Autor uvádí podmínky, za kterých se mohla určitá osoba ucházet o udělení statutu měšťana: patřily k nim vlastnictví nemovitosti v katastru města, sňatek s již usedlým měšťanem, ručení dvou měšťanů a další. Pozornost je věnována zastoupení jednotlivých řemesel či povolání (celkem 106 zaměstnání). Autor polemizuje s názorem, že na přijímání nových měšťanů měla vliv tzv. populační nesoběstačnost, typická pro středověká města. Demografický dopad na staroměstskou společnost měl však bezesporu tzv. Velký mor, který propukl roku 1380. Po odeznění morové rány došlo k velkému nárůstu přijímání nových obyvatel do města. Přesto se však nejednalo o ojedinělý jev, zvýšený příliv novoměšťanů prozrazují prameny i v jiných letech, kdy nesouvisel s populační depresí způsobenou morem.

Autor podrobil pečlivé analýze původní bydliště přistěhovačů, z nich nejvíce přicházelo z královských měst: z Chebu, Plzně, Žatce, Hradce Králové a Českých Budějovic, dále z Kutné Hory, severočeských měst, popřípadě ze zahraničí. V kapitole najdeme i výklad o (vysokých) poplatcích za přijetí do města a o zachovacích a výhostních listinách. Novum představuje oddíl, analyzující přijímání městského práva příslušníky tzv. patriciátu. Potomci sta-

rych rodů měli automaticky městské právo, přesto však byli někteří z nich znovupřijímáni.

Tento překvapivý fakt vysvětluje autor tím, že se v předchozích generacích rod vyvázal z městského práva, řečeno soudobým slovníkem, vzal odpuštění od města, protože zakoupil nebo zdědil venkovský statek, kam i přesídlil. Důvodem k znovuucházení se o přijetí do města mohla být určitá ambice: pro výkon konšelského či jiného úřadu bylo nezbytné, aby uchazeč byl měšťan, trpící (šosující) s městem nejméně tři roky. Snaha o zasedání v úřadech a městské radě a tím o účast na správě města mohla být motivována výhodami, které z držení úřadu plynuly. Tyto výhody mohly být i prestižního charakteru, i když samozřejmě převažovaly materiální podněty. Konečně městské právo výjimečně získávali také příslušníci šlechty.

Pátá kapitola nese název Sociální mobilita staroměstského obyvatelstva. Sociální mobilitou je míněna možnost nebo skutečnost pronikání osob příslušejících k nižší společenské vrstvě do vrstvy vyšší. Autor poukazuje na fenomén klientelismu a na jednotlivých příkladech ukazuje, jak mohl probíhat společenský vzestup. Podrobně rozebírá společenské skupiny sluhů, písařů, kaplanů. Přestože v záměru práce je deklarována analýza dvou hlavních pramenů, autor soustavně pracuje i s pragensiální literaturou, aby docílil co nejúplnější představy o postavení jednotlivých společenských skupin a vrstev. V některých ohledech by jeho výklad ovšem mohly doplnit i další prameny. Např. odkazy sluhům, zapsané v závětech, jsou v dalších městských knihách mnohem běžnější, než se domnívá Musílek. Totéž platí i o dědických sporech.

Autor se dále věnuje problematice rodinných vazeb, jejich vzniku prostřednictvím

sňatků. V kontextu sociální mobility sleduje, jaké byly vazby řemeslníků k tzv. radním rodům, kterýž termín navrhuje jako výstižnější než termín patriciát. Radní rody, nebo tzv. starý patriciát, nepředstavovaly uzavřenou společenskou vrstvu, jak tomu bylo v jiných říšských městech. Přes sňatkovou spřízněnost předních staroměstských rodin docházelo ke sňatkovému pronikání řemeslníků do těchto rodů. Naopak poměrně málo docházelo k pronikání starého patriciátu, který zakoupil venkovské statky, do řad nižší šlechty. Ostatně venkovské statky nevlastnila pouze šlechta nebo radní vrstva, ale také zámožní řemeslníci a obchodníci.

Zvláštní oddíl kapitoly představuje výklad o bratrstvech a ceších. Bratrstva jsou definována jako spíše náboženské spolky, do kterých měl přístup větší okruh osob. Oproti tomu cechy byly omezeny na jedno zaměstnání, byly velmi uzavřené a nepružné. Vstup do cechu navíc byl spojen s velkými náklady. Vedle mistrovských vznikaly i tovaryšské cechy, tzv. menší pořádky. Autor se dále věnuje integraci novoměšťanů do staroměstské společnosti a poukazuje na pomalost tohoto procesu.

Šestá kapitola sleduje téma národnostních poměrů na Starém Městě pražském ve 14. století a verifikuje na základě rozboru trhů s domy stoupající podíl českého živlu ve městě. Ve třicátých letech ještě dominovali měšťané s německými jmény, ani tehdy však nedošlo k „úplnému vytlačení příslušníků domácího živlu“, a to z důvodu těsného propojení pražského souměstí s okolním venkovským prostředím.

Sedmá kapitola stručně mapuje postavení žen na Starém Městě pražském a dokládá příklady jejich úlohy ve společnosti. Tato kapitola je nejkratší a je nejslabším článkem publikace: obrovský počet žen, zmiňovaný

v městských knihách, by vydal na samostatnou a vicedílnou studii.

V závěrečné, osmé kapitole textové části knihy autor shrnuje výsledky svých analýz. Publikace je opatřena seznamem pramenů a literatury, soupisem vyobrazení, tabulek i grafů, kterým autor věnoval velkou pozornost, a konečně jmenným a věcným rejstříkem.

Významnou předností knihy jsou četné tabulky, kterými autor prokázal schopnost precizního vyhodnocování pramenných údajů a kvantitativní analýzy, často s velmi originálním úhlem pohledu. Kniha je napsána živě, pracuje s dobovým říšským kontextem a prozrazuje autorovu erudici. Až na zanedbatelné přehmaty v latině představuje kniha jako celek velmi užitečný a inspirující přínos, byť se omezuje na nepatrný zlomek pramenů. Vymezování se vůči badatelům, kteří pracovali s daleko větším počtem městských knih, by si zasloužilo odpověď „hic Rhodos, hic salta“. Přesto se Musílek pokusil vyrovnat se s obrovskou pragensiální literaturou svědomitě a nabídl neotřelé otázky a badatelské přístupy, včetně těch polemických.

Lenka Blechová

Alexander PATSCHOVSKY (ed.)

Ein kurialer Ketzerproceß in Avignon (1354). Die Verurteilung der Franziskannerspiritualen Giovanni di Castiglione und Francesco d'Arquata

(= Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte, Band 64)

Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2018, XVIII+136 s., ISBN 978-3-447-10968-0; ISSN 0938-6432.

Středověké inkviziční procesy s kacíři a jejich následné protokoly nejsou výjimečný-

mi středověkými prameny. Jsou dochovány v různé kvalitě i šíři v podstatě ze všech evropských zemí. Přesto se stále daří nalézat takové, které překvapí svým dochováním, svou exemplárností, či jinou anomálií. Takovým příkladem je i proces vedený roku 1354 proti dvěma toskánským františkánům spirituálům, totiž proti Giovanni di Castiglione a laickému bratrovi Francesco d'Arquata. Proces, který původně začal v Carcassonu, byl z rozhodnutí papeže Inocence IV. přenesen do Avignonu a na jeho zásah byl jeho vedením pověřen Guillaume Court, zkušený inkvizitor, francouzský teolog a kardinál, člen cisterciáckého řádu. Akta tohoto výjimečného inkvizičního procesu byla před nedávnem publikována v kritické edici erudovaným znalcem myšlenkových i náboženských hnutí doby vrcholného středověku, Alexanderem Patschovským.

Kniha má logickou a v pozitivním slova smyslu obvyklou strukturu. Autor předkládá historický rozbor obsahu procesu, dochování rukopisů, jejich rozbor a následnou edici doprovobenou kritickým poznámkovým aparátem. Autor přitom ve svém výzkumu identifikoval celkem osm rukopisů procesních akt roztroušených po celé Evropě, jeden z těchto rukopisů se mimochodem nachází i v Praze v Národní knihovně. Ovšem pouze dva z rukopisů uchovaly spis v úplnosti, ostatní jsou buď zkrácenými verzemi či pouze dochovanými výňatky akt. Text úplné verze dokumentu je podle Patschovského rozboru rozvržen do tří základních celků: záznamu notářů, kteří vedli protokol, zprávy o procesu degradace obou řeholníků a závěrečného kázání proti dvěma odsouzeným kacířům „Attendite“, které pronesl kardinál Guillaume Court. Patschovsky v úvodní studii dešifruje nejen vlastní průběh celého procesu od jeho

vyhlášení, resp. pověření Guillauma Courta vedením procesu, ale také jeho přípravné fáze. Avignonský proces začal 2. května 1354 a byl završen vykonáním rozsudků 3. června 1354. Proces se zjevně stal exemplárním příkladem, jak má být zacházeno s heretiky, osobami podezřelými z podpory radikálního směru františkánů spirituálů (beguini), krutě pronásledovanými už od druhého desetiletí 14. století. Příběh je přitom zajímavý tím, jak ostatně zdůrazňuje Patschovsky v úvodní studii, že oba souzené muže pravděpodobně svedlo dohromady náhodné setkání v Sant'Angelo a následné rozhodnutí vydat se společně na pouť do Santiaga de Compostela. Zajati byli právě na této cestě roku 1353 před branami města Montpellier carcassonskými inkvizitory, resp. jejich pomocníky.

Patschovsky přitom upozorňuje na skutečnost, že inkvizitoři, sídlící v Carcassonu, tímto způsobem a přes své přísluhovače vykonávali dohled nad poutníky, proudícími po tradiční svatojakubské stezce. V případě podezření pak neváhali zasáhnout, jak se ostatně stalo i oběma toskánským poutníkům. Patschovsky tak dokládá strategii inkvizitorů, kteří celkem správně mezi poutníky hledali podezřelé osoby, mezi něž v této době patřili zejména pronásledovaní stoupenci radikálního proudu františkánů spirituálů.

Giovanni di Castiglione i Francesco d'Arquata byli odhaleni již v Carcassonu (mj. i díky rukopisu, který s sebou nesli a který obsahoval pro ně usvědčující texty). Do Avignonu pak byli převezeni na jaře 1354 těsně před zahájením řízení už pouze pro účely veřejného a exemplárního procesu se stoupenci tohoto heretického myšlenkového proudu. Výpovědi obou obviněných přinášejí velmi syrový pohled na kruté

zacházení s uvězněnými osobami označenými za kacíře.

Publikace Alexandra Patschovského přináší nejen mimořádná a precizně edičně zpracovaná procesní akta, ale také velmi cennou a podnětnou úvodní studii, která ukazuje rozvinutou a efektivní síť inkvizice ve 14. století.

Eva Doležalová

Umrl król. 650. rocznica śmierci Kazimierza Wielkiego

Warszawa, Arx Regia – Wydawnictwo Zamku Królewskiego w Warszawie 2020, 143 s. s barevnými obr., ISBN 978-83-7022-279-6.

Polská medievistika měla v minulém roce dvě zajímavá až velká výročí: 700 let od korunovace Władysława Lokietka polským králem a 650 od smrti Kazimíra Velkého, posledního Piasta. Dva přední varšavské ústavy uspořádaly k oběma komorní historické výstavy. Archiwum główne akt dawnych tu první, Královský zámek tu druhou. O první podávám stručnou informaci v 1. čísle letošního ročníku Sborníku archivních prací, o té druhé pár slov tu. Neboť třeba říci, že k oběma byly vydány půvabné, populárně orientované katalogy, které vedle katalogových částí přinášejí i hodnotící stati psané předními odborníky. V prvním případě jde o dílo Janusze Grabowského, hlavním autorem druhého je ředitel Královského zámku profesor Wojciech Falkowski, autor úvodu, ale zejména klíčové stati, která se zabývá pohřebním rituálem v souvislosti s Kazimírovou smrtí (Dwa pogrzeby Kazimierza Wielkiego znaczenie ritualu, s. 9–36). Jde o interpretaci jeho prvního, kvapného pohřbu, který

dokonce předcházel příjezdu nového, anjouovského krále, a býval vysvětlován jako jistá demonstrace proti nové státní moci. Na základě širokého srovnávacího materiálu dospívá Falkowski k závěru, že tu šlo o dodržování běžného rituálu bez politického podtextu. Na rozdíl od ostatních statí je Falkowského studie opatřena rozsáhlým poznámkovým aparátem.

Andrzej Marzec probírá takřka školou povinně léta Kazimírovy vlády, během níž se Polsko ze země vybudované ze dřeva stalo zemí stojící z kamene. Na straně 40 je reprodukována listina Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny z 12. března 1329, dávající řádu německých rytířů k věčné držbě Pomořansko (Emler, RBM 3, č. 1532), což samo o sobě naznačuje váhu, která je v stati připisována českému vlivu. Dariusz Nowacki se zaměřil na donátorskou činnost Kazimírovy v oblasti zlatnických prací. Na něj navazuje Michał Zawadzki, který pojednává o Kazimírově mincovnictví a textovou část uzavírá Tomasz Mleczek studií o organizaci vojenství za tohoto panovníka. Skutečnosti, že uvedené jubileum by si zasloužilo podstatnější prezentace, jsou si organizátoři výstavy a současně tvůrci katalogu sami vědomi nejlépe a není pochyb o tom, že se setkáme dříve či později s pracemi, které se tématu budou věnovat podrobněji.

Ivan Hlaváček

Glenn D. BURGER –
Rory G. CRITTEN (edd.)
Household knowledges in late-medieval England and France
(= Manchester Medieval Literature and Culture, 28)
Manchester, Manchester University Press 2020, 288 s.,
ISBN 978-1-5261-4421-8.

V roce 2020 vyšla ve Velké Británii kolektivní práce o všedních dnech ve středověku z pohledu chodu domácnosti. Základní premisa přitom vychází ze zpracování písemných pramenů žánru naučení, satiry nebo náboženských, románových, či medicínských a zemědělských spisů. Druhou rovinu přístupu odráží jazyková mutace, neboť se jednalo o latinské, francouzské a anglické spisy. Ocítáme se v západní Evropě pozdního středověku, tedy v prostředí s bohatými literárními zdroji pro dané téma. Nutno ovšem upřesnit, že z hlediska sociální stratifikace se jedná v knize ponejvíce o akcent na domácnosti měšťské či urozené, kde k zisku a vlastnictví publikací daného typu byly příznivé majetkové podmínky, resp. kupní síla. Stejně tak je třeba mít na paměti vlastní zájem, ať už podmíněný touhou po poznání, nebo módními trendy ve smyslu výbavy domácnosti.

Knih sestává z deseti kapitol. Na úvod je čtenář seznámen s pojetím domácího života ve vztahu k informacím, které o něm můžeme čerpat pro pozdní středověk, včetně popisů rozmanitých pramenů, zvláště příruček pro domácnost, a to z pera editorů svazku Glenna D. Burgera a Rory G. Crittenové. Z naznačených premis vysvětluje, že se jedná o téma často spíše subjektivně pojaté dle zájmu toho kterého badatele. Důležitosti tématu po stránce výzkumu to však

nijak neubírá. Metodický koncept v zásadě spočívá v tom, že autoři odezírají názory na domácí život z děl, v nichž je kulisou v literární fikci, nebo je nabádáno, jak řádně domácnost vést. Prameny jsou přitom interpretovány tak, aby vynikly role jednotlivých členů domácností, jež spolu rozličnými způsoby interagují a co-existují (manželé, děti, sloužící, kaplani ad.).

Druhý, tentokrát samostatný příspěvek z pera Glenna D. Burgera, se ptá, jak dalece byly známy jednotlivé příručky v domácnosti manželských dvojic či rodin. Současně si klade otázky, které znalosti čerstvá manželka potřebovala, aby dostala své roli. Mezi otázkami zaznívají však i další, a to například stáří manželky nebo jaké pokyny k domácnosti mohla získat od manžela, či v jakém rozsahu byla sama schopna vedení domácnosti. Příspěvek, sepsaný Elliotem Kendalem se zabývá rolí urozených žen na příkladu interpretace *Book of the Knight of Tower*, kterou Williamu Caxtonovi vydal tiskem roku 1484. Jednalo se o příručku z francouzského prostředí, kterou Geoffrey de la Tour-Landry napsal roku 1371 pro svoji dceru (*La Livre du Chevalier de Tour Landry*). Autor však v článku nepředstavuje pouze požadavky na příkladnou domácnost ve znění jmenované knihy, ale sleduje, zda měly ženy v mužském světě možnost využít např. intuitivní sebekontrolu či jak dalece šlo o vědomé uplatňování ne/způsobivosti při řešení různých situací ve vztahu k manželovi a vlastní obraně.

Ve čtvrtém příspěvku Myra Seamanse interpretuje rukopis Ashmole 61 a Advocates 19. 3. 1 o renovaci domácnosti prostřednictvím emoční invence. Ústřední je zde snaha o postižení emočního světa, resp. vnímání a projevy veřejných i soukromých emocí

v chování středověkého člověka, zde konkrétně na vztazích v manželství či u projevu žen samotných. Rukopisy nabízejí různé komické příběhy, vlastně edukativní exempla, situovaná do kulis lovu, banketů či dvorských diskuzí k poezii apod.

Neméně pozoruhodný pramen nabízí příspěvek Elisabeth Duttonové, která vyšla z vánočních her na koleji sv. Jana v Oxfordu a zavádí nás do cca poloviny 16. století, tj. do doby, z níž (převážně) sbírka pochází. Jako domácnost je zde tedy chápána právě ona kolej a její pravidla, včetně organizované performance o vánočních svátcích. Šestý text v pořadí, autorky Sarah Stanburyové, je zasvěcen jedné z Canterburyjských povídek Geofreye Chaucera (*Household song in Chaucer's Manciple's Tale*). Klade si v něm otázky, zda a jaký byl prostor domova ve vztahu k praktikování hudby (parafráze zpěvu ptáček v kleci), nebo zda šlo o místo nesvobody, podezírání či násilí.

Naproti tomu sedmý příspěvek se věnuje znalostem či neznalostem zemědělských příruček, resp. takto návodných textů a doporučení v domácnostech, zejména u středních a nižších vrstev. Jeho autorka Naidne Kuipersová čtenáře seznamuje s vývojem a obsahem rukopisů již od raného středověku, tedy textů z anglo-saského období, následně z anglické či francouzské oblasti ve 13. století, až konečně dospívá k latinské, francouzské a anglické produkci pozdně středověkého období. Osmý článek Michaela Leahye zkoumá zdravotní zkušenosti a praktické léčení v rodinách a domácnostech. Poslední dva příspěvky: Ralunda Radulescu o makrokosmu i mikrokosmu v cambridgeském rukopise o vedení domácnosti a pojednání Rory G. Crittenové přibližují multilingvální prostor domácností. Cílí tak na jazykovědné znalosti, resp.

vícejazyčné rukopisy, jejich transfer a využití ve sledované době.

Kniha představuje cenné texty především po stránce nápaditosti při interpretaci pramenů, přičemž cíleně rezignuje na prameny dějepiscké či diplomatické. Výsledky jsou demonstrovány na řadě vyprávěcích či zábavných děl, jež evokují mentalitu doby se všemi názory nebo návody (nejen) pro středověký model fungování rodiny i manželských vztahů – s tu více či méně misogynními aspekty.

Dana Dvořáčková-Malá

Raný novověk

Erin GRIFFEY (ed.)

Sartorial Politics in Early Modern Europe: Fashioning Women

(= Visual and Material Culture
1300–1700, 12)

Amsterdam, Amsterdam University Press
2019, 352 s., ISBN 978-90-485-3724-2.

Editorkou kolektivní monografie z řady Visual and material Culture 1300–1700 je Erin Griffey, specialistka na dvorskou kulturu a umění raného novověku. Kniha se zaměřuje na módu, odívání i šperky a jejich význam pro ženy na politické scéně. Publikace sestává z celkem dvanácti textů, které jsou chronologicky seřazeny a postihují období pozdního 15. století až pozdního 17. století. Autoři jednotlivých studií čerpají především z obrazů, účetních záznamů a jiných písemných dokladů, například z deníků nebo korespondence.

V pojednáních zahrnutých v této publikaci se setkáváme s různými perspektivami a postupy, jak uchopit problematiku odívání ve spojitosti s prosazováním a vyjadřováním

politických názorů. Pro snazší přehled lze tuto publikaci rozdělit do několika tematických okruhů.

Některé autorky vycházejí od osobnosti společensky významné ženy, která se pomocí oděvu vyjadřovala k politickým záležitostem, a zároveň tím přispívala k upevnění svého společenského postavení. Prvním příkladem z přelomu 15. a 16. století byla mantovská markraběnka Isabella d'Este v příspěvku Sarah Cockram. Isabella d'Este udávala módní trendy a prostřednictvím šatů a módních doplňků se dostávala do centra pozornosti, resp. navazovala důležité společenské a politické kontakty. Podobným směrem postupuje Julia Holm v pojednání o Kristýně I. Švédské. Královna Kristýna stála jako žena v nesymetrickém postavení vůči mužským panovníkům. Volby jejího oděvu jí napomáhaly k vytváření obrazu silné, vážené a ctěné panovnice, která byla schopna vyrovnat se mužům ve stejném postavení.

Téma cíleného vytváření obrazu ženy pomocí oděvů a doplňků sleduje i Erin Griffey, která se zabývá oděvy a jejich užitím u Henrietty Marie Bourbonkové, a to s ohledem na status vdovy. Henrietta oděvem vdovy neustále vizuálně odkazovala ke smrti svého manžela Karla I. Stuarta a připomínala legitimitu nástupnictví jejich syna Karla II. Stuarta. Oproti tomu Maria Hayward pojednává o tom, jak Kateřina z Braganzy, ač její manželství s Karlem II. Stuartem nebylo příliš šťastné, vytvářela pomocí oděvů obraz dokonalé zbožné manželky, hodné následování. V jejím oděvu byl též patrný vliv módy rodné země, čímž Kateřina poukazovala na svůj původ a postavení a jasně se tak odlišovala od králových milenek.

Příspěvky Isabelle Paresys a Kirsten O. Frieling se zaměřují na prostředí královského dvora. V případě textu Paresys jde o fran-

couzský dvůr 16. století, jehož reprezentantkou byla královna. Ta udávala tón v případě módních trendů a představovala tak dvůr v jeho velkoleposti a kráse. Příspěvek K. O. Frieling sleduje dvorské svatební obřady v německé jazykové oblasti. Vedle tradičních symbolických rolí, jak tomu bývalo u přechodových rituálů tohoto typu, se zde setkáváme se zdůrazněním mezinárodně politických souvislostí oděvu. Nevěsta během obřadu odkládala šat své rodné země a přijímala šat země svého nastávajícího manžela. Podobný motiv vidíme i v textu Laury Oliván Santaliestry: Marie Anna Habsburská upustila od nošení šatů, spojených se zvyklostmi ve Vídni, a přejala oděvní zvyklosti Madridu, kam byla provdána. Tím se v jejím oblékání objevilo něco tak typického pro španělskou módu jako krinolína.

Další tři texty se primárně věnují šperkům. Ty mohou či nemusí být integrální součástí oděvu, mají ve srovnání s šaty ještě specifitější funkce: slouží jako dary, vizuální odkazy k druhým osobám a předměty s vysokou materiální a vzpomínkovou hodnotou. Problematiku spojenou s dary osvětluje Susan Vincent na propracované politice darů, s níž Alžběta I. dary rozdávala i sama dostávala. Dary sloužily jako důkaz hlubšího spojení mezi obdarovaným a darujícím. Rolí šperku jako vizuálního odkazu popisuje příspěvek Jemmy Field, věnovaný Anně Dánské. Ta nosila šperky s iniciálami matky a bratra, aby tím jasně dávala najevo své výsadní postavení. Lisa Mansfield pojednává o poslední zmíněné charakteristice šperku, tj. o předmětu trvalé vzpomínkové a materiální hodnoty. Na pozadí životního příběhu Eleonory Habsburské autorka ukazuje, jak právě šperky měly přednostně symbolizovat hodnotu a pevnost pouta mezi matkou a dcerou.

Zvláštní oddíl tvoří příspěvek Juliet Claxton a Elisabeth Welch. Autorky se zaměřily na ženy, obchodující módními oděvy, látkami a doplňky do domácnosti v době Karla II. Stuarta. Vykreslily obchodní řetězec a vazby, díky kterým se bohaté zákaznice mohly dostat k žádaným módním produktům, a ukázaly, jak obchodnice nezanedbatelným způsobem ovlivňovaly vkus a poptávku svých zákaznic.

V dalších souvislostech vylíčil důležitou roli oděvu Robert I. Lublin, který se věnoval inscenování Shakespearových historických her. Prostřednictvím kostýmu se z neurozeného herce stal nejen vysoce postavený muž, ale síla kostýmu ho v očích diváka mohla proměnit i v urozenou ženu, která tehdy byla na jevišti ztvárňována mužskými herci. Šlo také o nemalé finanční prostředky, které se vydávaly za kostýmy. Dle dobových dokladů byla cena kostýmů vyšší než částka, která byla vyplácena autorovi hry za její uvádění na jevišti.

Význam publikace spatřuji nejen v tom, že ukazuje módu jako veřejnou záležitost, ale že velmi konkrétně ukazuje módu jako prostor, v němž se v rámci dobových možností mohly přednostně politicky realizovat vysoce postavené ženy. Publikace bude přínosem pro badatelky a badatele na poli historie, dějin umění i genderových disciplín.

Linda Muchová

Stephan SANDER-FAES
Europas habsburgisches Jahrhundert
1450–1550

Darmstadt, Academic 2018, 160 s.,
ISBN 978-3-534-27058-3.

Útlá kniha rakouského historika Stephana Sander-Faese vyšla v ediční řadě *Geschichte*

kompakt, která slouží především studijním účelům. Tomu odpovídá její koncepce a faktograficky pojatý styl přehledného výkladu, jehož hlavní poslání rozhodně nepřekračuje didaktickou rovinu. Jednoduchá kompozice práce o vzestupu Habsburků v evropských dějinách mezi léty 1450 až 1550 je uspořádána chronologicky a rozdělena do sedmi kratších tematických celků. V pojetí knihy nejsou vzácné návraty ke zvoleným tématům a hojně opakování již uvedených faktů (například na s. 76 a 109 výklad událostí spjatých se Sacco di Roma roku 1527).

Po velmi stručných demografických, sociálních, hospodářských a politických charakteristikách Evropy okolo roku 1500 sledoval autor mocenský vzestup Habsburků po válkách o burgundské dědictví a vylíčil jejich cestu k převzetí moci ve Španělsku. Přestože věnoval zaslouženou pozornost Maxmiliánovi I., soustředil se pouze na politické kroky císaře a stranou zájmu ponechal mimořádný kulturní rozměr jeho doby. Rozkvětu rytířské kultury na jeho dvoře v Innsbrucku se věnoval pouze okrajově (s. 58). Obdobně pojal výklad o vládě Karla V. ve Španělsku a Římsko-německé říši, jehož osu tvořilo stručné popsání průběhu francouzských a španělských vpádů na Apeninský poloostrov v první třetině 16. století, které doplnil vcelku vyváženým pohledem na kořeny reformací a jejich věroučnou podstatu. Autorovi se podařilo v hutné zkratce vystihnout projevy náboženského rozkolu v Římsko-německé říši a objasnit význam hlavních mezníků na cestě k vyhlášení augšpurského náboženského míru. Stranou Sander-Faesova výkladu nezůstaly vojenské výpravy Karla V. proti osmanským Turkům ve Středomoří, na pobřeží severní Afriky a rozšiřování jeho křesťanského im-

péria do zámoří. Ani v těchto kapitolách však autor nepřekročil standardní rámec událostí politických dějin, ačkoli koncepce celé ediční řady vyžadovala pravý opak (s. 7). Země Koruny české se dostaly do autorova zorného úhlu spíše okrajově. Více pozornosti věnoval pouze charakteru husitské revoluce v souvislosti s hledáním kořenů evropských reformací. Častěji se vracel k důsledkům bitvy u Moháče, když se pokoušel aspoň ve zkratce popsat cestu Ferdinanda I. na uprázdňený český trůn. Prvním stavovským odbojem let 1546 a 1547 se zabíral pouze v několika obecných větách. Sander-Faesův krajně zjednodušený výklad o České konfesi a jeho nepochopení věroučné podstaty Jednoty bratrské naznačily, že se autor nedokázal vypořádat se složitou náboženskou situací v českých zemích (s. 135-136). Ještě hůře dopadlo v této práci Království uherské, o jehož dramatických osudech v první polovině 16. století napsal autor pouze několik řádek, navíc vytržených z dějinného kontextu.

Didaktickou předností Sander-Faesova učebního textu jsou časové osy v záhlaví jednotlivých tematických celků, výklady zásadních politických událostí i pojmů ve zvláštních rámečcích a stručné odkazy na odbornou literaturu psanou německy a anglicky. Zvolený záběr nepřekonala ani závěrečná výběrová bibliografie, v níž kromě jiných postrádám práce ve světových jazycích napsané českými a maďarskými historiky, kteří se věnují vládě Habsburků ve střední Evropě. Hutností a sevřeností málo čtivého textu, přesyceného faktografií z politických dějin, připomíná Sander-Faesova kniha spíše encyklopedickou příručku než ohlášenou učebnici vhodnou pro učitele a studenty historie, podněcující kladení nových otázek (s. 7). Za její hlavní nedostatek však

považují naprostou absenci kulturních a částečně také hospodářských souvislostí výkladu dějin habsburské dynastie v Evropě na rozhraní středověku a novověku.

Václav Bůžek

Dorota GREGOROWICZ

Tiara w grze o koronę. Stolica Apostolska wobec wolnych elekcji w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w drugiej połowie XVI wieku

Kraków, Polska akademia umiejętności
2019, 496 s., ISBN 978-83-7676-318-7.

16. století znamenalo pro papežství jedno z klíčových etap jeho dějinného vývoje. Papežové dokázali překročit úzké zájmy regionálních italských vládců, po tridentském koncilu se chopili koordinace jimi nastaveného procesu a zahájili éru skutečně globalizované církve. Odrazem této změny bylo i zvýšení kuriálního vlivu v oblasti mezinárodních vztahů. Stála za ním nejen novým způsobem pojmávaná snaha o posílení významu papežského primátu, ale též realizace role papežů coby *padre commune* všech křesťanských (katolických) vládců. Velmi účinným nástrojem v oblasti zahraničních vztahů, který získal svoji funkci též v prosazování reformy církve a protireformačních snah, se staly nunciatury, tedy stálá diplomatická zastoupení papežského stolce.

Ve výzkumu papežské nunciatury u dvora polských králů, která patřila rokem vzniku (1519) k těm nejstarším, resp. obecně v poznávání vzájemných vztahů mezi Polskem a Apoštolským Stolicem v raném novověku, má tamní historická věda bohatou tradici, sahající až do 19. století. Na rozdíl od nás ovšem tento výzkum pokračoval nepřerušeně i v době komunismu. Velký vliv na to

měla na komunistickém státu nezávislá podpora, poskytovaná soukromou nadací aristokratické rodiny Lanckorońských sídlící ve Švýcarsku. Díky tomu vznikla v poválečném období mimo jiné celá řada zajímavých edic, zpřístupňujících důležité, Polska se týkající prameny nejen z vatikánských archivů.

Na výsledky polských historiků druhé poloviny 20. století, zabývajících se církevními dějinami své země ve vztahu k papežství, jako byli například Henryk Damian Wojtyśka či Wojciech Tygielski, navázala nedávno rozsáhlou monografií Dorota Gregorowicz. Jedná se o polskou verzi její italské disertace obhájené na Università degli Studi del Piemonte Orientale. Autorka v pěti kapitolách detailně rozebírá trojí interregnum v polském království v letech 1572–1589. To se stalo vítanou příležitostí nejen pro jednotlivé evropské panovnické rody k prosazení některého ze svých členů na uvolněný královský trůn, ale též pro papežský stolec. Pontifikové tohoto období viděli v obsazení vhodným, tedy katolickým kandidátem možnost posílit své zájmy v tomto rozsáhlém a důležitém regionu. Nešlo jim přitom jen o intenzifikaci protireformační a církevně reformní činnosti v Polsku, ale též o získání případně lepší vazby vůči carskému Rusku, které představovalo lákavé misijní území. Hlavním důvodem kuriálních intervencí do voleb v polském soustátí ovšem bylo vnímání této země jako klíčového a mocného partnera v zápase s „hlavním nepřitelem křesťanstva“, Osmanskou říší.

Autorka vycházela z precizní analýzy zvláště nunciurní korespondence stálých papežských diplomatů i mimořádných legátů *a latere* v Polsku. Konstatovala, že dodržování předpokládané papežské neutrality, vyplývající z tradiční role papežů coby

padre commune, představovalo při volbách nových polských králů v sledovaném období pro kuriální diplomacii nemalý problém. Přestože papežové navenek prezentovali jako klíčové kritérium příslušnost možných kandidátů ke katolickému táboru, jen obtížně zakrývali své jednoznačné preference habsburských pretendentů. Přesto nelze zcela explicitně hovořit o jejich aktivní prohabsburské politice, která by se dala vyvodit z činnosti papežských diplomatů. Uvedený postoj Říma byl ostatně znám i polským aristokratům a způsoboval tak činnosti kuriální diplomacie leckdy nemalé obtíže. Nunciové i legáti se museli, podobně jako tomu bylo ostatně i v jiných zemích, opírat o skupinu přívrženců z jejich řad a silnou podporu jim poskytovala rovněž početná a vlivná skupina členů episkopátu. Ti všichni nejen napomáhali v prosazování kuriálních cílů v rámci volby krále, ale stali se i zdrojem důležitých informací.

Detailní pozornost je v knize věnována způsobům činnosti a komunikace diplomatů v Polsku. Z analýzy pramenů vyplývá, že nunciové a legáti nepředstavovali pouhý pasivní element, jakkoliv byly jejich úspěchy značně závislé od diplomatického talentu a schopností jednotlivých osob. Kuriální vliv v zápase o polský královský trůn se ovšem neodehrával jen v rámci bilaterálních vazeb. Interregnum v Polsku dobře ukázalo výhody sítě moderních, stálých diplomatických zastoupení. Papežská politika v polském království, zájem o volbu vhodného katolického kandidáta i řešení konfliktních situací, které v průběhu sledovaného období vznikly v této souvislosti, tak nalezly odraz i v činnosti aktivních nunciů u hlavních zaangażovaných evropských dvorů, tedy ve Francii, Španělsku a u římského císaře, resp.

v jejich komunikaci mezi sebou i vůči římskému centru.

Při podrobné a náročné analýze papežské politiky v otázce volby polských králů v poslední čtvrtině 16. století vycházela autorka ze studia pramenů klíčových archivů (Vatikán, Simancas, Vídeň) i ze znalosti širokého spektra relevantní literatury, včetně důležitých edic. Z metodického hlediska je škoda, že se Gregorowicz své makrohistorické pojednání v části o kooperaci nunciů s polskou, Římu nakloněnou společenskou elitou (3. kapitola) nepokusila interpretovat s využitím konceptu vztahové sítě. Zde se trochu projevila její slabší znalost zejména německého odborného diskursu k tomuto tématu, jak ostatně naznačuje citovaná literatura. To ovšem v žádném případě nesnižuje hodnotu knihy jako takové. Ta je a bude cenným a užitečným příspěvkem nejen k diskusi o mezinárodním postavení papežství v raném novověku, ale též k poznání různorodých aspektů jejího působení či s ním souvisejících omezení.

Tomáš Černušák

Jitka KŘEČKOVÁ a kol.

Poutní areál P. Marie Vítězné.

400 let od bitvy na Bílé hoře

Praha, Ministerstvo vnitra

a Národní archiv 2020, 180 s.,

ISBN 978-80-7469-105-8.

Péčí pracovníků Národního archivu v Praze vyšel podrobný katalog výstavy, která byla uspořádána ve spolupráci s klášterem benediktinek Venio, Opatství Proměnění Páně, k bělohorskému výročí; konala se v říjnu až prosinci 2020 v tamním klášteře, na místě bitvy a jejích pozdějších připomínek. Publikace se zásadně liší od starších knih na téma

Bílé hory, neboť se nesnaží zahrnout celou bělohorskou problematiku, tím méně pak podávat podrobný popis bitvy z 8. listopadu 1620, ale omezuje se na dílčí témata spjatá s danou lokalitou, nicméně přesahující do českých a evropských dějin.

Kolektiv sedmi autorů, vedených Jitkou Křečkovou, se opíel o suverénní znalost primárních pramenů. I když autoři využili také dílčí výšek z literatury (připojená bibliografie by samozřejmě mohla být daleko rozsáhlejší), nejcennější poznatky čerpali z řady fondů Národního archivu, mj. z mimořádně bohatého Archivu pražského arcibiskupství, dále z Archivu a Muzea hlavního města Prahy, Národního muzea, Národní galerie a Strahovské knihovny. Vedle písemností využili obrazového materiálu, jehož kvalitní reprodukce a komentáře k jednotlivým ikonografickým pramenům tvoří rovnocennou složku publikace.

Knih nepodává kritiku starších názorů, ale přistupuje k Bílé hoře jako k místu paměti, a to jak z hlediska zakládající události, tak i jejího následného propagandistického využívání. V první části načrtl Petr Mareš předpoklady a důsledky bitvy na Bílé hoře, ve druhé, rozsáhlejší části se Jitka Křečková a její spolupracovníci zaměřili na místo lokality v dějinách od roku 1621 až do současnosti. Nastínili neúspěšný pokus o zřízení servitského kláštera krátce po bitvě (1627–1630), vybudování a využívání barokního areálu v 18. století, jeho josefínskou likvidaci a obnovení jeho konfesijně politických funkcí po roce 1812.

Ze shromážděné dokumentace je zřejmé, že místu byl přikládán značný význam při legitimizaci habsburské moci v Čechách (svědčí o tom mj. návštěvy Karla VI. roku 1723 a Marie Terezie roku 1743), ale že jí ze svého dynastického hlediska hodlali využít

rovněž konkurující Wittelsbachové za války o rakouské dědictví a bavorské okupace Prahy (návštěva Karla Albrechta 1741). Pro rekatolizovanou zemi a zvláště pro Pražany to bylo místo k vyjadřování loajality vůči dynastii, stejně jako vůči katolické církvi. Projevovala se oslavami a děkovnými procesími za vítězství nad kacíři, jež s přestávkami vytrvala až do počátku první světové války; lze dodat, že opačně orientované „procesí“ radikálních republikánů z Bílé hory na Staroměstské náměstí v listopadu 1918 bylo vlastně popřením této tradice. Mikrohistorický pohled na Bílou horu přináší podněty pro další bádání, a to tím spíše, že je podpořen desítkami vyobrazení – portrétů, vedut, rukopisných a tištěných pramenů, které je nyní možné studovat přímo z vybraných faksimilií. Pro historiky 17. století mají zvláštní význam reprodukce velkých olejomalb z římského kostela Santa Maria della Vittoria, v němž jsou tyto obrazy umístěny v horních prostorách sakristie takovým způsobem, že si je nemůže důkladněji prohlédnout ani návštěvník chrámu. Čtyři plátna anonymního autora, který se inspiroval soudobými rytinami, nejsou sice věcně přesná, podávají však svědectví o představách, jaké si o bělohorské bitvě vytvářela Evropa krátce po roce 1620. Cenné jsou ovšem i novinové zprávy z roku 1720 (k stému výročí bitvy), písemnosti svědčící o panovnických návštěvách, o Bělohorském náboženském bratrstvu z první třetiny 19. století a mnohé další.

Zásluhou Národního archivu vznikla publikace, která nazírá na bělohorské téma z neobvyklé perspektivy. Právě tento pohled a bezpečné podložení prameny dodává katalogu na důležitosti. Naznačuje totiž, jak se paměť o někdejších válečném konfliktu a jeho důsledcích v průběhu čtyř staletí

proměňovala a jak význam bitvy v historickém vědomí postupně slábl. Kniha může přispět k tomu, aby se Bílá hora už definitivně stala součástí dějin a přestala být argumentem v současných konfliktech.

Jaroslav Pánek

Wolfgang WÜST – Sabine WÜST –
Markus HIRTE

Kriminalitätsgeschichte – Tatort Franken

(Herausgeber: Fränkische
Arbeitsgemeinschaft e. V.)

Sankt Ottilien, EOS Verlag Erzabtei 2019,
72 s., ISBN 978-3-8306-7981-3.

Bohatě ilustrovaný populárněvědný sborníček statí je věnován různým aspektům dějin středověké a raně novověké kriminality ve Francích, tedy v oblasti ležící v severní části dnešní spolkové země Bavorsko. K sepsání publikace se spojili historička Sabine Wüstová, Wolfgang Wüst, emeritní profesor bavorských a francských regionálních dějin na univerzitě v Norimberku, a právní historik Markus Hirte, jenž od roku 2013 působí jako výkonný ředitel proslulého Muzea středověké kriminality v Rothenburgu ob der Tauber.

W. Wüst ve statí In der Fängen Frankischer Justiz. Hochgerichtsgeschichte vor Ort nejprve vyzdvihl význam norimberských pramenů, zejména popravčích protokolů, ke studiu kriminálního soudnictví od počátku 16. až na práh 19. století. Dále se velmi detailně věnoval průběhu recepce bamberského hrdelního řádu (*Constitutio Criminalis Bambergensis*) z roku 1507 ve Francích během 16. století. V závěru se dotkl vybraných otázek fungování raně novověké kriminální justice ve Francích, jakými byla právní pomoc mezi zdejšími městy a teritoriálními

státy či prohlubující se koordinace při stíhání a zatýkání zločinců.

S. Wüstová se v obsáhlém příspěvku Meister Franz – Henker aus „Leidenschaft“ věnovala osobnosti proslulého norimberského kata Franze Schmidta (1554–1634). Ten působil od roku 1572 jako kat v Bamberském biskupství. Norimberským katem byl v letech 1584–1618. Z jeho činnosti se dochoval deník, který zachycuje asi 700 kriminálních případů, v nichž Schmidt vykonával exekuci trestu. Autorka připomíná, že Schmidův deník není „ego-dokumentem“, nýbrž dosti strohým úředním deníkem, vedeným za účelem evidence vykonaných exekucí. Ze Schmidova deníku vychází tatáž autorka také ve statí Die Opfer des Henkers. V ní v různých souvislostech přibližuje osudy několika pachatelek a pachatelů, kteří v 16. a v první třetině 17. století nalezli smrt na norimberském popravišti.

V příspěvku s výstižným názvem Das Mittelalterliche Kriminalmuseum in Rothenburg ob der Tauber – 1.000 Jahre Rechtsgeschichte unter einem Dach přibližuje M. Hirte současnou činnost a odborný záběh instituce, kterou právem označuje jako *Europas bedeutendstes Rechtskundemuseum* a která v roce 2020 oslavila už 100 let své existence. Autor připomíná, že rothenburské muzeum není zaměřeno jen na středověkou kriminalitu, nýbrž vystavuje na 2000 předmětů z tisíce let německých a evropských právních dějin. Z retrospektivního pohledu je třeba vyslovit lítost nad tím, že koronavirová krize částečně narušila konání jubilejní výstavy o zvřítech v dějinách práva, která měla být zahájena v květnu 2020.¹

1 Markus HIRTE – Andreas DEUTSCH (ed.), „Hund und Katz – Wolf und Spatz“, *Tiere in der Rechtsgeschichte*, Sankt Ottilien 2020.

Závěr publikace tvoří rozsáhlá výběrová bibliografie.

Petr Kreuz

Michaela NEUBAUEROVÁ

Čarodějnické procesy na Jesenicku

[Líbeznice], Vydavatelství Víkend 2020, 184 s., ISBN 978-80-7433-299-9.

Populárně vědecká publikace přibližuje průběh čarodějnických procesů na Jesenicku, resp. v Niském knížectví v 17. století. Co se týče periodizace tamějších procesů, vycházela autorka v zásadě z práce německé historičky Karen Lambrecht, věnované kouzelnickým a čarodějnickým procesům ve Slezsku.¹ Neubauerová tak vymezila tři hlavní vlny jesenických, resp. niských procesů, které proběhly v letech 1622, 1639–1641 a 1651–1652, jakož i jejich domašovský epilog v letech 1683–1684. Poslední známý případ spojený s čarodějnictvím se na Jesenicku odehrál v roce 1715.

Také faktograficky se Neubauerová opírala především o monografii K. Lambrecht. V ní obsažené údaje o jesenických procesech nicméně doplnila o výsledky vlastního pramenného výzkumu a poznatky, k nimž dospěla v posledním čtvrtstoletí domácí regionální badání. To se týká např. definitivního vyvrácení dlouho tradované legendy, že oběťmi jesenických procesů z přelomu let 1651–1652 byly velmi malé děti.

Oproti své starší práci o severomoravských procesech Neubauerová pokročila jak metodicky, tak faktograficky, nicméně dosud nedosáhla standardu zahraničního badání. Na mnoha místech práce lze zaznamenat

neochotu oprostít se od překonaných badatelských klišé, vycházejících do značné míry ještě ze Soldanova paradigmatu, či dokonce ze staršího, mnohdy ideologicky zatíženého domácího badání. Snahu o zohlednění přístupů nejnovějšího badání sice Neubauerové nelze upřít, ale téma by si v tomto směru zasloužilo mnohem více. Řady faktografických chyb se autorka dopustila ve výkladech o obecných aspektech tématu. Také její pokusy zařadit čarodějnické procesy na Jesenicku do širšího vývojového a evropského kontextu nejsou prosty dílčích chyb a nesprávných zobecnění.

Nejen pro právního historika je iritující autorčino opakované ztotožňování hereze (kacířství) a apostasie (s. 37, 62 a 66), což byly v raném novověku dva odlišné trestněprávní delikty. Ze samotné okolnosti, že v jesenických procesech bylo bezesporu aplikováno trestněprávní *ius commune*, nelze dovozovat, že v Niském knížectví v 17. století platil jako výhradní pramen trestního práva hrdelní řád císaře Karla V. z roku 1532 (*Constitutio Criminalis Carolina*) – např. s. 66, 92 a 103. Nejen v souvislosti s *Carolinou* působí ve výkladu rušivě také absence odlišení kouzelnictví (ve smyslu škodlivé magie) a čarodějnictví (jehož konstitutivním prvkem byl pakt s ďáblem). *Carolina* přitom obsahuje pouze ustanovení o kouzelnictví, nikoli o čarodějnictví. Rovněž užívání pojmů „inkviziční“ a „inkvizitor“ je bez bližšího vysvětlení pro laického čtenáře velmi zavádějící.

Největší obecný přínos knihy M. Neubaue-rové lze spatřovat v tom, že je první prací, která přináší detailní zpracování celého průběhu jesenických masových čarodějnických procesů 17. století, určené domácím laickým čtenářům. V kontextu s aktuálním velmi intenzivním badatelským zájmem

1 Karen LAMBRECHT, *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Köln – Weimar – Wien 1995.

o tzv. čarodějnické biskupy v Římskoněmecké říši poslední třetiny 16. a první a druhé třetiny 17. století, k nimž nepochybně náleží také vratislavský biskup Karel Ferdinand Vasa (1625–1655), zaslouží zvláštní pozornost autorčino zpřesnění odhadu počtu obětí třetí vlny čarodějnických procesů v Niském knížectví v letech 1651–1652. Neubauerová tento počet vymezila intervalem 165–220 uvězněných (a z větší části popravených) osob, čímž poněkud snížila mírně, nicméně nápadně nadsazený odhad K. Lambrecht, počítající s 250 oběťmi.

Petr Kreuz

19. a 20. století

Nadja WECK

Eisenbahn und Stadtentwicklung in Zentraleuropa am Beispiel der Stadt Lemberg (Lwów, L'viv)

(= Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Ostmitteleuropas, Bd. 29)
Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2020,
342 s., ISBN 978-3-447-11416-5.

Dějiny železnic hrají ústřední úlohu v rámci dějin moderní doby již poměrně dost dlouho. I v období, kdy mikrohistorie byla ještě zbožným přáním několika pokrokových jedinců a historiografii vládly dějiny králů, říší a válek, zůstávala železnice velice důležitým a badateli sledovaným tématem.¹ Důvodů proto je několik. Železnice nesloužila pouze k přepravě civilního obyvatelstva, ale primárně měla svou vojenskou

i ekonomickou funkci, která byla v rámci 19. století naprosto stěžejní páteří pro fungování tehdejších států. Ekonomický rozvoj, válečný úspěch i svižnost v předávání technologií, produktů a informací, to všechno bylo posíleno železniční dopravou. Z toho důvodu se dá naprosto správně předpokládat, že nejen vznik, ale i rozvoj železnice silně ovlivňoval okolní oblasti, města a prostor celkově.

Už z názvu recenzované publikace je patrné, že půjde o případovou studii Lvova, jako jednoho z městských center, které bylo silně ovlivněno rozvojem železnice. Nadja Weck se soustředila na Lvov a jeho proměny v druhé polovině 19. století. Sledovala, jak se měnila nejen podoba města, ale i jeho funkce a charakter. Od chvíle, kdy se město stalo křižovatkou železniční dopravy, zkoumala též obyvatelstvo a urbánní rozvoj Lvova během stejného období.²

Kniha je rozdělena do tří větších celků. Všechny se v principu zabývají tím, do jaké míry železnice a její rozvoj ovlivnila Lvov a život v něm. První kapitola se zabývá pozicí Lvova na geografické a ekonomické mapě Rakousko-Uherska. Autorka sledovala, jak se hlavní město Haliče skrze železnici dostávalo do popředí zájmu říšské vlády a postupně se stávalo nezbytnou součástí ekonomiky monarchie. Cesta Lvova ke křižovatce železniční dopravy přitom nebyla snadná a měla svoje úskalí. Kapitola ale nezůstává jen u obecností: autorka ukázala vzrůstající roli Lvova v rámci regionu i mimo něj.

Druhá kapitola čtenáře přenáší přímo do ulic města. Sleduje proměny urbánního prostoru, související s pokládáním kolejnic, díky kterým bylo město upravováno a pře-

1 Více například v rámci: Johannes SACHS-LEHNER, *Auf Reisen im alten Österreich*, Wien 1997; Mihály KUBINSZKY, *Bahnhöfe in Österreich, Architektur und Geschichte*, Wien 1986.

2 Podobného konceptu si lze všimnout u: Günter DINHOBL, *Eisenbahn – Kultur = Railway – Culture*, Innsbruck – Wien, 2004.

stavováno. Soustřeďuje se též přímo na železniční výstavbu a její úskalí pro obyvatelstvo města. Konečně třetí kapitola se zaměřuje na charakter Lvova. Autorka tu popsala, jak skrze železnici město nejen ožilo, ale městská kultura se stala mnohem otevřenější a známější na území celé monarchie. Lidé, kteří by dříve Lvov nikdy nenavštívili, skrze něj nyní běžně cestovali a svým osobitým způsobem ovlivňovali každodenní běh města.

Třetí kapitola vyzvedá přímo železniční stanici ve Lvově a popisuje její funkci nejen jako místa, kde se scházelo velké množství různých, vzájemně cizích lidí, ale dělá z ní kukátko na dveřích ke lvovské společnosti. Skrze pohled na nádraží vyplouvá na povrch etnická diverzita města i jeho různorodý náboženský charakter.³ Autorka věnovala daným tématům detailní pozornost a ukázala, jakým způsobem může jedna budova posloužit jako kulturní muzeum pro městem cestující cizince. Všimla si též toho, jak různé společenské skupiny, které v rámci města mizely rozmělněny v davu či žily v předem k tomu určených částech města, na nádraží přicházely do vzájemného styku. Železniční stanice se vlastně stala výkladní skříní všeho, co mohla nabídnout kultura a společnost Lvova okolnímu světu.

Autorka využila v publikaci všemožných zdrojů a pramenů. V rámci první kapitoly primárně čerpala z bohatého množství sekundární literatury, která byla sepsána na téma železnice v rámci habsburské monarchie. Podobně využila i množství sekundární literatury zabývající se historií Hali-

če.⁴ Nezůstalo ale jen u sekundární literatury, Weck čerpala také přímo z pramenů zejména Vídeňského státního archivu. Sledovala mj. archivní záznamy vypovídající o minulosti různých haličských železničních asociací a společností.

Pro druhou kapitolu byla báze literatury nedostačující a nevyhovující záměru autorky. Ta při snaze ukázat skrze stavbu železniční dráhy proměnu Lvova jako urbánního centra soustředila pozornost na plány města od třicátých let 19. století do počátku 20. století. Na nich velmi přehledně ukázala proměnu, kterou město zaznamenalo v tomto období. Pro bližší analýzu situace se autorka uchýlila k využití metody městské geografie.

Nejkomplexnější je ovšem kapitola třetí, která se snaží popsat a zanalyzovat rozvoj Lvova z několika různých aspektů. Centrem zájmu zde byla budova nádraží ve Lvově, kterou autorka analyzovala i z architektonického hlediska. Důležitost této stavby pro kulturu města následně vyložila na příkladu různých tiskovin, propagačních letáků a dalších cestopisných materiálů, kde bývala v případě Lvova nejčastěji vyobrazena právě budova vlakového nádraží. Texty tohoto typu autorka velice pečlivě analyzovala a doplnila jejich analýzu o data ze sekundární literatury.

První část železnice byla v rámci Lvova dokončena v šedesátých letech 19. století a poté v letech sedmdesátých rozšířena o další spoje. Lvov se železnici propojil s významnými městy, jako byl Krakov, Brody nebo Černovice. Autorka správně připomněla, že výstavba železnic měla v rámci habsburské

3 Zde se autorka v mnohém inspirovala knihou: Carroll MEEKS, *The Railroad Station. An Architectural History*, New Haven 1956.

4 Pro pochopení role Lvova pro oblast Haliče: Larry WOLFF, *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford 2010.

monarchie dvě velké fáze. V rámci prvé z nich byla její stavba pevně v rukách státu, zatímco ve druhé fázi převzaly iniciativu soukromé železniční společnosti financované povětšinou ze zahraničí. Železniční trať do Lvova rozhodně nebyla jednou z prvních, spadala do fáze druhé, kdy stavba probíhala sice na vládní příkaz, ale rukou soukromé společnosti.

Lvov jistě nebyl prvním městem, které ovlivnila výstavba železnice, autorka ho nicméně dokázala využít jako vynikajícího příkladu města, kde byla vláda, železniční společnost a místní správa nucena reagovat na potřeby železnice. V rámci publikace je věnován prostor i tomu, jak se jednotlivé úřady postavily dané situaci. Autorka poukázala na vliv, jaký měla geografická pozice železnice na rozvoj města. Dráha byla vedena na západní straně města a další desetiletí rozvoje ukázala, jak se urbanizace města posouvala čím dále více západním směrem, kopírujíc právě onu železnici.

Samotná železniční stanice měla ovšem problém, jelikož byla vybudována na periférii Lvova. Z města k ní vedla asi kilometr dlouhá ulice, která se nikdy nestala integrální součástí města a městského života. Přestože tedy nádraží fungovalo jako kulturní výkladní skříň města, nedá se říci, že by se město přizpůsobilo situaci a rozvíjelo svou ekonomickou stránku podél ulice vedoucí k železniční stanici.

V rámci urbánního rozvoje v Evropě hrála ústřední úlohu tradičně industrializace. V druhé polovině 19. století, kdy průmyslová revoluce dosahovala vrcholu své první fáze, se na mapě Evropy profilovala města, která byla díky úspěšné industrializaci předurčena k velkému rozvoji na přechodu století. Autorka v závěru knihy přišla s důležitým poznatkem, že Lvov byl v rámci výše

zmíněného pravidla vlastně výjimkou. Město totiž neprošlo industrializační fází v pravém smyslu slova. Přesto ale Lvov prošel zásadní urbánní proměnou, díky které se jako město rozvinul do stavu, kdy se stal zásadním střediskem hospodářského života Haliče. Důsledkem toho město během první světové války sehrálo důležitou úlohu na východní frontě, kdy se o něj mnohokrát bojovalo. Takže otázkou je, jak se to městu podařilo bez oné industrializační fáze. Autorka na to odpověděla vcelku snadno – veškerý úspěch patřil železnici. Právě díky ní se město dostalo do nové fáze své existence, kdy se z něj stal zásadní uzel železniční dopravy celého regionu, potažmo habsburské monarchie.

Vratislav Kozák

Elmar ERHARDT

Deutsche Kriminalgeschichte. Verbrechen und Strafe als Spiegel der Gesellschaft

Stuttgart, Verlag G. Kohlhammer 2019, 229 s., ISBN 978-3-17-036728-9.

Publikace přes slibný název nepřináší celkový přehled německých dějin kriminality. Pouze ve čtrnácti kapitolách přibližuje pachatele či oběti proslulých a medializovaných zločinů v Německu od začátku 19. století až po první decennium 21. století. Obsahové těžiště tvoří kriminální případy, které se odehrály na území dnešního Německa až v poválečné éře. Autor je emeritním profesorem trestního práva na bádensko-württemberské policejní vysoké škole. Erhardtovou ambicí, vyjádřenou v úvodu, bylo prostřednictvím jednotlivých kriminálních případů nahlédnout do společenské reality různých epoch. Zároveň se pokusil poskytnout charakteristiku některých

typů pachatelů, kteří se tradičně těší zájmu veřejnosti a médií, zvláště loupežných vražd, žhářů, pedofilních vražd dětí, sériových vražd a kanibalů.

V prvních třech kapitolách tak Erhardt věnuje pozornost legendárnímu lupičskému vůdci Johannesi Bücklerovi alias Schindelhannesovi, popravenému v Mohuči roku 1803, záhadnému nalezcovi Kasparu Hauserovi, jenž byl zavražděn roku 1833 v Mnichově, a šílenému střelci Ernstu Augustu Wagnerovi, který v roce 1913 ve vražedném amoku postřílel 15 lidí včetně celé své rodiny. Z meziválečného období líčí autor případ hannoverského sériového vraha a kanibala Fritze Haarmanna (1879–1925), jenž v letech 1918–1924 bestiálním způsobem zavraždil a částečně zkonzumoval nejméně 24 mladých mužů. Na pozadí kauzy požáru Říšského sněmu v roce 1933 se autor věnuje osobě a pravděpodobným motivům žháře Marina van der Lubbeho (1909–1934).

Z poválečného období autor zachycuje nejprve nevyřešený případ vraždy luxusní frankfurtské prostitutky Rosemarie Nitribitt (1933–1957) a dlouhodobě medializovanou mnichovskou kauzu vraždy lékaře Prauna, za niž byla v roce 1962 odsouzena na doživotí dvojice Vera Brühne a Johann Ferbach. V následujících dvou kapitolách Erhard srovnává případy mladých vícenásobných pedofilních sadistických vražd – západoněmeckou kauzu Jürgena Bartsche, odhalenou v roce 1966, a východoněmecký případ Erwina Hagerdorna, jenž byl vypátrán v roce 1971 a v roce 1972 popraven v pouhých 20 letech, neboť tehdejší předseda Státní rady NDR Walter Ulbricht zamítl jeho žádost o milost. Hagerdorn se tak stal posledním pachatelem popraveným v Německu na základě rozsudku civilního soudu: Erich Honecker již všem dalším civil-

ním žadatelům udělil milost a v roce 1987 bývalá NDR trest smrti, jako první země východního bloku, zcela zrušila. Specifika trestního stíhání v bývalé NDR ukazuje autor též na případu takzvané „křížovkové vraždy“. Její obětí byl sedmiletý chlapec z Halle a během desetiměsíčního, nakonec úspěšného pátrání po pachateli bylo provedeno více než půl milionu vzorků rukopisů. Následuje popis série loupežných vražd z poloviny osmdesátých let, jejichž pachatelem byl bádensko-württemberský policista Norbert Poehlke. Velmi detailně líčí Erhard případ (západo)berlínského vyděrače Arna Funkeho, jenž byl dopaden v roce 1994. To, že internetová kriminalita zapustila hluboké kořeny již na počátku nového tisíciletí, dokládá autor popisem a rozбором kuriózní kanibalské vraždy, kterou v roce 2001 spáchal 39letý počítačový technik Armin Meiwes a která vzbudila celoevropskou mediální pozornost. Hodně široké okno do 21. století otevírá poslední kapitola, která je věnována loupežné vraždě kultovního, homosexuálně orientovaného módního návrháře Rudolpha Moshammera (1940–2005), jenž byl uskrčen ve své mnichovské vile neúspěšným iráckým žadatelem o azyl. Erhardt vycházel z rozsáhlého spektra odborné a publicistické literatury. Každá kapitola je opatřena autorovým kompetentním kriminalistickým a kriminologickým, popř. i trestněprávním komentářem. Zatímco kapitoly věnované 19. a první polovině 20. století mají převážně kompilační charakter, jsou části věnované poválečným a soudobým dějinám původnější, neboť v nich autor ve větší míře vycházel např. také z příslušných soudních rozhodnutí, odborných kriminologických, psychiatrických a sexuologických posudků, výjimečně i přímo z vyšetřovacích spisů.

Petr Kreuz

Šárka CAITLÍN RÁBOVÁ
*Kulturní reflexe tuberkulózy
v českých zemích*

Praha, Academia 2018, 245 s.,
ISBN 978-80-200-2774-0.

Monografie autorky, pocházející z „pardubické školy dějin těla“, vychází z konceptu, podle kterého tělo (zdravé i nemocné) není jen biologickou entitou, ale též sociálním a kulturním konstruktem. Tuberkulóza jako jeden z hlavních zdravotních a společenských problémů 19. a první poloviny 20. století patří k celkem frekventovaným tématům, a to nejenom v rámci dějin těla nebo každodennosti a nikoliv jen v recentní anglosaské literatuře (jak autorka vyzdvihuje), ale již delší dobu také například v německých sociálních dějinách medicíny.

První dvě kapitoly jsou věnovány posunům ve vnímání tuberkulózy jak z medicínského pohledu (vývoj vědeckých názorů na původ a léčbu), tak v širších sociálních kontextech (hygienizace a institucionalizace péče o nemocné, profylaxe, osvěta) až k nakonec převládajícímu konsensu o nakažlivém charakteru této sociální choroby. Kapitoly „Historický vývoj vědeckých poznatků o tuberkulóze“ v globálním měřítku i „Utváření českého vědeckého diskurzu“ jsou zpracovány výstižně a přehledně na základě celkem podrobné analýzy jazykově české dobové odborné produkce (některé zásadní tituly ovšem chybí, například práce zakladatele české vědecké ftizeologie Jaroslava Jedličky), ovšem bez použití relevantní sekundární literatury.

Jádrem monografie jsou pak kapitoly následující. „Reflexe tuberkulózy v české literární tvorbě“ vychází z teze, založené na zahraniční literatuře, o proměnách, které prodělalo vnímání a pohledy na chorobu

od romantické „nemoci umělců“ a metaforu utrpení v první polovině 19. století k pozdější stigmatizaci nemocných a nutnosti zásadně řešit tento zdravotní a společenský problém. Důležitým detailem obecnější části kapitoly je závěr, vyplývající z řady příkladů pocházejících ze světové literatury a operní tvorby o tom, že metafora a romantické postavy spojené s tuberkulózou v nich přežívaly ještě dlouho po převratných medicínských objevech přelomu 19. a 20. století (ve ftizeologii především původce nemoci, tzv. Kochův bacil, nebo diagnostický rentgen). Obsáhlejší část kapitoly zmiňuje nejprve stručně výskyt hrdinů s „oubytěmi“ či „souchotěmi“ v české krásné literatuře od Karla Hynka Máchy ke Karlu Čapkovi a poté podrobněji analyzuje reflexi nemoci jak z pohledu umělce-pacienta (Jiřího Wolкера), tak lékaře píšíciho osvětové hry pro děti.

Dva základní přístupy vědecké medicíny, sociálního lékařství a systému zdravotnictví k problému tuberkulózy v českých zemích první poloviny 20. století sleduje autorka ve 4. a 5. kapitole, pro něž volí odlišné zdroje i metody. Téma „Tuberkulóza a třídní otázka“ zkoumá na základě archivních pramenů a dobových publikací, souvisejících s činností Masarykovy ligy proti tuberkulóze. Ta byla hlavním aktérem boje proti společenským problémům spojeným s nemocí, postihující ve velké míře především chudší vrstvy. Podrobně popsána je zde činností dispenzářů a akcentován význam specializovaných sester (mj. ve srovnání s americkými vzory).

Oproti tomu v kapitole „Sanatoria a jejich každodennost“ se autorka opět blíží v názvu deklarovaným kulturním reflexím, neboť při analýze fungování tohoto druhého hlavního pilíře boje s nemocí, určeného

spíše majetnějšími pacientům, vychází především z ego-dokumentů pacientů (korespondence nemoci podlehnuvšího básníka J. Wolkera, paměti uzdraveného Františka Smetany a románu manžela pacientky Thomase Manna). Také v této kapitole autorka prokázala obratnost při zacházení s méně tradičními prameny. Na obecnější část této kapitoly o typech, provozu a výčtu existujících ústavů v českých zemích, založené na dobové odborné literatuře, navazuje poslední kapitola (případová studie – kompletní popis historie, provozu a každodennosti, včetně statistik) o konkrétním ústavu: Hamzově dětské léčebně.

Dílo mladé autorky vzbudilo zasloužený ohlas již jako diplomová práce (vedle níže uvedeného ocenění získala též Cenu Zdeňka Horského za vynikající kvalifikační práci, udílenou Společností pro dějiny věd a techniky). Její rychlé vydání díky vítězství ve Studentské soutěži nakladatelství Academia se mi v některých ohledech (například ne/využití sekundární literatury) jeví jako trochu ukvapené. Je však důležitým podnětem pro badatelku i příslibem do budoucna pro obor.

Petr Svobodný

Markéta PÁNKOVÁ

Dějiny Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského – součást české kultury vzdělávání

Praha, NPMK 2021, 194 s. včetně příloh, ISBN 978-80-86935-51-5.

Paměťové a muzejní instituce spravují poměrně často fondy k historii vědeckých, vzdělávacích a osvětových institucí. Málokdy je ovšem se správou a péčí o toto kulturní dědictví sledován dlouhodobý záměr

usilující o zachování „paměti učitelstva“, jako je tomu v případě úkolu a činnosti *Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze* (NPMK). V příštím roce oslaví tato instituce 130. výročí od založení a je proto záslužné, že byla vydána publikace mapující její institucionální vývoj. Autorka publikace sleduje založení, vývoj a současnou činnost NPMK. Autorka se nachází v nelehké situaci, neboť sama instituci v současnosti řídí a na druhé straně se má nestranně a analyticky zabývat jejím vývojem a posláním. Tuto nelehkou pozici však dokázala naopak využít, neboť do detailu zná fondy, vývoj a „každodenní“ odbornou práci muzea. Z této situace se může těšit i samotný čtenář. Nabízí se mu čtivý, informačně bohatý a zároveň problémově a interdisciplinárně pojatý text, který jej vtáhne do historie pedagogického muzea a poodhalí mu jeho cíle a funkce: sbírkotvornou, vědecko-výzkumnou, pedagogickou, výstavní, kulturně-vzdělávací, metodickou, informační, knihovnickou a propagační.

V první části publikace autorka rekonstruuje počátky a založení *Musea Komenského* jako akce národně a profesně uvědomělého učitelstva a upozorňuje na souvislost založení muzea s oslavami 300. výročí narození J. A. Komenského. Jednalo se o výročí, které tehdejší rakouské ministerstvo kultu a vyučování zakázalo na školách připomínat, neboť se mimo jiné obávalo „proměny“ oslav v národně manifestační akce. Součástí oslav byla v roce 1892 i významná výstava k J. A. Komenskému v Národním muzeu, která se mj. stala základem sbírek *Musea Komenského*. Založení muzea ale korespondovalo i s dalšími rovinami osvětové a odborné práce učitelských spolků. Ty usilovaly v duchu národní emancipace českého

učitelstva o připomínání „vzorů“ a „vůdců české školy“. Vedle této „národně buditel-ské“ práce pro „českou školu“ pořádalo učitelstvo mnohé odborné aktivity podporující rovinu profesní emancipace. K nim vedle vydávání učitelského a pedagogického tisku patřilo i pořádání výstav, přednášek a vydávání pedagogických spisů pro učitele a širší veřejnost v tzv. Komenského knižnici.

V tomto širším kontextu hodnotí autorka publikace i význam založení Musea Komenského v roce 1892, ale i jeho další mezníky: rok 1912, kdy se vedení instituce, přejmenované na *Pedagogické museum Komenského*, krátce ujal profesor pedagogiky František Drtina. Autorka poukazuje na tehdejší důležitou součást muzea – sbírky dětské literatury a literatury pro mládež. Tím zároveň ukazuje, jak tehdejší pedagogické museum propojovalo sbírkovou a paměťovou funkci s funkcí osvětovou, odbornou a pedagogickou. Tyto funkce náleží nástupnické instituci NPMK i dnes. Ostatně, jak poukazuje autorka, v období „peri-petií“ samostatnosti muzea po roce 1925 to byla právě *Pedagogická knihovna*, která byla zachována.

Druhá část publikace sleduje složité podmínky existence muzea chronologicky, ale vždy v hlubších souvislostech s politickým vývojem v zemi a s jeho dopady na ideologizaci a společensko-politickou instrumentalizaci osvětové, vzdělávací a rovněž muzejní činnosti. Vývoj muzea po roce 1945 a po znovuoobnovení jeho samostatné existence po roce 1956 je tu zasazen jak do kontextu politického vlivu, tak je vztažen i pod „lup“ začleňování muzea pod správu jiných institucí. Autorka rekonstruovala situaci, kdy se mnozí oficiální političtí zástupci ve „vývoji socialistické školy“ zaštiťovali dědic-tvím Komenského, i když o jeho odkaz pe-

čovali zejména tak, jak jim „nařizovalo“ jejich politické a ideologické smýšlení. Publikace dává nahlédnout do komplikova-ného a mnohdy neprofesionálního zachá-zení s cennými sbírkami a fondy, které byly nejednou ztraceny či trvale poškozeny.

Jakou změnu představoval rok 1989 v čin-nosti a funkci muzea, analyzuje autorka v třetí části publikace v několika základních rovinách. Čtenář je obeznámen jak s peda-gogickou, vědeckou, tak i s výstavní činnos-tí muzea. Jako příznačné pro *Pedagogické muzeum J. A. Komenského*, nazvané podle myslitele a filozofa, jenž propojením výcho-vy a humanity poskytl novověké pedagogi-ce nejen program, ale v jistém ohledu i vnitřní smysl, shledává autorka přijetí Ar-chivu Přemysla Pittra a Olgy Fierzové do fondů NPMK. Odkaz a archivní pozůsta-lost vážící se k Pittrově mimořádné postavě pedagogiky a výchovné práce představuje dnes nejen významnou součást muzejních fondů, ale předznamenává rovněž důleži-tou činnost muzea – pedagogickou práci.

Autorka nechává vystoupit do popředí vý-znamnou snahu prvního ředitele muzea po roce 1989, historika Tomáše Pasáka, který se zasadil právě o umístění pozůstalosti a fondu P. Pittra v NPMK. Publikace poté ukazuje, jak probíhalo „navrácení“ P. Pittra a jeho spolupracovnice Olgy Fierzové do kolektivní paměti pedagogů a širší české ve-řejnosti po roce 1989. Čtenář je poutavě obeznámen s přípravou a realizací výstav, přednášek, besed s tzv. Pittrovými dětmi. Upozorňuje i na záslužné uchování vzpo-mínek Pittrových dětí a jejich zachycení ve filmovém a zvukovém formátu díky činnos-ti NPMK.

Nemalý prostor je věnován interpretaci oslav Komenského v roce 1992 – významné kon-ferenci pořádané pod záštitou UNESCO

a prezidenta Václava Havla. Konference se stala důležitým mezníkem ve světové komeniologické diskusi. Je tu poukázáno i na propojení činnosti Pedagogického muzea Komenského v Praze se zahraničními komeniologickými pracovišti a muzeem v Naardenu. V neposlední řadě je při příležitosti oslav 400. výročí narození Komenského vzpomenu na vydání medaile J. A. Komenského, ražené podle předlohy vyřezaného portrétu Komenského od profesora pedagogiky na Masarykově univerzitě Jana Uhra, zavražděného nacisty ve věznici v Berlíně-Plötzensee. Medaile byla NPMK udělována významným pedagogickým představitelům a osobnostem, které se zasadily o podporu činnosti muzea, do roku 2014. Poté byla nahrazena medailí, vytvořenou Igorem Kitzbergem. (Jedna z příloh obsahuje i seznam oceněných.)

Publikace upozorňuje i na úsilí ředitele muzea Tomáše Pasáka o reformu muzejní činnosti a o rozvoj instituce, bohužel ukončený jeho náhlou smrtí v roce 1995. Rok 1996 znamenal pro činnost muzea zásadní mezník, bohužel nikoli pozitivní. Muzeum muselo opustit prostory ve Valdštejském paláci ve prospěch Senátu Parlamentu České republiky. Nedostatečně připravené stěhování mělo neblahé následky pro sbírky: následovalo umístění v nevyhovujících podmínkách, ještě zostřené nedostatečnou péčí. S dopady tohoto stavu se NPMK potýká dodnes.

Pohled do „každodenní reality“ muzea po roce 2005 odráží mnohdy situace spojené s neutěšeným zázemím prostor muzea a s komplikovanými podmínkami odborné muzejní práce. I tato část publikace poskytuje neidealizovaný pohled na „zápas“ o budoucnost muzejní instituce. O to více pak vystupuje význam bohaté aktivity muzea

v oblasti výstav, vědecké činnosti zaměřené na dějiny školství, vzdělávání, na historii školních budov. Je tu charakterizována bohatá mezinárodní spolupráce a propojování v rámci sítě evropských školských muzeí, vydávání mezinárodního časopisu pro otázky dějin výchovy a vzdělanosti (*Historia scholastica*) i vědeckých publikací ve spolupráci s nakladatelstvím Academia. Právě muzejní pedagogická činnost, zejména práce se základními školami, se stala v posledním desetiletí významným úkolem mnoha muzejních institucí v České republice. Publikace shrnuje ověřování vzdělávací činnosti v NPMK a rýsuje budoucí možný rozvoj edukační činnosti muzea.

Publikace Markéty Pánkové v neposlední řadě seznamuje čtenáře s ojedinelým propojením muzejní práce a knihovnické činnosti – *Pedagogické knihovny J. A. Komenského* a sleduje její vývoj v letech 1919–2019. V daném rozměru jde o ojedinelou koexistenci muzejní a knihovnické činnosti, můžeme hovořit o úspěšné a plodné symbióze.

Na základě obsáhlých příloh si čtenář může doplnit obraz o úkolech muzea, jak je přináší vlastní text. Početné textové i obrazové přílohy jsou vhodně vybrány, pečlivě uspořádány a otevírají další pohled na vývoj i činnost NPMK. Rovněž vybraná bibliografie umožňuje čtenáři realisticky zhodnotit naplňování cílů a úkolů NPMK v oblasti dějin pedagogiky.

Kniha Markéty Pánkové mapuje nejen dějiny významné muzejní a pamětové instituce, ale i úskalí a výzvy muzejní práce. Kniha je příkladem reflexe muzejní činnosti, vybízí k zamyšlení, jakou úlohu mohou sehrávat muzea v rozvíjení historicko-pedagogického výzkumu a jeho popularizaci. Dějiny výchovy, vzdělanosti a dětství se v současném historickém výzkumu těší čilé výzkumné

pozornosti. Publikace ukazuje, že muzejní instituce nesou na tomto oživení podstatný podíl.

Dana Kasperová

Jan HÁLEK – Boris MOSKOVIČ
*Vě službách Maffie? Český domácí
protirakouský odboj (1914–1918)
v zrcadle ego-dokumentů*

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR
2018, 220 s., ISBN 978-80-7422-636-6.

Zatímco historiografická produkce, týkající se činnosti českého zahraničního odboje za první světové války, je nepřehlédnutelná, problematika domácího odboje se vedle ní víceméně ztrácí. Výjimku představuje spektakulární práce Milady Paulové z třicátých let 20. století. V meziválečných letech, kdy měly události aktuální soudobé dopady, byla na vině jistého přehlížení nejen dominance narativního mainstreamu o vzniku republiky, ale také obtížně vysvětlitelná relativní absence klíčových pramenů, z nichž by mohl být konkurenční výklad konstruován, a sice odpovídajících ego-dokumentů. Nebyl publikován žádný větší vzpomínkový text, který by mohl soupeřit s Masarykovou *Světovou revolucí* či Benešovým textem *Světová válka a naše revoluce* a jednotlivé dílčí roztroušené texty se nikdo uspořádat neodhodlal. O částečné splacení dluhu se úspěšně snaží publikace sehrané autorské dvojice Jan Hálek a Boris Mosko-
vič, jenž vyšla v populární ediční řadě EGO Masarykova ústavu.

Jestliže v prvních měsících po převratu v roce 1918 bylo jeho hodnocení zastřeno všudypřítomnou euforií a bylo prakticky konciliantní, s odstupem doby se přece jen začaly projevovat určité disharmonie až

rozpory. Zatímco zahraniční odboj představoval jasně definovaný a prakticky homogenní soubor osobností, až paradigmatických textů, postojů a reflexí, domácí odboj narazil na zásadní limity, které jej již za války formovaly. Zatímco tehdy byly spíše k užitku, po válce, kdy se měl domácí odboj hlásit o své zásluhy, představoval nepřekonatelnou komplikaci. Krajně složitý vnitřní mechanismus zastřešující odbojové organizace Maffie, stejně jako její nepřehledná členská základna pramenily ze skutečnosti, že centru české protirakouské rezistence scházely formální organizační aspekty a jasně vymezená struktura. Členové se v kontextu celé organizace navzájem prakticky neznali a navíc tím, že Maffie byla organizací apolitickou, shromáždila pod svá křídla osoby s tak odlišným a neslučitelným politickým profilem a světonázorem, že jejich následná spolupráce nebyla v novém československém státě absolutně myslitelná.

Pokud by čtenář tento aspekt Maffie, onu heterogenitu, dostatečně nerefletoval, například po přečtení publikace *Fenomé-
n Maffie*,¹ jejímiž autory jsou editoři recenzované publikace, pak by tato skutečnost jistě vykristalizovala po přečtení právě této edi-
ce. Ta obsahuje dvanáct dosud nepublikovaných vzpomínkových textů o různých aspektech prvního domácího odboje. Všechny zařazené příspěvky vznikly až na jednu výjimku v letech meziválečných. Už samotný fakt, že se texty od sebe tak výrazně liší svojí formou, tematickým záměrem, okolností vzniku, jazykovou úrovní, ale třeba i důvodem sepsání, jen napomáhá formovat onu tezi o heterogenitě. Autoři

1 Jan HÁLEK – Boris MOSKOVIČ, *Fenomé-
n Maffie. Český (domácí) protirakous-
ký odboj v proměnách 20. století*, Praha 2020.

chtěli výběrem poukázat na složitě, často protichůdně, ale o to zajímavější formování obrazu československé revoluce.

První ze čtyř „tematických“ bloků se nazývá *Vojenská Maffie* a přináší vzpomínky Jindřicha Kostrby, Miloše Borovičky a Františka Síse. Všechny tři byly sepsány v průběhu roku 1920 a na rozdíl od ostatních editovaných textů nemají podobu klasických memoárů, ale vznikly z úředních příčin. Společně mají všichni tři autoři to, že právě v popřevratovém období pocítovali jistou pachutí s ohledem na podle jejich názoru nedostatečně oceněnou odbojovou činnost. Kostrba se díky výborným vztahům s velitelem pražské vojenské posádky Znanantonim dostal k vojenské policii, což mu umožnilo přístup k tajným rozkazům a instrukcím. V důsledku tak také svou aktivitou zásadně přispěl k nekrvavému převzetí kontroly nad Prahou v hektických dnech kolem 28. října. Stroze působící text Miloše Borovičky je vlastně žádostí směřovanou na prezidenta republiky, aby mu byla léta v odboji počítána jako doba formálně strávená v československých legiích. František Sís, šéfredaktor Národních listů a jeden ze zakladatelů České státoprávní demokracie, byl přes svoji nulovou přímou bojovou zkušenost jedním z hlavních organizátorů vojenské Maffie. O to více zarazí, jak tato jeho role upadla prakticky v zapomnění.

Druhý, mnohem čtivější blok s názvem *Maffie jako memoárový motiv* reprezentují vzpomínky pražského hoteliéra Bohuslava V. Beneše a spis Vladimíra Síse, bratra Františka Síse z předchozího bloku. Zatímco Beneš pomáhá poodkrýt komplikované názorové portfolio nejvyšší české šlechty, jež se scházela po dobu války v jeho hotelu, Vladimír Sís čtenáře zavádí do Sofie, kde působil jako vlivný novinář a mladočeský

aktivista. Jak se společně s bratrem ocital v průběhu 20. let na periferii československé politiky, tak se také velmi jemně výkladové a interpretační nuance v jeho vzpomínkách stávaly odrazem prohlubující se názorové diferenciaci a rozdílné reflexe československé revoluce.

Třetí blok *Ve službách historiografie* má zásadního společného jmenovatele v osobě Milady Paulové. Ta se ve 30. letech při přípravě monumentální práce o dějinách Maffie pokusila oslovit tehdejší žijící členy této organizace a požádala je formou ankety o dodání písemných vzpomínek. Ze zaslaných textů jsou editovány čtyři: Vzpomínky již v prvním bloku se objevilšího Františka Síse, Otokara Chlupa, Josefa Záruby-Pfeffermanna a Odonu Páry.

Sís nabízenou možnost využil k formulaci kritických výhrad vůči hradní politice a zejména vůči Edvardu Benešovi. Otokar Chlup, mimo jiné pozdější ředitel nově založeného Pedagogického ústavu J. A. Komenského ČSAV, naproti tomu představuje osobu, stojící na zcela opačné straně politicko-ideového spektra. Josef Záruba-Pfeffermann pak čtenáři explicitně potvrdí myšlenku, která se mu při pozorném čtení vkrádala na mysl, a sice že obecně přijatelný název „Maffie“ vznikl až v poválečných letech. V době odboje organizaci samotní členové nazývali (pokud vůbec) spíše jako Ústřední revoluční výbor pražský. Poslední z textů, příspěvek Odonu Páry vznikl až se značným časovým odstupem a je to na jeho formě poměrně znát. Z hlediska literární kvality ční nad všechny ostatní editované texty.

Poslední blok s názvem *Maffie jako znovu-oživený předmět vzpomínání* pak obsahuje texty Ludvíka Dvořáka, Arnošta Rosy a Antonína Kovandy. Pohled Ludvíka Dvořáka

je specifický relativně nízkým věkem odbojáře a z toho plynoucích aktivit a náhledů na ně. Zbylé dva příspěvky jsou pak obhajobou a dokladem odbojové činnosti Roberta Parvoniče, vrchního rezidenta státních drah ve výslužbě a Bohuslava Brabce, ředitele Západočeské kaolinové a šamotové akciové společnosti v Horní Bříže. Jejich aktivity jsou překvapující ukázkou neprvoplánových a romantické dobrodružné představě vzdálených poloh odbojové činnosti. Ediční počin Jana Hálka a Borise Moskoviče nelze než doporučit, a to nejen z důvodů, že by editoři publikací vyplňovali bílá místa. Jde o solidně odvedenou edici, bohatě vybavenou věcnými i textovými poznámkami, práci s promyšlenou a rozsáhlou úvodní studií. Kniha má potenciál naplnit autory stanovenou ambici, tj. být podkladem pro další výzkum politiky paměti v meziválečném Československu, resp. formování a proměny paměti prvního odboje.

Vojtěch Kessler

Zbyněk TARANT

Československý churban: Mnichovská dohoda a druhá československá republika optikou sionistického jišuvu v Palestině (1938–1939)

Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni
2020, ISBN 978-80-261-0935-8.

Zbyněk Tarant sleduje vnímání mnichovské dohody optikou sionistického tisku v Palestině, které vedlo až k chápání „mnichovské zrahy“ jako součásti kolektivní paměti dnešního židovského státu. Úvod knihy se věnuje aktuálnímu diskurzu, jaký je souvislosti s mnichovskými událostmi a s politikou appeasementu obecně v současnosti nastaven v Izraeli. Autor dokládá

běžnost, se kterou je mnichovská tematika používána. Klade si za cíl tyto skutečnosti osvětlit. Ptá se, jak Židé vnímali nejen mnichovské události, ale i Československo samotné. A zabývá se i otázkou, proč vznikla analogie mezi tehdejšími sionistickým jišuvem a právě Československem.

Tarant chápe svoji knihu jako případovou studii fenoménu konstrukce kolektivní paměti. Opírá se přitom o analýzu několika tištěných médií. Autor chápe i problematiku aspekty takového přístupu. Média nereflexují postoje široké veřejnosti a sama vytváří diskurz, který bude veřejnosti předložen. Hrají ovšem nepochybně zásadní roli v utváření kolektivní paměti, kterou lze jejich zkoumáním zpětně částečně analyzovat. Autor za tímto účelem analyzoval několik tisíc novinových článků v hebrejském, případně anglickém palestinském tisku, v nichž se nachází přes dva tisíce zmínek o Československu.

Kniha ve své vstupní části stručně představuje situaci židovských obyvatel Palestiny na konci 30. let. Podrobněji se pak věnuje profilům pěti analyzovaných periodik, která zde vycházela od září 1938 do března 1939. Prostor je věnován též problematice cenzury, ale i komplikované cestě informace z centrální Evropy do Palestiny. Chybí tu ovšem zásadnější pohled na vztah židovských obyvatel k Československu. Jednotlivé aspekty tohoto dynamického vztahu jsou v knize zmiňovány jen okrajově a bez konkrétnějších souvislostí.

Výzkumným těžištěm knihy je empirická část, rozdělená do kapitol, které sledují, jakým způsobem se v sionistickém tisku proměňovalo informování o překotných událostech v Československu. V rámci těchto kapitol jsou představeny zásadní momenty, které vedly ke vzniku paralel mezi Česko-

slovenskem a budoucím státem Izrael, tak jak je chápali tehdejší židovští novináři. Mezi nimi vyvstává například projev Adolfa Hitlera, reflektující situaci Němců v Československu. Hitler v něm odmítl „nechat vzniknout v srdci Německa druhou Palestinu“. Významný stavební kámen tehdejšího diskurzu byl spatřován v projevu Neville Chamberlaina o sudetské krizi, kterému přišlo „hrůzné budovat zákopy kvůli lidem v daleké zemi“.

Další z řady významnější milníků utváření diskurzu představovala St. James Conference 1939, na níž byla z pohledu Židů zpochybněna Balfourova deklarace. Následné vydání Bílé knihy s dalšími nenaplněnými očekáváními ohledně vzniku židovského státu vedlo k vnímání této situace jako „židovského Mnichova“. V publikaci je mezi významnými momenty vzniku současného diskurzu tematizován též fakt, že se na konci 30. let mezi Židy v Palestině veliké oblibě těšil spisovatel Karel Čapek. Především jeho hra Bílá nemoc rezonovala po celé zemi mezi Židy v desítkách repríz svými odkazy na tehdy aktuální situaci.

Solidarita s Československem a pobouření nad přístupem světových mocností byly tiskem formovány do vlastního specifického postoje k celé situaci. Návodné pro vnímání paralely mezi židovskou Palestinou a situací ve středu Evropy bylo použití biblického slova „churban“, které odkazuje na zničení chrámů a bylo na začátku války používáno židovskými periodiky jako označení pro začínající tragédii židovského obyvatelstva v Evropě. Je zřejmé, že obavy o vlastní budoucnost byly projektovány do obav o zachování samostatnosti Československa. Nečinnost mocností, především Velké Británie, byla chápána jako předzvěst budoucí nečinnosti ve vztahu k ochraně židovského

státu, resp. v prvé řadě k jeho vzniku. Autor konstatuje, že k těmto analogiím výrazně přispěl časový souběh těchto událostí.

V závěru knihy jsou jasné čitelné paralely opět zopakovány, autor tu ovšem také přichází s tezí, že kritika appeasementu a obecně situace v Evropě byla tehdejší cenzurou bez větších problémů akceptována a umožňovala tak současně kritizovat vnitropolitickou situaci. Je tedy otázkou, zda analogie mezi Československem a židovskou Palestinou nebyla pouze vhodně načasovaným průměrem, který by v prostředí bez cenzury nevznikl. Tato otázka ovšem není jasně zodpovězena, a to především kvůli absenci důkladnějšího rozboru vztahu budoucího židovského státu k Československu.

Publikace *Československý churban* přináší zajímavý pohled na vznik a zakončení diskurzu „mnichovské zrahy“ v tehdejší sionistickém jišuvu v Palestině. Opírá se o rozsáhlou a časově náročnou analýzu článků v tehdejších tištěných sionistických médiích a porovnává jejich vyznění s tehdejší aktuálním vývojem v Evropě. Jak ovšem sám autor deklaruje, jde především o případovou studii k problematice formování kolektivní paměti. Publikace bohužel nenabízí širší pohled na vnímání Československa nebo obecně situace ve střední Evropě. Studii chybí především přesah či srovnání s jinými podobnými formovanými diskurzy a historickými událostmi, které k nim vedly. Přesto mohou být závěry knihy návodem k chápání dnešního přístupu státu Izrael k mezinárodním otázkám a k diplomacii. Studie tak možná může být cennějším příspěvkem k diplomatickým studiím než primárně k těm historickým.

Sára Černíková

Roland BOER

Red Theology: On Christian Communist Tradition

Leiden – Boston, Brill 2019, xii + 294 s.,
ISBN 978-90-04-38132-2.

Roland Boer působí jako profesor literární teorie na Renmin University of China v Pekingu a zároveň má profesuru náboženského myšlení na University of Newcastle v Austrálii. Tématem vztahu křesťanství a komunistického hnutí se zabývá dlouhodobě, v předmluvě se definuje jako křesťanský komunista. Nepředkládá systematické líčení křesťanské komunistické tradice, ale sondy, které mají na řadě míst metahistorický charakter. Už pojmem křesťanský komunismus v postsovětském prostředí s relativně čerstvou historickou zkušeností potlačování náboženského života provokuje. Východním bodem je mu heslo „mít všechno společné“, úryvek ze Skutků apoštolů pokládá za doklad nejstarší kontinuální tradice komunismu na světě. Druhým východiskem je mu spis Karla Kautského *Předchůdci moderního socialismu* z roku 1895.

Křesťanský komunismus se zakládá na zásadní kritice stavu světa, vycházející z poznání pramenícího v radikální transcenci. Odtud vyplyne výzva vytvořit společenství, kde se budou žít principy jejich víry. Alternativní model postupně proměňuje celý život společenství. Někteří to pochopí jako výzvu k revolučnímu vystoupení, jindy je komunita donucena k revoluční akci v reakci na nepřátelský postoj vnějšího světa. Jediným způsobem, jak dosáhnout vytoužený komunismus je přijmout revoluční násilí. Stejně posvátné texty mohou podporovat udržení společenského *statu quo* nebo inspirovat zásadní kritiku uspořádání a revoluční akci.

Karl Kautsky nacházel prvky komunismu v rané církvi, která byla apolitická a pasivní, a v heretických hnutích středověku, která se naopak vyznačovala sklonem ke vzpourám. Křesťané sdíleli své majetky, ale neměnili ekonomickou strukturu společnosti. Až ve středověku se objevily formy komunismu i ve výrobě a její organizaci, kde mezi nejvýznamnější představitele patří táborité, Jednota bratrská a moravští novokřtění. Zásadním momentem byl narativ pádu či zrad, když se z původně komunistického revolučního hnutí stalo křesťanství ve 4. století státním náboženstvím. Boer shledává paralelu na jedné straně mezi narativem pádu v případě křesťanství, kde všechna disentanční hnutí až po reformaci představovala různé variace návratu do doby rané církve, a na druhé straně pokusy komunistických teoretiků vracet se k mladému Marxovi a Engelsovi a objeovit „původní význam“ jejich textů.

V druhé kapitole se autor zabývá pojetím křesťanského komunismu jako politického mýtu a vychází z textů Rosy Luxemburgové. V zemích jako Litva či Polsko bylo třeba argumentovat, že komunismus autenticky navazuje na křesťanství, které vzniklo jako radikální hnutí s komunistickou sociální organizací. Ve třetí kapitole se Boer pouští do výkladu verše o nutné a žádoucí podřízenosti vládnoucí moci z listu Římanům, která byla v dějinách často využívána k obhajobě mocenského a politického *status quo*. Apoštol Pavel byl sice hlasatel radikálního přechodu k novému typu společnosti, ale protože přeměna neprobíhala tak účinně, jak doufal, provizorně platily i starší společenské instituce.

Ve čtvrté kapitole se Boer zabývá románem *Q* kolektivu anonymních autorů, publikující pod pseudonymem Luther Blisset,¹ kte-

1 Luther BLISSET, *Q*, Praha 2006, překlad Gabriela Chalupská.

ry se objevil v italštině v roce 1999 a zabýval se vztahem křesťanství a sociální revoluce v době počátků reformace. Motivy současných antikapitalistických hnutí román tematizuje na pozadí osudů radikálních reformátorů první poloviny 16. století a představuje znovuobjevení radikální revoluční dimenze reformace pro současná levicová hnutí a možné vzájemné propojení náboženských a politických modelů myšlení.

Samostatnou kapitolu věnuje Boer myšlení Jana Kalvína, který politicky intuitivně inklinoval ke konzervativnímu postoji podpory stávající moci a striktně odlišoval světskou a duchovní oblast. Svoboda, ke které křesťany vykoupil Kristus, se podle něj vztahuje výhradně na duchovní individuálně chápanou sféru vnitřního života. Jenže ve chvíli, kdy světská moc nechrání a nepodporuje pravé náboženství, pak odlišení světského a duchovního neplatí a křesťan se musí postavit tyranii. Vnitřní napětí Kalvínova postoje se naplno ukázalo během anglické revoluce. V šesté kapitole se Boer vrací k Marxově a Engelsově pojetí přínosu Martina Luthera k rozvoji revolučních myšlenek. Zatímco Engels vyčítal Lutherovi, že se v krizi vyvolané selskou válkou přimkl ke svým skutečným spojencům, Marx uznával, že Luther dokázal položit správné otázky a nakolik mu to jako teologicky myslícímu člověku bylo možné, otevřel cestu revoluci. Boer odmítá tezi, že marxistické pojetí dějin je sekularizovanou formou dějin spásy, kde hřích je nahrazen vykořisťováním a odcizením a mesiáš má kolektivní podobu proletariátu. Jednotlivé prvky marxistického pojetí neodpovídají příslušným teologickým konceptům. V základu materialistického pojetí dějin leží dialektický boj protikladů mezi výrobními prostředky a společenskými vztahy, objektivní analyzo-

vatelné síly dějin. Co v této argumentaci překvapí, je v daném kontextu autorovo ignorování klíčového novozákonního konceptu božího království a jeho prolamování do dějin, které spočívá v odstraňování nespravedlnosti, nerovnosti a nedostatku.

V kapitole o marxisticko-křesťanském dialogu nechybí jména jako Josef Hromádka, Milan Machovec či Mikuláš Lobkovic. Velký prostor Boer věnuje zkušenosti Jana Milíče Lochmana, který oceňoval, že komunistický režim v Československu dokázal vyřešit některé dehumanizující podmínky života jako odstranění chudoby a ekonomických rozdílů, zapojení mas do politického a společenského života, zajištění zdravotní péče a vzdělávání pro všechny. Lochman přitom nezakrýval režimem nově vytvořené formy odcizení a dehumanizace, ale věřil v jejich nápravu v budoucnosti.

V dalších dvou kapitolách autor obrací pozornost k osobnostem, které kombinovaly marxismus a křesťanství. První byl francouzský levicový křesťan Louis Althusser, a ze čtyřicátých let 20. století pocházejí též úvahy australského myslitele Farhnama Maynarda. Samostatná kapitola je věnována vztahu bolševiků k ruským tradicím křesťanského komunismu a agrárního komunismu, které se sice hodily ke konstruování dlouhé komunistické linie dějin, aby však přitom byly marxistickými teoretiky kritizovány pro limity svých postojů. Stejná směs snahy na jedné straně přivlastnit si dílo a odkaz, na druhé straně kritika za nedůslednost a neúčinnost, platila i v případě Lva Tolstého.

Poslední části monografie čtenáře přenesou do Asie, kde Boer nejprve zkoumá vliv křesťanství na vůdce hnutí Taiping a následnou revoluci. Bible zde představovala hlavní inspirační ideologický zdroj vedle mystic-

kých snů. Hnutí, které bylo největším revolučním počinem 19. století, na svém vrcholu mělo milionovou armádu a s inovativní taktikou by zřejmě dokázalo zvítězit, kdyby císařskému režimu nepřišly na pomoc koloniální mocnosti. Bohatství se rozdělovalo ze společných skladů podle potřeb. V rámci rovnostářství a myšlenky bratrství byla odstraněna tradiční úcta k císaři a jeho úředníkům, rodičům a starším, všechny sociální třídy. Revolucionáři se vymezili také proti konfuciánskému ponížování žen: ty sloužily v armádě a zaujaly vedoucí pozice i v administrativě. Náboženské jádro revoluce je často přehlíženo, zvláště v marxistické historiografii. Revoluce Taiping znamenala první čínskou zkušenost s revolučním potenciálem křesťanství.

Křesťanství v Číně se později na jedné straně snažilo oddělit od hnutí Taiping a odsuzovalo jeho heretický charakter, na straně druhé bylo mnohými pokládáno za součást západní koloniální invaze a její ideologie. Byla zpochybňována loajalita čínských křesťanů vůči vlastní zemi. Přesto někteří marxističtí teoretici chtěli využít potenciál křesťanského komunismu pro rozvoj hnutí v Číně. Podle Zhu Weizhi bylo dialekticky nutné zbavit křesťanství jeho evropské podoby, aby se vyjevila jeho universalistické jádro, které potom bylo možno aplikovat na čínskou situaci. Křesťanství lze adaptovat, indigenizovat do každé situace vykořisťování a nespravedlnosti.

Podle Wu Leichuana měl Ježíš jasný plán na transformaci společnosti a stal se velkým revolucionářem právě proto, že byl duchovní vůdce. Společným cílem křesťanství a komunismu je vybudování společnosti založené na svobodě a rovnosti. Překvapí autorův závěr, že vzhledem k tomu, že křesťanská revoluční tradice předchází marxismus, na-

tož pak revoluční snahy v Číně, obojí se jeví jako pozdější manifestace tradice, kterou právě křesťanství započalo. Jejich dialektické střetávání může skončit tím, že finálně křesťanství integruje a pohltí komunismus. Poslední kapitola knihy se zabývá severní Koreou: překvapí autorova naivita, s jakou je ochoten chápat některé formulace normativních dokumentů či osobní vyjádření představitelů režimu jako doklady, že jejich vztah k náboženství není vysloveně jen negativní. Kim Ir Sen sice dával přednost čchondoismu jako specificky korejskému náboženství, ale sám vycházel z prostředí reformované tradice. Křesťanství působilo v Koreji jako nástroj cizího vlivu, ale rovněž prostředek modernizace a progresivního myšlení. Autor odmítá, že by svébytná ideologie korejského režimu čučche byla náhradním náboženstvím a snaží se doložit, že se vyvíjí směrem k většímu porozumění subjektivní stránce dějin.

V závěru Boer odmítá nahlížet na komunismus jako na nerealizovatelný utopický ideál. V dějinách existovala řada případů konkrétního uskutečnění komunistických ideálů, většina z nich měla křesťanský charakter, jakkoliv se jednalo o relativně omezené fenomény. Studium dějin křesťanského komunismu ukazuje, že *princip všechny věci mít společné* či dokonce *každý podle svých možností, každému podle jeho potřeb* vyžaduje vysokou míru organizace distribuce práce a prostředků, silné ideologické zdůvodnění a stále posilování identity společnosti. Žádná z forem křesťanského komunismu se nikdy nedostala do pozice, aby kontrolovala nebo vytvořila celý stát.

Tam, kde se náboženství stalo oporou a zdůvodněním útlaaku, tam byl ateismus nástrojem radikální kritiky a osvobození. Pokud se naopak ateismus stal ideologií re-

presivního státního aparátu jako ve Stalinově Sovětském svazu, proměnilo se naopak náboženství v revoluční sílu. Ateismus nebo náboženství tedy nemají apriori kladné, nebo negativní hodnocení, záleží na jejich společenské roli.

Pro českého čtenáře překvapivě vyjadřuje autor lítost nad koncem některých režimů, například NDR a vyjadřuje přesvědčení, že podobné projekty potřebovaly jen více času na svůj vývoj. Ačkoliv autor působí v některých pasážích naivně a přechází problematické prvky komunistických režimů 20. století, ale i historických pokusů o prosazení utopických vizí, přináší jeho kniha osvobodivý nadhled a zasvěcený vhled nad důležitým dědictvím dějin idejí nejen západní kultury. Zvláště v době znovuotevřené debaty o charakteru totalitních režimů či po vazě normalizace jsou podobné monografie důležitým přínosem k poučené debatě.

Tomáš Petráček

Annelie RAMSBROCK

Geschlossene Gesellschaft. Das Gefängnis als Sozialversuch – eine bundesdeutsche Geschichte

Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag 2020, 415 s., ISBN 978-3-10-002517-3.

Tématem práce nejsou pouze dějiny vězeňství a proměny výkonu trestu v demokratické části Německa od skončení druhé světové války přibližně do poloviny osmdesátých let 20. století. Autorka si detailně všímá také diskusí a reformních návrhů v dobové německé penologické literatuře, kterou obohacovali zejména odborníci ze sféry právních a sociálních věd. Vedle toho na konkrétních příkladech popisuje dobové typické reakce na reformní návrhy i usku-

tečněné reformy ze strany osob, jichž se tyto reformy v praxi nejvíce dotýkaly, tedy zaměstnanců věznic a samotných vězňů. Spíše příležitostně pak Ramsbrocková zaznamenává některé události v německých vězních šedesátých až osmdesátých let, které se ve své době staly objektem větší či dlouhodobější veřejné a mediální pozornosti.

Postupimská historička vycházela ze široké a rozmanité pramenné základny. Vedle stovek titulů dobové odborné literatury z oblasti penologie, kriminologie, trestního práva, psychologie či sociální práce, využila ve velkém rozsahu zejména parlamentní dokumenty, a to jak z činnosti Spolkového sněmu, tak i zemských sněmů a berlínského Senátu. Pramenně vytěžila též řadu zásadních relevantních rozhodnutí Spolkového ústavního soudu, jakož i dokumenty mezinárodních organizací týkající se (přímo či zprostředkovaně) německého vězeňství, a to s časovým záběrem od konce druhé světové války až do prvního desetiletí 21. století. Přirozeně využila ve velkém rozsahu také archiválie, vzešlé z činnosti spolkového ministerstva spravedlnosti a (západo)berlínské senátní justiční správy.

Detailní vhled do vývoje německého poválečného vězeňství autorce umožnilo studium písemností týkajících se západoberlínské mužské věznice Tegel (*Justizvollzugsanstalt Berlin-Tegel*). Autorka při tom využila nejen úřední písemnosti věznice a jejich zaměstnanců, nýbrž ve značném rozsahu také příspěvky z tamějšího vězeňského časopisu *Lichtblick*, který se na sklonku šedesátých let stal prvním periodikem svého druhu v Německu.

Ramsbrocková se v práci věnovala řadě dílčích témat, nicméně v celém výkladu soustavně sledovala stěžejní otázku, a to, jak se v poválečném Německu postupně prosazo-

vala myšlenka resocializace pachatelů. Tato idea se od druhé poloviny 60. let stala leitmotivem německých odborných diskusí o reformě výkonu trestu. Svůj konečný odraz našla v dlouho připravovaném zákonu o výkonu trestu odnětí svobody (*Strafvollzugsgesetz*), z 16. března 1976. V závěru práce autorka na příkladech zacházení s pachateli násilných a sexuálních trestných činů nicméně ukazuje, že zákon z řady důvodů v praxi nesplnil všechna očekávání a přání, která do něj vkládali jeho tvůrci a příznivci. Jako celek představuje publikace všestranně erudované a rozsáhlým pramenným výzkumem podložené monografické zpracování dějin vězeňství a penologie v Německu ve čtyřech poválečných desetiletích. V řadě ohledů může dokonce posloužit jako vzor pro zpracování poválečných dějin vězeňství i v dalších evropských státech.

Petr KREUZ

Petr VOREL – Valerie WÁGNEROVÁ
*Akademické symboly v životě Univerzity
Pardubice*

Pardubice, Univerzita Pardubice 2020,
192 s., ISBN 978-80-7560-288-6.

Univerzita patří vedle katolické církve a města pojatého jako sdružení svobodných občanů mezi nejstarší kontinuálně existující instituce euroamerického civilizačního okruhu. Starobylost a kontinuita jako obecně platné hodnoty zdůrazňují všechny tyto instituce symbolikou vtělenou do artefaktů, veřejně prezentovaných při slavnostních příležitostech. Ačkoli tato symbolika byla v dějinách opakovaně odmítána (v případě univerzit zejména osvícenským racionalismem byrokratického stříhu a radikální levičí šedesátých let 20. století), značná část

starých univerzit si ji udržela a důraz na starobylost položily i mladší české university, založené na přelomu 20. a 21. století.

Pozoruhodným příkladem se stala Univerzita Pardubice, která u příležitosti 70. výročí vzniku tamního vysokého školství vydala bohatě ilustrovanou publikaci se zjevně dvojitým záměrem: osvětlit význam a obsahovou náplň symbolů, které nemusí být ani členům akademického obce na první pohled srozumitelné, a zároveň podat podrobnou dokumentaci o vzniku a užívání akademických symbolů. Dlouholetý prorektor Univerzity Pardubice Petr Vorel spojil erudici historika a numismatika s institucionálními znalostmi kancléřky a mluvčí této vysoké školy Valerie Wágnerové, aby vytvořili nikoli jen příležitostnou publikaci pro okamžitou potřebu, nýbrž ucelený soubor textové a ikonografické dokumentace.

Dějiny (okolnosti vzniku a autorství) a popis akademických insignií i s nimi spojených univerzitních obřadů, medailí a dalších symbolických uměleckých děl jsou cenné také tím, že včas zachycují lidskou paměť a propojují ji s písemnostmi a seznamy univerzitních funkcionářů, laureátů a tvůrců; autoři symbolických děl jsou navíc podrobněji charakterizováni ve vztahu ke svému dílu a realizačním technikám.

Tematika knihy se dotýká všech oborů pěstovaných na dané univerzitě, ale pro historiky má kromě toho ještě specifický význam. Předně proto, že je v ní osvětleno symbolické „oživení“ jedné z velkých postav středověké české kultury, které je vyjádřeno Aulou Arnošta z Pardubic a monumentálním bronzovým reliéfem prvního pražského arcibiskupa. Dále je zde zachycena a charakterizována medaile symbolizující historiografii a sepětí hostitelského města se Sdružením historiků České republiky;

podle návrhu Petra Vorla ji vytvořil sochař a medailér Zdeněk Kolářský k IX. sjezdu českých historiků, který se konal v září 2006 na Univerzitě Pardubice. A konečně, badatelům o vývoji dějepisectví mohou po čase

přijít vhod bližší údaje o historících, kteří se podíleli na vedení pardubické Fakulty filozofické a tím i na mezinárodním vědeckém prosazení jejího Ústavu historických věd.

Jaroslav Pánek